

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

РОЗВИТОК ТА ДІАГНОСТИКА ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДОШКІЛЬНИКА

Навчально-методичний посібник

Укладчі: М.І. Олійник, Ю.В. Журат, Г.С. Фесун

Друкується за ухвалою вченої ради факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № ... від ..... 2019 року)

Рецензенти:

Радчук Галина Кіндратівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Мішеніна Т.М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

Укладачі: Олійник М.І., Журат Ю. В., Фесун Г.С.

Розвиток та діагностика пізнавальних процесів дошкільника.
Навчально-методичний посібник.

В посібнику наведені приклади психодіагностичних завдань для дослідження пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної сфери дошкільника та міжособистісних стосунків. Запропоновано зразок оформлення протоколу досліджень дитини дошкільного віку. Посібник допоможе студентам педагогічних ВУЗів, вихователям і психологам дошкільних закладів організувати і провести психологічне обстеження дошкільників.

Зміст

- 1. Методологія і методи дитячої психології.....**
  - 1.1. Принципи вивчення психіки дитини.
  - 1.2. Методи психологічного дослідження дитячої психології
  - 1.3. Вивчення психічних особливостей дитини вихователем
  - 1.4. Особливості психодіагностики дітей дошкільного віку
  - 1.5. Основні принципи психодіагностичної роботи з дошкільниками
- 2. Розвиток сприймання у дітей дошкільного віку .....**
  - 2.1. Практикум до теми. Методики дослідження процесів сприймання
- 3. Основні лінії у розвитку мислення та уяви дошкільника.....**
  - 3.1. Практикум до тем . Методики дослідження мислення і уяви
- 4. Розвиток пам'яті у дітей дошкільного віку .....**
  - 4.1. Практикум до теми. Методики дослідження пам'яті
- 5. Розвиток мовлення дитини дошкільного віку .....**
  - 5.1. Практикум до теми. Методики діагностики мови
- 6. Розвиток уваги у дитини дошкільного віку.....**
  - 6.1. Практикум до теми. Методики діагностики уваги
- 7. Виникнення системи мотивації та самооцінки у дошкільника.**
  - 7.1. Практикум до теми. Методики діагностики самооцінки і мотивації.
- 8. Розвиток емоцій у дошкільному віці. ....**
  - 8.1. Практикум до теми. Методики діагностики емоційно-вольової сфери
- 9. Розвиток індивідуально-типологічних властивостей особистості дошкільника.....**
  - 9.1. Практикум до теми. Методики діагностики індивідуально - типологічних особливостей
- 10. Особливості розвитку спілкування дошкільника. ....**
  - 10.1. Практикум до теми. Методики діагностики міжособових відносин
- 11. Картки розвитку.....**
- 12. Додатки.....**
- 13. Список використаної літератури**

1. Методологія і методи психологічного дослідження дитячої психології

1.1. Принципи вивчення психіки дитини

Маленька дитина потребує постійної турботи та захисту оточуючих від шкідливих для розвитку зовнішніх впливів. Особлива вразливість, пластичність дитячої психіки зумовлює потребу особливого підходу дорослого до дослідження внутрішнього світу дитини.

Один з основних принципів, на якому ґрунтується вивчення психіки дітей - **принципу гуманізму і педагогічного оптимізму** з вимогою «Не нашкодь». Дослідження дитячої психіки не тільки виявляє закономірності розвитку, а й зумовлює свій вплив на нього, наслідки якого дослідник повинен передбачати, забезпечуючи позитивний розвивальний ефект. Педагогу слід дотримуватися при цьому особливої *обережності, делікатності, тактовності*, щоб уберегти дитину від можливих несприятливих впливів упродовж свого дослідження.

Щоб дотримуватися даного принципу, педагог повинен:

- глибоко знати дитячу психологію, найновіші досягнення в галузі психології та методології наукового пізнання;

- володіти вміннями проникати й розуміти внутрішній світ дитини, розуміти її неповторність та специфічність, відмінність від світу дорослої людини;

- педагог і психолог має вірити в дитину, в її майбутнє.

Дослідження психіки дитини передбачає не лише встановлення рівня її розвитку, а й вивчення її прихованих резервів.

Принцип — ефективності й науковості. Цей принцип передбачає вивчення психічного розвитку, його механізмів і закономірностей відповідно до засад дитячої психології. Необхідно враховувати закони та закономірності дитячого розвитку, особливості розвитку психіки на кожному віковому етапі. Для цього потрібні спеціальні знання з дитячої психології.

Принцип детермінізму активно розроблявся С. Л. Рубінштейном. Його сутністю є основоположна закономірність психіки: зовнішні впливи діють через внутрішні умови. Розвиток психіки дитини залежить від впливів на неї дорослих, ровесників, але в однаковій ситуації різні діти по-різному реагують на ці впливи, залежно від своїх індивідуальних особливостей, внутрішньої активності.

При дослідженні дитячої психіки важливо не просто зафіксувати певний факт, але й необхідно його пояснити, а для цього з'ясувати його причину: під впливом чого у дитини виникають ті чи інші прояви поведінки, закладаються позитивні чи негативні риси характеру тощо.

Не буває «хороших» або «поганих» дітей. Є причини, які зумовлюють прояв певної якості, властивої для конкретної дитини. Тому важливо

зрозуміти причини становлення психіки дитини, конкретних психологічних фактів.

Із принципу детермінізму походить **принцип взаємозв'язку і взаємозумовленості психіки, свідомості та діяльності (єдність свідомості і діяльності)**, який також розроблений С. Л. Рубінштейном. Психіка і діяльність виступають як дві сторони одного явища. Діяльність — зовнішня сторона психіки, а психіка — внутрішній план діяльності. Діяльність визначається задумом, ціллю, програмою її досягнення, тобто свідомістю. І навпаки, на створення задумів, програм впливає практика. З одного боку, свідомість керує діяльністю, а з другого, ускладнення діяльності, оволодіння новими її видами збагачує, розширює свідомість.

Таким чином, діяльність водночас і зумовлена свідомістю, і сама зумовлює розвиток свідомості. Цей принцип важливий для визначення методів психологічного дослідження. Оскільки у ньому стверджується взаємозв'язок психіки із діяльністю, то методологічне обґрунтування отримує можливість вивчати психічні явища через діяльність, доступну для об'єктивного спостереження. Детермінізм відкриває шлях для використання об'єктивних методів, у тому числі експерименту в психології. Вивчати свідомість можна опосередковано через вивчення діяльності дитини.

Індетермінізм – позиція, протилежна принципу детермінізму, стверджує замкнений характер психіки, її повну незалежність від зовнішніх умов, заперечуючи, що можна дізнатися про переживання людини, вивчаючи, наприклад, її поведінку. Єдино можливим методом при цьому залишається самоспостереження або інтроспекція. Фактично ж предметом вивчення за допомогою інтроспекції виступає свідомість. Але людина не усвідомлює всіх своїх психічних проявів. Несвідоме опиняється за рамками вивчення, неможливо досліджувати цим методом психіку дитини, і тварини. Разом з тим цей метод може використовуватись як прийом у дослідженнях, побудованих на об'єктивних методах.

Основа об'єктивного методу – принцип детермінізму і принцип єдності свідомості та діяльності. Головні вимоги до психологічного дослідження - це об'єктивність і генетичний підхід.

Принцип розвитку психіки, свідомості в діяльності доводить, що діяльність виступає як умова не тільки прояву, але й розвитку психіки дитини. С. Л. Рубінштейн сформулював засади дитячої психології: «Виховувати і навчати дитину, вивчаючи її. Вивчати дитину, виховуючи і навчаючи її». Виховання і навчання за своєю сутністю є організацією діяльності дитини.

Для вивчення і водночас розвитку психічних особливостей дитини потрібно організувати відповідну діяльність. Наприклад, творчу уяву можна зафіксувати в малюванні або при створенні казки.

Отже, діяльність – одна з умов розвитку психіки дитини, а також – шлях її вивчення.

Принцип історизму (генетичний підхід до вивчення психіки дитини). Під час вивчення явищ дитячої психології необхідно з'ясувати, як вони

виникли, розвиваються, і зміцнюються під впливом взаємодії дитини з дорослим, її діяльності і спілкування з однолітками. Цей принцип стимулює дослідника на аналіз впливу конкретних культурно-історичних умов на розвиток психіки дітей, становлення їх особистості.

Принцип комплексності, системності й послідовності передбачає, що одномоментне дослідження не дає повної картини психічного розвитку дитини. Необхідно використовувати комплекс методів дослідження, аналізувати не розрізнені факти, а вивчати всі аспекти розвитку дитини в сукупності, щоб не лише контролювати, а й прогнозувати хід розвитку, ставити педагогічні завдання. Важливо також вивчати місце кожної якості в структурі психіки, її взаємозв'язок з іншими сторонами психічного розвитку. Жодна властивість чи якість не виникає ізольовано: поява однієї неодмінно стимулює появу іншої. Безсистемне дослідження не дає цілісної картини психічного розвитку дитини.

Принцип ретельності та регулярності. Дотримання його передбачає детальне системне відстежування процесу формування психіки дітей з використанням відповідних методів дослідження.

Принцип вікового, індивідуального і особистісного. Суть його в тому, що загальні закони психічного розвитку виявляються у конкретній дитини в індивідуальних формах, своєрідно і неповторно. Кожна дитина навчається ходити, говорити, оволодіває різними видами діяльності тощо. Все це – індивідуально відмінне. І шлях психічного розвитку кожної дитини також індивідуальний.

Важливо враховувати, що психічний розвиток дитини – це специфічний об'єкт дослідження. Дитяча психіка знаходиться у становленні і розвитку, вивчаючи її необхідно враховувати усі методологічні принципи.

1.2. Методи дитячої психології

Достовірні дані можна отримати за допомогою наукових методів, які забезпечать об'єктивність дослідження.

Наукове дослідження починається з фіксування, накопичення фактів, які піддають теоретичному аналізу. **Психологічний факт** – це отриманий у процесі спостереження, експерименту результат. Він є внутрішньою сутністю людських проявів, тому його можна вивчати тільки опосередковано. Наприклад, радість дитини від того, що вона намалювала малюнок, виражається у зовнішніх проявах: висловлюваннях, міміці, пантоміміці.... А психічне переживання радості є невидиме.

Найчастіше об'єктивуються (виявляються) психічні процеси і стани у діях і мовленні дитини. Невербальні прояви використовуються як додаткові психологічні факти.

Дослідник, психолог, педагог має володіти методами вивчення психіки дитини.

Методи вивчення дитячої психології – це способи виявлення фактів, що характеризують психічний розвиток дитини.

Методи дослідження у дитячій психології поділяють на:

- **основні** (спостереження і експеримент), які забезпечують достовірну інформацію про специфіку дитячого розвитку;
- **допоміжні** (тестування, бесіда, аналіз продуктів діяльності, соціометричний метод), використання яких надає інформацію ілюстративного плану для побудови гіпотез і припущень.

Спостереження

Провідним методом у дошкільній психології є **спостереження**, яке передбачає цілеспрямоване сприйняття і фіксацію психологічних фактів. Наукове спостереження ретельно планується: визначається його мета, гіпотеза, схема проведення, критерій відбору фактів згідно з об'єктом. Широко використовував спостереження у дослідженні дітей дошкільного віку відомий психолог М.Я.Басов. Отримані ним результати показали, що вік від 3 до 7 років найбільш сприятливий для спостереження, оскільки діти довірливо й відкрито ставляться до дослідника, не усвідомлюючи своєї ролі як досліджуваних.

Вони сприймають дослідження як звичайне спілкування, бесіди, завдання дорослих на зразок систематично отримуваних у дитячому садку. Крім того, самосвідомість та життєвий досвід дитини відзначаються обмеженими можливостями, які не дозволяють цілком зрозуміти своєї ролі випробуваних.

Розрізняють декілька **видів спостереження**: повне і часткове; включене і невключене.

Повне спостереження передбачає дослідження всіх психічних проявів, **часткове** — одного з них, наприклад, мовлення або гри. Спостереження залежить від позиції спостерігача, який може бути членом групи дітей і взаємодіяти з ними, одночасно спостерігаючи, або знаходиться зовні дитячої діяльності.

Завдяки спостереженням дослідник фіксує зовнішні прояви дитячої психіки. Ці прояви відзначаються своїм багатством та розкутістю. Під час спостереження дитина поводить вільно й невимушено, займаючись звичними для себе справами, що полегшує для дослідника вирішення завдання отримання різнобічних та достовірних фактів для створення цілісного уявлення про дитину. Водночас цього не достатньо для забезпечення об'єктивності спостереження, на його результати та висновки значно впливає позиція самого дослідника. Перший ліпший прояв поведінки може бути інтерпретований як закономірний та стійкий. Щоб уникнути такої помилки, спостереження слід проводити систематично. Адже в процесі спостереження перед дослідником постає складна і різнобарвна палітра фактів і дуже важко відокремити характерне, істотне від випадкового і другорядного.

Наведемо приклад. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється їсти, повторюючи: «Не хочу, не

хочу». Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Звичайно, ні. Адже причинами описаної поведінки можуть бути, наприклад:

— вибагливість як стійка характеристика особистості малюка; перевтома або хвороба дитини;

— переживання образи, якщо дитині не дали бажану іграшку;

— незадоволеність дитини стилем спілкування вихователя з нею (різкі окрики, несправедливі зауваження та ін.).

Систематичність спостереження дозволяє розкрити істинні причини поведінки дитини.

Для об'єктивності результатів спостереження важливою є неупереджена позиція дослідника. Він повинен до максимально можливого рівня звільнитися від соціальних стереотипів і власних установок, внаслідок яких сприймає й інтерпретує психологічні факти спотворено, викривлено. Важливо також позбутися зайвого емоційного ставлення до дитини: позитивного чи негативного. Як відомо, дитина, яка викликає у дорослого симпатію оцінюється ним більш поблажливо, ніж та, яка «не подобається». Щоб уникнути суб'єктивізму, необхідно свої враження чітко розділяти з фактами, висновки завжди підтверджувати фактами. Підвищити об'єктивність дослідження допомагає прийом, названий «стереоскопічністю погляду» на дитину, що передбачає звертання до думки батьків та інших дорослих, які працюють з нею.

Проведення спостережень за поведінкою дошкільника вимагає від дослідника досить складних навичок, зокрема при виконанні завдання фіксації проявів дитячої поведінки у протоколах різних видів. Одна з можливих форм ведення протоколу — «фотографічний запис», який, за визначенням М. Я. Басова, детально описує мімічні, пантомімічні прояви емоцій; дослівно, без змін передає мовлення дитини в прямій формі, відзначає паузи, інтонацію, силу голосу, темп. Запис детально відображає всі операції, з яких складаються дії дитини. «Фотографічний запис» розкриває цілісну картину ситуації, в яку включена дитина, тому в протоколі відзначають репліки та дії дорослих, однолітків, спрямовані на неї.

Спеціальні навички необхідні і при обробці протоколів спостережень. При цьому варто широко використовувати математичну обробку отриманих результатів.

Звичайно, метод спостереження має і свої недоліки. Він дещо уповільнює добір значного за обсягом фактичного матеріалу, оскільки одночасно вдається сгюстерігати тільки за однією дитиною або невеликою їх групою (2—5 осіб). При спостереженні дослідник відзначається пасивною вичікувальною позицією, бо не може втрутитися в дитячу діяльність, викликати необхідне психічне явище, що також уповільнює динаміку дослідження, тому в дитячій психології також широко використовується більш активний метод дослідження — експеримент.

Експеримент – спеціально організована форма дослідження психічного розвитку дитини.

На відміну від спостереження, в експерименті дослідник активно змінює умови діяльності досліджуваного з метою виявлення психічного факту, який вивчається. Підготовка до проведення експерименту передбачає врахування вікових особливостей дошкільників. Зокрема, діти легковразливі, швидко заражаються емоціями один одного, імпульсивні, їхні психічні процеси нестійкі й недостатньо довільні, поведінка значною мірою реактивна. Потрібно створити умови, щоб дитина не відволікалась на сторонні подразники, передбачити можливість появи таких подразників. Якщо експеримент індивідуальний, то необхідно виключити контакти малюків між собою. Як правило, він проводиться в окремому приміщенні, де забезпечується нейтральна обстановка (однотонне забарвлення стін у «спокійні» кольори, відсутність незвичних для дитини предметів). Перед основною частиною експерименту слід подбати, щоб малюк звик до приміщення й до експериментатора. Можна дати дитині якусь іграшку й разом з нею погратися, виявляючи свою прихильність й доброзичливість. Якщо дитина захопилася чимось своїм, варто почекати деякий час, а потім тактовно переключити на заплановані завдання, підкреслюючи їх розважальний та необов'язковий характер: давай помалюємо, складемо пірамідку, зробимо аплікацію тощо.

Інтерес до завдань у дитини швидко згасає, тому один експериментальний сеанс триває 10—20 хвилин. У разі, якщо дитина раніше виявляє небажання продовжувати роботу, відсутність інтересу до неї, то сеанс припиняється. Виникає питання, як узгоджувати час проведення експерименту із режимними моментами у дитячому садку. Як правило, це ті моменти режиму дня, які виділяються для гри: до обіду та після обіднього сну. Хід експерименту, як і спостереження, фіксується в протоколі.

Щоб виявити той чи інший психічний факт, розробляється відповідна методика, побудована на уявленнях дослідника про умови, необхідні для виникнення потрібного психічного явища. У методиці експерименту зазначається його мета, необхідний предметний матеріал, послідовність етапів проведення дослідження, критерії для оцінки й інтерпретації результатів. Методика вимагає чіткого дотримання всіх інструкцій, що дає можливість згодом повторити експеримент, перевірити його результати та висновки. Наприклад, у методиці зазначається, що інструкцію певного завдання слід чітко й виразно прочитати дитині лише один раз. Навіть якщо дитина просить повторити завдання або пояснити його, досліднику цього робити не варто, адже у результатах враховується, як дитина зрозуміла завдання без допомоги дорослого. Водночас після проведення експерименту дорослий може попрацювати з дитиною, пояснюючи їй незрозумілі раніше завдання.

Так само чітко слід виконувати вимоги щодо характеристик предметного матеріалу: іноді вимагається, щоб картинки були кольоровими, іноді — чорно-білими, іноді на білому фоні, іноді — на тонованому тощо.

Дотримання чітких вимог методики забезпечує об'єктивність результатів. З іншого боку, варіювання умов експерименту дозволяє виявляти

закономірності й механізми психічного розвитку. В експерименті забезпечується активна позиція дослідника, чіткі критерії аналізу та схеми фіксацій результатів, що дозволяє накопичити значний фактичний матеріал й ефективно його узагальнити. Значний обсяг отриманого фактичного матеріалу робить можливим вираження його результатів у числових показниках, які піддаються математичній обробці, чим підвищується достовірність висновків. Водночас об'єктивність експерименту не абсолютна й також має свої обмеження. В експерименті досліджуються конкретні психічні явища, і не слід поширювати їхні характеристики на всю психіку дитини, робити занадто узагальнені висновки.

Схеми проведення експерименту можуть бути досить різними. Вони зумовлюють виокремлення кількох **різновидів експерименту: лабораторного й природного. Лабораторний експеримент** проводиться в умовах лабораторій за допомогою приладів. Досліджуваний перебуває у незвичних для себе умовах, що впливає на його поведінку й утруднює виявлення характерних реакцій.

Природний експеримент для дитячої психології більш ефективний. Він проводиться у звичайних для досліджуваного умовах. Зміни, які експериментатор вносить у ситуацію, для дитини непомітні. Враховуючи вимогу бережно ставитися до дитини, не травмувати її психіку, в роботі з дошкільниками найбільш прийнятний природний експеримент. Він використовується у формі занять, гри, бесід.

Природний експеримент має стандартну схему проведення, за якою у ньому вирізняють кілька етапів: констатуючий, формуючий та повторний констатуючий. Констатуючий експеримент виконує діагностичні завдання: дозволяє визначити наявний у дітей рівень розвитку певного психічного явища, який склався в традиційних умовах їхнього виховання.

На основі отриманих результатів дослідник визначає недоліки розвитку певного психічного явища та планує формуючий експеримент, спрямований на вирішення розвивальних завдань.

Природний психологічний експеримент нагадує певною мірою педагогічний експеримент. Головна відмінність між ними полягає у тому, що педагогічний експеримент призначений для визначення доцільності запровадження нових освітніх та виховних програм, педагогічних методик, а природний спрямовується на розкриття закономірностей розвитку психіки дитини.

Різновиди експерименту визначаються також за кількістю дітей, які виступають досліджуваними. **Буває груповий та індивідуальний експеримент.**

В дитячій психології широко використовують **формувальний експеримент**, під час якого способом дослідження психічних процесів і якостей є навчання дітей, спрямоване на їх формування або вдосконалення. **Відмінність його від педагогічного в прогнозі:** психолог передбачає особливості психічних процесів, якостей, властивостей особистості, які виникають під час розвитку, а педагог – те, якими шляхами можна досягнути

позитивних результатів у навчанні і вихованні дітей. Здебільшого формувальний експеримент використовується для перевірки гіпотези.

В одному дослідженні поєднують різні види експерименту: констатуючий, щоб зафіксувати, наприклад, рівень розвитку психічного процесу (мислення) у звичайних умовах; далі – формувальний експеримент, маючи на меті отримати вищий рівень психічного процесу, чи якості відповідно до передбачень; затверджує дослідження контрольний експеримент, який дає можливість зясувати зрушення, що відбулися завдяки формувальному експерименту.

Бесіда, вивчення продуктів діяльності дітей

У психологічних дослідження дошкільників широко використовується **бесіда** як прийом експериментальної методики або як самостійний метод. Така форма роботи з дітьми часто використовується в практиці дошкільного виховання, тому діти звикли до бесід з дорослими.

Бесіда – *метод отримання інформації за допомогою словесного спілкування з дитиною з метою виявлення фактів, що характеризують їх особистісні прояви (інтереси, знання, ставлення до інших тощо).*

Серед бесід з дітьми можна виділити ті, які носять запланований характер, та такі, які виникають спонтанно. **Бесіда як метод психологічного дослідження належить до запланованих бесід**, але має при цьому ще й специфічні ознаки, які зумовлені і дослідницькою спрямованістю на виявлення тієї чи іншої психологічної закономірності. Бесіда має чітко усвідомлювану мету і наперед підготовлену систему питань, які формулюються чітко, коротко і точно. Існує низка вимог до формулювання питань. Вони не повинні підказувати дитині яку-небудь відповідь, наприклад: «чи любиш ти маму?» **Зміст бесіди** повинен стосуватися відомих дітям тем, складатись із простих зрозумілих слів. Деяких тем слід уникати, щоб не травмувати психіку дитини, не пробуджувати у неї неприємних спогадів тощо. Тривалість бесіди 10—15 хвилин.

Для ефективного використання часу бесіди необхідно, щоб відповіді дітей були інформативними. Для цього досліднику також потрібно правильно формулювати свої питання. Доречними є звертання такого типу: «розкажи, як...», «у які ігри ви граєтесь?», «поясни, чому твоя улюблена казка...». Здатність дитини вільно почувати себе під час бесіди зростає, якщо бесіда проводиться в ігровій формі з використанням ігрових моментів, які стимулюють інтерес дитини до теми розмови. Крім іграшок, бесіди можуть проводитися з використанням малюнків, картинок, книжечок, будівельного матеріалу тощо. Особливо важливо використовувати наочний матеріал у бесідах з молодшими дошкільниками.

Бесіда з дошкільником не завжди дає бажані результати внаслідок недостатнього розвитку самосвідомості дитини, мовлення.

Активне оволодіння дошкільником різними **видами діяльності** дозволяє досліджувати його психіку, спираючись на метод аналізу продуктів дитячої діяльності: казок, віршів, розповідей, малюнків, конструкцій, аплікацій тощо.

Аналіз продуктів діяльності – метод отримання інформації про внутрішній світ дитини, її психологічний стан на основі дослідження результатів її діяльності і творчості. Цей метод ґрунтується на основі методологічного принципу єдності свідомості і діяльності, згідно якого психіка не тільки формується в діяльності, а й проявляється в діяльності.

За допомогою оцінки продуктів дитячої діяльності психологія намагається реконструювати процес діяльності, побачити основні його етапи, труднощі, переваги. Ціла низка робіт дошкільника носить виразно творчий характер, у них розкривається його внутрішній світ, думки, переживання, уявлення. Продукти діяльності відображають уміння та навички малюка, властивості його особистості, які забезпечують виконання діяльності: довільність, наполегливість, працездатність, охайність, організованість, самостійність тощо. При цьому стають помітними недостатньо розвинені якості дитини, вузлові проблеми розвитку.

Схема аналізу продуктів дитячої діяльності включає виділення основних критеріїв аналізу, систему тих психічних якостей дитини, які забезпечили отримання відповідних продуктів діяльності. Цей метод може застосовуватися стосовно робіт однієї дитини, виконаних протягом тривалого часу, або робіт різних дітей, тобто аналіз продуктів діяльності включає елемент порівняння.

Важливим діагностичним показником є колір.

Казка дає змогу виявити рівень розвитку уяви.

Тести – система завдань, за допомогою яких визначають рівень розвитку певної психологічної якості (властивості) особистості. **Тестування** – метод, який використовує стандартизовані питання і завдання (тести) з певною шкалою значень. Використовується для з'ясування особливостей особистості дитини (самооцінка, рівень домагань тощо), її мотиваційної сфери, діяльності і спілкування, рівень розвитку психічних процесів.

Важливе значення мають інтелектуальні тести, спрямовані на виявлення рівня розумового розвитку дітей.

Соціометричний метод використовується для вивчення стосунків між дітьми, з'ясування місця дитини серед однолітків. Наприклад: «Вибір в дії», «Секрет» дає можливість з'ясувати статусне положення дитини в групі, а також рівень взаємовідносин.

1.3. Вивчення психічних особливостей дитини вихователем

Слід розрізняти науково-психологічне дослідження дошкільника та вивчення дітей вихователем. Дослідник вивчає психіку дошкільника з метою поповнення наукових знань про дитину, виявлення нових закономірностей, умов їх прояву тощо. У професійній діяльності вихователя вивчення психіки дошкільника носить практичне спрямування, зорієнтоване на підвищення ефективності навчання й виховання дітей. Знати особливості кожної дитини педагогу необхідно для забезпечення індивідуального підходу у вихованні

дітей. При цьому педагог не поповнює наукових знань із психології, а використовує їх для визначення рівня розвитку своїх вихованців, простежує їх прояв у кожній конкретній дитині.

Робота з дітьми, яку проводить вихователь, дозволяє йому постійно спостерігати за своїми вихованцями протягом їх перебування у садку, яке триває роками. Спілкуючись та співпрацюючи з дитиною у ході виконання побутових процесів, під час прогулянок, ігор, читання й бесід, вихователь має змогу простежувати зміни у психіці дитини, оцінювати їх динаміку. В обов'язки вихователя входить вивчення своїх вихованців у контексті освітньо-виховної роботи.

Вихователь не просто організовує різноманітні форми роботи з дітьми, а вивчає їх у процесі їх реалізації, вносячи згодом доцільні зміни в їх проведенні з урахуванням проаналізованих резервів.

Завдання стосовно вивчення дітей вихователем дитячого садка полягають у тому, щоб забезпечити нормативні умови для розвитку психіки, гнучко перебудувати їх у разі несприятливого впливу на поведінку дитини, вчасно помітити відхилення в ході психічного розвитку, спрогнозувати подальший розвиток дитини та здійснити потрібну профілактику можливих проблем психічного розвитку. Без цього неможливе ефективне виконання вихователем своїх обов'язків, творчий підхід у його роботі.

Для реалізації дослідницької функції вихователю необхідно володіти міцними знаннями з вікової, зокрема, дошкільної психології. Вихователь спирається на знання як загальних закономірностей психічного розвитку особистості (динамічні та змістовні його особливості), так і на знання про розвиток окремих психічних функцій, властивостей в умовах ускладнюваних видів діяльності та спілкування дошкільника. Знання про психіку дитини повинні відзначатися цілісністю, узагальненістю та системністю, зумовлені розумінням взаємозв'язку між окремими напрямками у розвитку психіки дитини: форми активності, психічних властивостей та процесів, здібностей та мотивів.

Повноцінне виконання вихователем професійних функцій не можливе без усвідомлення ним своєї ролі у виховному процесі з дошкільниками. Для дошкільника вихователь виступає старшим, розумним товаришем, партнером по співпраці, завжди готовим надати допомогу. Вихователь повинен володіти витримкою, тактом, не припускати у своїй поведінці грубих інтонацій, викриків, уміти підтримувати у себе позитивний, оптимістичний настрій. Кожен працівник дошкільного закладу працює разом з колегами над спільними завданнями виховання дітей, і у системі сучасної освіти велике значення має наступність у роботі всіх учасників педагогічного процесу.

1.4. Особливості психодіагностики дітей дошкільного віку

Психодіагностика дітей *раннього віку* в основному може бути тільки об'єктивною, тобто лише в дуже малому ступені спиратися на самооцінку і

самоаналіз дитини. Найбільш цінним у цьому віці є психодіагностичний матеріал, пов'язаний з експертною оцінкою зовні спостережуваних дій і реакцій дитини. Тому основним засобом збору інформації про дітей в цьому віці є спостереження, а головним психодіагностичним методом — природний експеримент, в якому створюється деяка життєва ситуація, досить добре знайома дитині. Якнайкращі психодіагностичні результати у дітей цього віку можна одержати, спостерігаючи за ними в процесі занять ведучою для даного віку діяльністю — предметною діяльністю.

При проведенні психодіагностики дітей *молодшого і середнього* дошкільного віку слід мати на увазі як зміну форми гри, так і виникнення нового вигляду соціальної активності, що веде за собою психічний розвиток дитини, — міжособистісного спілкування. Діти цього віку вперше починають виявляти цікавість до однолітків, як осіб і включатися з ними в сумісні ігри. Відповідно і методики психодіагностики слід розробляти так, щоб вони припускали не тільки спостереження за дітьми в індивідуальній наочній діяльності, але і в *колективній грі сюжетно-рольового плану*, її учасниками можуть бути не тільки діти, але і дорослі. Таку гру з дитиною може, наприклад, організувати і з психодіагностичною метою провести сам психолог.

Крім того, в цьому віці до певної міри вже можна *спиратися на самосвідомість дітей* і на оцінки, які самі вони дають іншим дітям і дорослим людям. Це особливо стосується прояву різних індивідуальних якостей у спілкуванні з навколишніми людьми.

У *старшому дошкільному віці* до названих видів діяльності додаються ігри з правилами і, крім того, виникають елементарні здібності до рефлексії. Старші дошкільники не тільки усвідомлюють і керуються у своїй поведінці деякими правилами міжособової взаємодії, особливо в іграх, але в певних межах можуть, займаючись тим або іншим видом діяльності, наприклад, навчанням і грою, аналізувати власну поведінку в ньому, давати оцінку собі і навколишнім людям. Це відкриває можливість для використання в даному віці тих психодіагностичних методик, які звичайно застосовуються для вивчення психології школярів і дорослих людей. Сказане, перш за все, належить до методів дослідження пізнавальних процесів, але частково стосується особи і міжособистісних відносин.

1.5. Основні принципи психодіагностичної роботи з дошкільниками

1. Перш ніж почати дослідження, необхідно викликати дитину на контакт.

1. Важливо підтримувати природність умов і невимушеність ситуації, спілкуватися з малюком тактовно і ненав'язливо, показати свою зацікавленість в спілкуванні з ним.

2. Садити дитину треба поряд з собою, а не через стіл.

3. Методичні прийоми для проведення діагностичного обстеження дитини повинні бути по можливості короткими — *експрес-методиками*, зручними для швидкого вивчення тієї або іншої сфери особистості дитини.

4. Істотно впливає на правильність результату доступність запитань і вимог дорослого.

5. Необхідно добиватися того, щоб дитина зрозуміла і прийняла інструкцію, її можна повторювати 2-3 рази без змін. Але пояснювати її, якщо це не передбачено методикою дослідження, не можна.

6. Всім дітям завдання потрібно пред'являти однаково, з однаковою інтонацією, силою голосу, не акцентуючи які-небудь слова, окрім спеціально обумовлених випадків.

7. Діагностичне інтерв'ю не повинне бути тривалим і нудним. Необхідно *застосовувати різні модифікації* відповідно до віку дітей і завдань діагностики. Добре *використовувати з цією метою іграшки, папір, олівці, фломастери*, оскільки діти не вміють описувати свої відчуття, їм легше їх виразити в малюнках.

8. Темп проведення дослідження повинен відповідати індивідуально-психологічним особливостям дитини.

9. Не слід квапити повільних дітей.

10. Необхідно вчасно помітити втому дитини, ознаки нудьги. В цьому випадку доцільно перервати дослідження і відновити його іншим разом.

11. Експеримент, що проводиться з дитиною, як правило, обмежується 15-20 хвилинами, а бесіда - 10-15 мин., якщо інша тривалість не передбачена методикою. Причому чим молодше дитина, тим коротше має бути дослідження.

12. На успіхи і невдачі малюка під час проведення дослідження необхідно реагувати стримано і рівно, якщо інше не передбачене методикою. Так не слід загострювати увагу дитини на помилках.

13. Хвалити потрібно стримано і не за результат, а за старання. Це пов'язано з тим, що оцінка може вплинути на ставлення до завдання, а отже, і на результат. Краще, якщо дитина не має уявлень про допущені нею помилки.

2. Розвиток сприймання у дітей дошкільного віку

Відчуття та сприймання — початковий момент пізнання, його називають також сферою особистості. За допомогою органів чуттів людина отримує інформацію про оточуюче.

Відчуття — це елементарний психічний процес, що полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуттів.

Найбільш поширена класифікація відчуттів за органами чуттів запропонована Арістотелем: зір, слух, нюх, смак, дотик. У наш час дотикові поділяють: на тактильні (тиску) і температурні. Виділяють: проміжні між тактильними і слуховими — вібраційні, що мають місце, коли ми розпізнаємо музику тримаючи руку на гучномовці. Загальні для всіх аналізаторів — больові, які не мають специфічного рецептора.

Сприйняття — це віддзеркалення предметів, явищ, процесів і сукупності їх властивостей в їх цілісності при безпосередній дії цих предметів і явищ на відповідні органи чуття. На відміну від сприйняття, відчуття дозволяє відобразити лише окремі властивості предметів і явищ.

Як і відчуття, сприймання виникає лише при безпосередній дії на аналізатори. Перехід від відчуття до сприймання означає більш повне і складне відображення предметів.

Образ сприймання вибудовується завдяки активності людини. Неточності і помилки у функціонуванні окремого аналізатора виправляються і уточнюються за допомогою злагодженої роботи інших. У результаті людина отримує образ, адекватний дійсності.

Види сприймання розрізняють за: 1) конкретним змістом об'єкта (сприймання тексту, мистецтва, природи, навчального матеріалу); 2) формами існування матерії (часу, простору, руху); 3) провідним аналізатором (зорове, слухове, нюхове, смакове, дотикове, кінестетичне або рухове).

Відчуття і сприйняття складають процеси чуттєвого пізнання.

Протягом дошкільного дитинства сенсорно-перцептивний розвиток дитини проходить важливі етапи, що багато у чому визначають пізнавальну діяльність людини загалом. Низка психологічних та психофізіологічних досліджень (Денісова Н.М., Фігурін Н.Л., Щелованов Н.М., Аксаріна Н.М., Голубева Л.Г., Кістяковська М.Ю. та ін.) розкривають, як відбувається сенсорно-перцептивний розвиток в немовлячому віці.

Для розуміння закономірностей розвитку сенсорно-перцептивної сфери немовляти важливо взяти до уваги, що його моторний розвиток відстає від розвитку аналізаторів. Обмеженість рухових можливостей немовляти стримує і розвиток відчуття й сприймання, бо, як зазначалося вище, ці процеси носять активний характер і на основі рухів аналізаторів формується адекватний перцептивний образ. Одразу після народження дитина здійснює хаотичні, некеровані рухи ручками, ніжками, не може тримати голівку, зупиняти погляд тощо.

Перші відчуття тісно пов'язані з емоційною сферою дитини. За реакціями новонародженого на різні зорові подразники помітно, що він розрізняє серед них неприємні та приємні. Приємні подразники викликають нетривале зосередження, дитина ніби «завмирає». Неприємні — породжують неспокій, спроби блокувати надходження сигналів з оточення: заплющує очі при дуже яскравому світлі, відсмикує ручку від холодного, гарячого, починає плакати тощо.

Рухи очей розвиваються поступово, зупинити погляд новонароджений не може, лише до кінця першого місяця він може зосередити його на кілька секунд. Краще дитині дається відображення рухомих предметів. Вже в кінці першої декади життя малюк простежує очима рухомий предмет. Поява у 2—3 тижні конвергенції очей дозволяє дитині краще розрізнити предмети на різній відстані від аналізатора. Відстань ця поступово зростає: у 4—5 тижнів становить 2—4 м, в 3 міс. — 4—7 м. З 6—10 тижнів виникають кругові рухи ока, що дозволяють їй простежувати предмет, який рухається по колу.

Слуховий аналізатор малюка також від народження повністю готовий до функціонування. На першому місяці життя малюк зосереджується на голосі дорослого, приємних, тихих, мелодійних звуках. Новонароджений не любить гучних, різких звуків: здригається, непокоїться, плаче. Від шуму дитина легко просинається. Перші іграшки дитини — звукові, вони приваблюють малюка своєю здатністю видавати звук внаслідок певних дій із ними: потрясти брязкальце. Між зоровим та слуховим аналізаторами поступово встановлюються зв'язки: у 2—4 місяці дитина починає повертати обличчя до джерела звуку (голос дорослого, іграшка).

Розвиток сенсорно-перцептивної сфери не тільки спирається на розвиток моторики дитини, але й сприяє останньому. Прагнення дитини роздивитись, прислухатись розвиває як аналізаторні м'язи, так і рухи всього тіла, до 3-х місяців вони стають краще керованими, плавними, вільними. Інтенсивно розвивається дотиковий аналізатор, сприяючи появі дії хапання. Спочатку рука дитини випадково наштовхується на предмети, розміщені поряд (кубик, брязкальце, хусточку) захоплює їх, викликаючи радість малюка. З 5 місяців хапання стає точнішим, спрямованим на певний предмет. Дитина може вільно дістати, схопити й утримати підвішену іграшку або взяти її з рук дорослого. Досить часто спостерігаються помилкові рухи, у 8 місяців їх стає менше, у 12 місяців дитина одразу захоплює потрібний предмет, що знаходиться на певній відстані від неї.

Надалі хапання значно вдосконалюється. До 8 місяців дитина втримує предмет, притискаючи його пальцями до долоні. Пальці ще не набули достатньої гнучкості, у руках дитини виступають як єдине ціле. До кінця 1-го року виникає та вдосконалюється здатність захоплювати та утримувати предмети пальцями. Роль пальців при цьому диференціюється. Особливо важливим є протиставлення великого пальця іншим. До 10—11 міс. дитина наперед складає пальці відповідно до форми й величини предмета, який хоче взяти: для м'ячика розчепірює та заокруглює пальці; для олівця - складає їх пучкою. Щоб пристосувати свою руку до предмета, дитина повинна

враховувати його форму, що сприймає, на зір. Зір при цьому спрямовує рухи дитини, виникають зорово-рухові координації. Розвитку останніх сприяють маніпуляції дитини з предметами.

Вдосконалення хапання предметів з 6-ти місяців приводить до маніпулювань дитини з ними. Втримуючи предмет, дитина повертає його різними сторонами, б'є об підлогу, стискає, кидає, трясє, перекладає. Її зорові аналізатори спрямовані на роздивляння, прислуховування, коштування на смак. При цьому дитина орієнтується у просторі: наприклад, котить м'ячик у ту сторону, де немає перешкод на шляху. У процесі маніпулювань дитина дізнається про різноманітні властивості предметів - форму, величину, гущину, вату, пружність, температуру, стійкість та ін. Обстеження об'єктів свідчить про зародження інтересу до їх властивостей і про те, що тепер предмети починають виступати як щось постійно існуюче в нааколишньому світі, з незмінними властивостями. У 9—10 місяців дитина шукає зниклі з поля сприймання предмети отже, розуміє, що предмет знаходиться в іншому місці.

Розвиток зорового сприйняття прискорює розуміння мовлення дитиною. Дорослий показує предмет і питає: «де...?» Складається зв'язок між предметом, дією з ним і словом дорослого, який виявляється в пошуку малюком предмета у відповідь на прохання дорослого «покажи, де?».

Розвиток різних видів сприймання дитини від народження до 7 років Сприймання простору

Немовля орієнтується приблизно у радіусі 2—3 м навколо основного місця свого перебування — ліжечка, коляски або манежа. У цьому просторі малюк навчається ходити, втримувати і маніпулювати з предметами.

У ранньому віці дитина починає краще розуміти слова дорослого, які допомагають їй орієнтуватись у просторі. Коментування дій малюка у просторі словами дорослих (догори, донизу, далеко, близько) дозволяє дитині достатньо швидко зрозуміти основні просторові відношення.

Після року малюк оволодіває ходьбою, яка розширює його життєвий простір, він самостійно пересувається з кімнати до кімнати. Розвиток предметних дій також сприяє цьому процесу. Формується характерна для людини система просторових координат, у якій точкою відліку стає власне тіло. Інтенсивний розвиток предметних дій зумовлює виділення провідної руки (найчастіше правої), що бере найбільш активну участь у предметних діях. Дитина орієнтується в напрямках вперед-назад, догори-донизу, вправо-вліво, або рухаючись в той чи інший бік, або змінюючи положення корпусу, голови, рук і контролюючи ці рухи зором (М. В. Вовчик-Блакитна). Позначення просторових відношень у мовленні нечітке, узагальнене, що виражається у переважному використанні вказівних займенників «тут», «там», значення яких уточнюється за допомогою жестів в поєднанні з оточуючою ситуацією.

Роль мовлення у просторовому сприйманні зростає у дошкільному віці, причому зниження ситуативності мовлення призводить до позначення просторових відношень за допомогою слів і, як наслідок, до розуміння

дитиною залежності просторових відношень від точки відліку. Спочатку дитина оцінює просторові відношення виключно з погляду свого положення в просторі. Формування більш узагальнених уявлень про простір у старшому дошкільному віці забезпечує здатність дитини визначити напрями і щодо інших осіб та предметів.

Іншим важливим видом сприймання, що вирізняється за формами існування матерії, є сприйняття часу. Цей вид сприймання важко дається дитині через відсутність безпосередніх наочних виявлень часу. Хід часу позначається за допомогою годинника та виявляється як процес виконання діяльності, як набуття предметом певних змін, як зміни, що виникають у зовнішності живих організмів (зростання, старіння). Відносність у фіксації проміжків часу ще більше виражена, ніж у просторовому сприйманні: незабаром, завтра, вчора, наступного дня мають сенс тільки стосовно певного моменту часу. Точність сприймання часу залежить від змісту і характеру діяльності, стану людини на даний момент. Тривалість проміжків часу може переоцінюватись (минуло 5 хвилин, а людині здається, що 8), або недооцінюватись. Тривалість приємних подій, періоду виконання цікавої роботи недооцінюється. Діти довго не розуміють логіки часових відношень, путаються у їх розрізненні, не сприймають дуже тривалих часових періодів (рік, століття).

Важливу роль у розвитку сприймання часу мають ритмічно повторювані побутові процеси, режим дня, до якого дорослі привчають дитину з перших днів життя. Протягом немовлячого віку у дитини міцно закріплюється специфічно людський біоритм денної активності та нічного відпочинку. Завдяки цьому дитина відрізняє день і ніч, засвоює їх найбільш помітні ознаки (вдень світить сонечко, вночі місяць тощо). До 3 років діти вирізняють нетривалі й конкретні часові відрізки з менш помітними зовнішніми ознаками: (ранок-вечір), пов'язані з виконанням дитиною різних режимних моментів: вранці вона просинається, одягається, снідає; ввечері — вечеряє, сідає дивитись по телебаченню «На добраніч, діти», засинає. Дитина дошкільного віку навчається орієнтуватись за годинником який часто вважає причиною плину часу. Внаслідок такого уявлення дитина іноді переводить стрілки годинника, щоб очікувана подія настала швидше або щоб відкласти її. Вона добре орієнтується на ті часові проміжки, що їх відлічує годинник - хвилина, година, доба. Ознайомлення дитини з календарем формує уявлення про тиждень, місяць, рік. Головна роль у розвитку сприйняття часу належить дорослому, який виділяє часові відрізки, встановлює їх зв'язок з діяльністю малюка і позначає словом (Т. Д. Ріхтерман).

На матеріалі сприйняття творів живопису М. Н. Зубарева розкрила рівні у розвитку сприймання прекрасного дошкільником:

1 рівень — молодший дошкільник. Дитина радіє знайомим предметам, які впізнала на картинці, але не усвідомлює різниці предмета із його образом. Малюк нерідко плутає зображену і реальну дійсність: намагається зірвати з картинки намальовані квіти або взяти намальовані яблука. Такі спроби говорять про те, що малюнок ще не виступає для дитини заміном, знаком

реального об'єкта, а малювання не стало власне зображувальною діяльністю. Оцінка красивого-некрасивого носить практичний характер (вибрав картинку з шафою тому, що «лялька буде складати туди одяг»), з позиції значущості зображеного для виконання дій («тому, що тут поїзд, можна доїхати на дачу»).

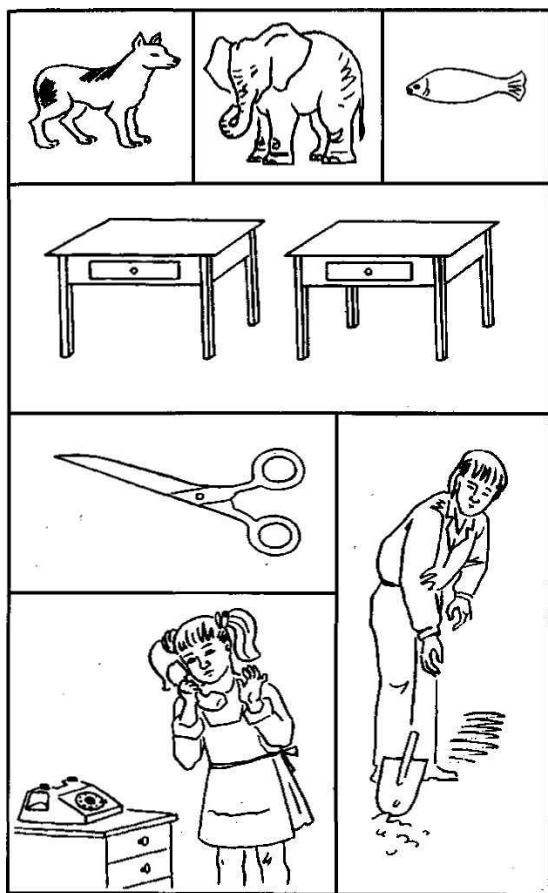
II рівень — середній дошкільник. Початок усвідомлення елементарних власне естетичних якостей, що роблять картину привабливою. Привабливе викликає у дитини приємні емоції, що виступають ОСНОВОЮ формування естетичної насолоди. Ознаками привабливого стають, насамперед, кольори, їх поєднання, потім — форма і композиція, просторові співвідношення на живописному творі.

III рівень — старший дошкільник. Зміст художнього образу розширюється доповнюється попереднім досвідом дитини. Тому вона виходить у розумінні картини за межі зображеного. Наприклад, дитина описує картину: «Хлопчик тримає рибу. Він, напевно, ходив на річку, сидів з вудкою...» і т. д.

2.1. Практикум до теми. Методики дослідження процесів сприймання

1. Чого не вистачає на цих малюнках?

(за Немовим Р.С.)

Сутність цієї методики полягає в тому, що дитині пропонується серія картинок представлених на малюнку. На кожній з картинок цієї серії не вистачає якоїсь істотної деталі. Дитина отримує завдання щонайшвидше визначити і назвати відсутню деталь.

Дослідник за допомогою секундоміра фіксує час, витрачений дитиною на виконання всього завдання. Час роботи оцінюється в балах, які потім є основою для висновку про рівень розвитку сприймання дитини.

Оцінка результатів:

10 балів — дитина справилася із завданням за час менше, ніж 25 сек., назвавши при цьому всі 7 предметів, яких бракує на картинках.

8-9 балів — час пошуку дитиною всіх предметів, яких бракує зайняло від 26 до

30 сек.

6-7 балів — час пошуку всіх предметів, яких бракує зайняло від 31 до 35 сек.

4-5 балів — час пошуку всіх предметів, яких бракує склало від 36 до 40 сек.

2-3 балу — час пошуку всіх предметів яких бракує опинився в межах від 41 до 45 сек.

0-1 бал — час пошуку всіх деталей, яких бракує склав в цілому більш ніж 45 сек.

Висновки про рівень розвитку

10 балів — дуже високий.

8-9 балів — високий.

4-7 балів — середній.

2-3 бали — низький.

0-1 бал — дуже низький.

2. Дізнайся, хто це

(за Немовим Р.С.)

Перш ніж застосовувати цю методику, дитині пояснюють, що їй будуть показані частини, фрагменти деякого малюнка, по яких необхідно буде визначити те ціле, до якого ці частини належать, тобто по частині або фрагменту відновити цілий малюнок.

Психодіагностичне обстеження за допомогою даної методики проводиться таким чином. Дитині показують малюнок, на якому листком паперу прикриті всі фрагменти, за винятком фрагмента «а». Дитині пропонується за цим фрагментом сказати, якому загальному малюнку належить зображена деталь. На рішення даної задачі відводиться 10 сек. Якщо за цей час дитина не зуміла правильно відповісти на поставлене питання, то на такий же час — 10 сек — їй показують наступний, трохи повніший малюнок «б», і так далі до тих пір, поки дитина, нарешті, не здогадається, що зображено на цьому малюнку.

Враховується час, в цілому витрачений дитиною на розв'язання завдання, і кількість фрагментів малюнка, які їй довелося проглянути перш, ніж ухвалити остаточне рішення.

Оцінка результатів

10 балів — дитина по фрагменту зображення «а» за час менше ніж 10 сек, змогла правильно визначити, що на цілому малюнку зображений собака.

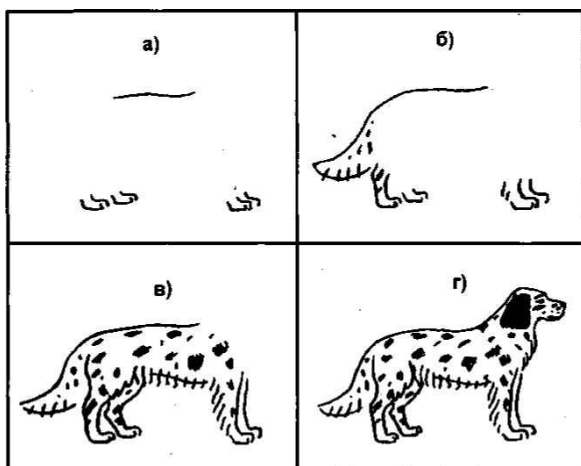
7-9 балів — дитина встановила, що на даному малюнку зображений собака, тільки по фрагменту зображення «б», витративши на це в цілому від 11 до 20 сек.

4-6 балів — дитина визначила, що це собака, тільки по фрагменту «в», витративши на вирішення задачі від 21 до 30 сек.

2-3 бали — дитина здогадалася, що це собака, лише по фрагменту «г», витративши від 30 до 40 сек.

0-1 бал — дитина за час, більший ніж 50 сек, взагалі не змогла здогадатися, що це за тварина, проглянувши всі три фрагменти: «а», «б» і «в».

Висновки про рівень розвитку

- 10 балів — дуже високий.
8-9 балів — високий.
4-7 балів — середній.
2-3 бали — низкий.
0-1 бал — дуже низький.

3. Зафарбуй фрукти

Визначення здатності кольоросприймання

Дитині дають малюнки з чорно-білим зображенням різних фруктів і кольорові олівці; їй потрібно зафарбувати кожен фрукт у відповідний колір.

Замість фруктів можуть бути зображення тварин, овочів, квітів і ін. предметів.

Зазвичай діти легко справляються з такими завданнями, але якщо у вашої дитини не виходить відразу, продовжуйте виконувати аналогічні вправи.

Оцінка результатів

10 балів — дитина вірно зафарбувала усі зображення.

7-9 балів — дитина помилилась у розфарбовуванні лише одного зображення.

4-6 балів — дитина помилилась у розфарбовуванні лише двох зображень.

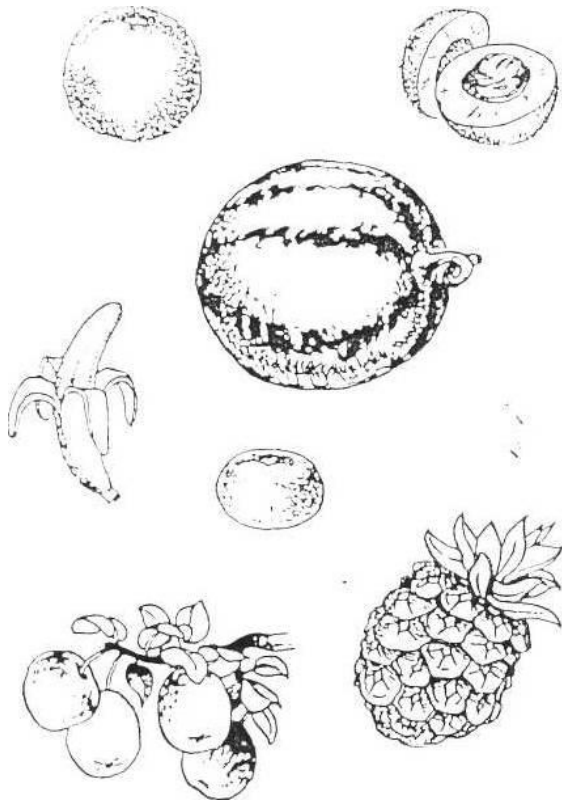
2-3 бали — дитина правильно розфарбувала лише 2-3 зображення .

0-1 бал — дитина правильно розфарбувала лише 1 зображення.

Висновки про рівень розвитку

- 10 балів — дуже високий.
8-9 балів — високий.
4-7 балів — середній.
2-3 бали — низький.
0-1 бал — дуже низький.

4. Пиши кружечками

Оцінка фонематичного слуху

Запропонуйте дитині записати декілька слів, не буквами, а кружечками. Скільки звуків у слові, стільки і кружечків.

Наприклад, слово "суп" треба зобразити трьома кружечками: ооо. Перевірте, чи правильно дитина зрозуміла завдання. Після цього можна приступати до дослідження.

Диктуєте дитині слова, а вона записує їх у вигляді кружечків на аркуші паперу.

Набор слів:

АУ, РУКА, СІК, ЗІРКА, ВЕСНА.

При правильному виконанні завдання запис має бути наступним:

оо

ооооо

ооо

ооооооо

оооооо

Оцінка результатів

10 балів — дитина вірно записала усі слова.

7-9 балів — дитина помилилась у написанні лише одного слова.

4-6 балів — дитина помилилась у написанні лише двох слів.

2-3 бали — дитина помилилась у написанні лише трьох слів.

0-1 бал — дитина помилилась у написанні чотирьох слів або зовсім не справилась із завданням.

Висновки про рівень розвитку

10 балів — дуже високий.

8-9 балів — високий.

4-7 балів — середній.

2-3 бали — низький.

0-1 бал — дуже низький.

1. Основні лінії у розвитку мислення та уяви дошкільника

Пізнання починається із відчуття та сприймання. Інформація, сприйнята за допомогою органів чуттів, узагальнюється, осмислюється, тобто є матеріалом розумової діяльності. Мислення через відчуття і сприймання пов'язане із зовнішнім світом. Через це його називають опосередкованим відображенням. У ході мислення здійснюється більш глибоке пізнання світу, людина виходить за межі чуттєвих вражень і пізнає такі предмети і явища, зв'язки між ними, які безпосередньо не сприймаються чуттєві і раціональні компоненти пізнавальної діяльності нерозривно пов'язані і взаємозумовлені. Суперечність між ними дозволяє людині проникати вглиб явищ, розкривати їх сутність та істинні зв'язки між ними.

Мислення — це процес пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.

Людське мислення не можливе без мовлення. Примітивне мислення тварин стосується лише предметів, які в даний момент оточують, характеризується як ситуативне. Слово допомагає абстрагуватися від наявної ситуації, зобразити за допомогою мовних засобів. Цим мислення людини стає ситуативно не залежним. Думка формулюється і формується в мовленні. Людське мислення має соціальну природу. Людина не народжується з готовою здатністю до мислення, а оволодіває способами і засобами мислення, знаннями, мовою в тому вигляді, в якому вони існують на сучасному їй етапі історії.

Мислення має цілеспрямований характер. Розумовий процес починається з усвідомлення проблемної ситуації, з постановки запитання. Засобами вирішення завдання виступають такі розумові операції, як аналіз, синтез, порівняння, абстракція, узагальнення та ін.

Наочно-дійове мислення дітей

Роль наочно-дійового мислення постійно змінюється у житті дітей дошкільного віку. З кожним роком вони стають дедалі самостійнішими обирають і застосовують, способи, прийоми розв'язування практичних завдань, змінюють відношення практичної дії до розумової, дії переходом мислення у внутрішній план (інтеріоризація) перебудовується практична

дія. Наочно-дійове мислення є видом мислення, що безпосередньо включений у практичну дію.

Молодші дошкільники не завжди використовують дію, адекватну поставленому завданню. Наприклад, при складанні фігурок на фоні часто безладно пересувають, з'єднують їх, отримують несподівані для себе комбінації, іноді складають зовсім беззмістовні картини (фігурку коня кладуть догори ногами, вершника розміщують головою вниз). Тобто конкретне завдання вони розв'язують пробними діями, а результат осмислюють після їх закінчення.

Діти середнього дошкільного віку у процесі дії осмислюють завдання і способи його розв'язування, їхня мова при цьому є опорою дії або супроводжує її.

Співвідношення чуттєвого сприймання, практичної дії і мовлення змінюються й у дітей старшого дошкільного віку. Не вдаючись до практичних маніпуляцій, вони можуть, подумки розв'язати запропоноване завдання, потім вголос розповісти про це. Після знайденого в умі рішення дитина швидко розміщує фігурки на певному фоні, а її розповідь після виконаної дії повторює те, що вона сказала на її початку, сама дія нічого не додала до розв'язування завдання.

У дошкільному віці наочно-дійове мислення не зникає (вдосконалюється, переходить на вищий рівень. У старших дошкільників дійовому розв'язуванню завдання передують словесно оформлені розв'язання його подумки. У зв'язку з цим змінюється і суть дій дитини. Молодші дошкільники розуміють лише кінцеву мету, але не бачать шляхи її досягнення. Цим зумовлена безладність (пробність) їх дій. Уточнення завдання робить дії проблемними, пошуковими. Дії старших дошкільників перестають бути пробними, втрачають евристичний характер, стають виконавчими (до їх початку дитина розв'язує проблему подумки). Відповідно до цього змінюється і її мислення, яке з дійового стає словесним, планується. Однак дійове мислення не відмирає, а залишається в резерві.

Наочно-образне мислення дітей

У дошкільному віці в дитини переважає наочно-образне мислення, що пов'язано з оволодінням нею новими видами діяльності: малюванням, грою, конструюванням тощо. Воно допомагає малюкам розв'язувати завдання полки, без участі практичних дій, а завдяки оперуванню лише образами, оскільки є видом мислення, у процесі якого людина оперує наявними у своїй пам'яті образами предметів і явищ.

Здатність до мислення в образах спочатку реалізується як оперування уявленнями про конкретні предмети і їх властивості. При цьому воно втрачає свій зв'язок з фактичними діями і безпосереднім сприйманням ситуації. У діяльності дитини постають завдання нового типу, і передбачають непрямий результат дій, досягнення якого потребує врахування зв'язку між явищами, що відбуваються одночасно або

послідовно. Такі завдання виникають в іграх з механічними іграшками, у конструюванні та ін.

Молодші дошкільники розв'язують їх за допомогою нинішніх орієнтувальних дій, тобто на рівні наочно-дійового мислення. Під час виконання завдань з непрямим результатом діти середнього дошкільного віку починають переходити від зовнішніх до розумових спроб. Після ознайомлення дітей з кількома варіантами розв'язання завдання малюки можуть використати новий варіант, не вдаючись до зовнішніх дій з предметами, а отримуючи необхідний результат подумки.

Значення розв'язування завдань з непрямим результатом сприяє виникненню наочно-схематичного мислення, яке є наступним етапом у розвитку наочно-образного.

Наочно-схематичне мислення — вид мислення, що забезпечує відображення предметів об'єктивної дійсності, незалежно від дій, бажань і намірів дитини.

Дитина не створює їх, а виявляє і враховує під час запам'ятовування завдання. Таке мислення зберігає образний характер, однак самі образи стають іншими, у них відображаються не окремі предмети та їх властивості, а зв'язки і відношення між ними.

Наочно-схематичне мислення дошкільників середнього і старшого віку виявляється у багатьох особливостях їх діяльності. Один із його проявів — схематичність дитячого малюнка, у якому передається здебільшого зв'язок основних частин предмета і відсутні індивідуальні його ознаки. Проявом схематичності мислення також є легкість розуміння дітьми різноманітних схематичних зображень, успішне використання їх (впізнають схематичне зображення предметів, використовують схеми типу географічної карти для вибору потрібної доріжки у розгалужені їх системи тощо).

Уміння створювати і використовувати схематизовані образи є великим досягненням у розвитку мислення дитини, оскільки наочно-схематичне мислення відкриває можливості побачити недоступні наочно-образному суттєві сторони явищ.

Досвід дитини збагачується нерівномірно. Із деякими предметами вона має справу часто, неодноразово діючи з ними, розпізнає їх якості, сторони, властивості, що зумовлює їх узагальнене уявлення. Інші предмети менш доступні дітям, внаслідок чого вони пізнають їх однобічно. Образи цих предметів є злитими і конкретними. Оперування такими образами одиничних речей надає мисленню маленької дитини конкретно-образного характеру. Це підтверджують дитячі судження.

Таня (4 роки), побачивши у дівчинки окуляри, запитує: « В чому ця дівчинка, бабуся?»; «Кішка може перетворитися на людину?» — запитує дівчинка Юля (4 роки). «Ні». — «Як шкода... Була б така м'якенька, лагідна...».

Конкретна образність дитячого мислення послужили аргументом для деяких психологів (К.Бюллер, В.Штерн, Дж.Селлі), які вважали образність

певним видом мислення, етапом у розвитку вищих його форм. Найхарактернішою ознакою такої образності є синкретизм. Не вміючи виокремити в образі, що зберігся, істотних або основних ознак предмета, дитина, вихоплює найакцентованіші для неї деталі. За цими випадковими ознаками дошкільник упізнає конкретний предмет.

Синкретизм проявляється у сприйманні і мисленні дитини. На думку Ж. Піаже, він є основною якістю дитячої мислення, що характеризує його доаналітичний ступінь. Дитина мислить схемами, злитими (нерозчленованими) ситуаціями відповідно до образу, який у неї зберігається на основі сприймання, без його аналізу. Подоланню синкретичності образів сприяє правильно організоване навчання. Злитість образів особливо помітно проявляється у сприйманні дітьми малознайомого змісту. Наприклад, вони неправильно розуміють синкретично образні літературні вислови, складні метафори, алегорії: «І веселий, і крилатий ходить вітер над землею. Це потужний вентилятор б'є в обличчя струминою» (Є.Тараховська). Прослухавши це, 5-річні діти запитують: «Чому він б'є?», «Кого він побив?», «А де у вітру ніжка?», «Де він ходить?», «Вітер сміється?».

«Чому він веселий?». Такі запитання і зауваження дітей свідчать, що слово виражає конкретний образ одиничного предмета, якого воно стосується. Цей образ злитий, нерозчленований (проаналізований), тому використовується цілісно (якщо «ходить», повинен мати ноги, якщо «веселий» — сміється). Уперше образ розпадається не через виокремлення істотної або характерної ознаки предмета чи явища, а ознаки, що отримала в досвіді дитини найсильніше підкріплення. Тому, не вміючи абстрагувати ідею з чуттєво збереженим образом, дитина не розуміє поетичних образів.

На думку Л.Виготського, синкретизм має велике значення у розвитку дитячого мислення, оскільки синкретичні зв'язки є основою виокремлення зв'язків, які перевіряються практикою і відображають дійсність.

У процесі гри, малювання, конструювання та інших видів діяльності дошкільник починає оволодівати побудовою *наочних просторових моделей* — особливих знаків, у яких відображаються зв'язки і відношення об'єктивних речей. Багато видів знань, які дитина не може засвоїти на основі словесного пояснення дорослих або у процесі організованих ними дій з предметами, вона легко засвоює під час дій з моделями, які відображають істотні ознаки предметів і явищ. Наприклад, під час навчання 5-річних дошкільників математики було надзвичайно важко пояснити їм відношення частин і цілого. У процесі ознайомлення з ними за допомогою схематичного зображення поділу цілого на частини і його відновлення з частин діти легко зрозуміли, що будь-який предмет можна поділити на частини і відновити з них. Ефективним виявилось використання просторових моделей і під час формування у дошкільників аналізу слова у процесі вивчення грамоти.

Отже, за відповідного навчання образне мислення стає основою засвоєння дошкільниками узагальнених знань, а також удосконалюється у результаті використання цих знань при розв'язуванні практичних і пізнавальних завдань. Набуті уявлення про істотні закономірності допома-

гають дитині самостійно розбиратися у часткових проявах цих закономірностей. Так, засвоївши уявлення про залежність будови тіла тварин від умов життя, старші дошкільники можуть за зовнішніми ознаками встановити, де живе тварина, як добуває їжу.

Розвиток образного мислення дошкільників характеризується тим, що їхні уявлення набувають гнучкості, рухливості, діти оволодівають вмінням оперувати наочними образами: уявляти предмети у різних просторових положеннях, мислено змінювати їх взаємне розміщення.

Модельно-образні форми мислення досягають високого рівня узагальненості, завдяки чому допомагають дитині зрозуміти істотні зв'язки і залежності речей. Однак вони малопродуктивні, якщо дитині необхідно виокремити властивості, зв'язки і відношення, які неможливо уявити наочно, образно. Спроби досягти цього за допомогою образного мислення спричиняють типові для дошкільника помилки. До таких помилок призводять, наприклад, завдання встановити, чи змінюється кількість сипучої речовини при переміщенні її з посудини однієї форми у посудину іншої, чи змінюється кількість глини, пластиліну при зміні виліпленого з них об'єкта. Приблизно так само відповідають дошкільники на питання, де більше пластиліну: у кульці чи у розплесканому шматочку, зробленому з такої самої кульки у них на очах. Це спричинено нездатністю дошкільника виокремити видимий ним рівень речовини у посудині від загальної її кількості. В образному мисленні вони виявляються злитими, тому кількість не можна побачити, наочно уявити виокремлено від сприйнятої величини. Правильне розв'язання таких завдань вимагає переходу до суджень на основі образів, які використовують словесні поняття.

Отже, наочно-образне мислення долає у своєму розвитку стадію перцептивних перетворень дитиною об'єкта із зовнішньою допомогою, а також стадію перетворення ситуації на образному рівні з власної ініціативи. Перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення може прискорити спеціальне навчання із використанням схем-замінників.

Словесно-логічне мислення дітей

Словесно-логічне мислення за своєю природою є понятійним. Передумови для розвитку логічного мислення, засвоєння дій із словами, числами, як зі знаками, що замінюють реальні предмети і ситуації, виникають наприкінці раннього дитинства, з формуванням знакової функції свідомості. На цьому етапі дитина починає розуміти, що предмет можна позначити, замінити іншим предметом, малюнком, словом. Однак вона ще довго може не застосовувати слово для розв'язання самостійних мислительних завдань.

Наочно-дійове і наочно-образне мислення тісно пов'язані з мовленням, за допомогою якого дорослі керують діями дитини, ознайомлюють її з практичними і пізнавальними завданнями, пояснюють способи їх розв'язання. Мовні висловлювання дитини, коли вони ще тільки

супроводжують практичну дію, не випереджають її, сприяють усвідомленню нею процесу і результату цієї дії, допомагають у пошуку шляхів розв'язання завдань. Зростає роль мовлення з набуттям планувальної функції, коли дитина, здається, думає вголос. Однак і на цьому етапі вона послуговується у своїх мислительних діях не словами, а образами. Мовлення відіграє допоміжну роль.

У психічному розвитку логічне мислення є наступним етапом після образного, на основі якого забезпечує розв'язання більшої кількості завдань, засвоєння наукових понять. Однак це не означає необхідності передчасного формування логічного мислення, оскільки без розвинутих образних форм засвоєння його буде неповноцінним. Розвиток образного мислення допомагає дитині логічно зрозуміти узагальнені схематичні зображення, на яких вибудовується формування понять.

Після оволодіння логічним мисленням образне не втрачає свого значення, оскільки у діяльності, пов'язаній з необхідністю послідовного, логічного мислення, важливу роль відіграє використання образів. Образне мислення є джерелом творчості, функціонування інтуїції, без якої не обходяться наукові відкриття. Воно максимально відповідає умовам життя і діяльності дошкільника, завданням, які доводиться йому розв'язувати у грі, малюванні, конструюванні, спілкуванні. Тому дошкільний вік найбільш чутливий до навчання, яке ґрунтується на образах. Логічне мислення дитини доцільно активізувати лише з необхідності ознайомлення її з основами наукових понять (з математики, природознавства, мови тощо). Не потрібно мислення дитини підпорядковувати лише логіці. За допомогою спеціального навчання дитина може засвоїти невласиві її віку методи розв'язання завдань, але це не пов'язано зі сформованістю вікових новоутворень, нового рівня розвитку мислення, усвідомлення суті цього методу.

Дошкільники найчастіше виявляють логічне мислення під час з'ясування зв'язків між предметами і явищами. Спершу вони встановлюють функціональні зв'язки (призначення, використання предметів), найскладніше — встановити зв'язки простору і часу в логічному (змістовому) значенні, що спричинено їх прихованістю (не проявляються на поверхні явища, хоч доступні чуттєвому практичному досвіду).

Для ранніх форм словесного мислення дітей притаманні заміна малознайомих у завданні та його розв'язанні умов (образів, понять, вимог) більш відомими («почуття знайомості»), з'ясування простих зв'язків (за необхідністю, аналогією, функціональністю тощо) не лише між істотними сторонами й ознаками різних предметів, а й між випадковими зовнішніми, другорядними. На цій підставі дехто із психологів (В.Штерн) стверджував, що дитина прагне пов'язувати все підряд, що свідчить про не сформованість логічних міркувань. Насправді це стосується лише малознайомого і складного змісту, яким доводиться оперувати маленьким дітям.

Своєрідність розумового процесу, в результаті якого маленька дитина робить несподівані для дорослих висновки, зумовлена відсутністю у неї

знань, потрібних для встановлення істотних зв'язків між умовами (сторонами) явища; невмінням послідовно мислити, використовувати логічно виправдану систему розумових дій. Для логічних міркувань, порівнянь, узагальнень, формування висновків дитині потрібно володіти не лише кожною окремою операцією, а й загальним способом розумової діяльності.

Обов'язковими ланками розумового процесу є; *синтез I* — *первинний* (сприймання завдання як цілого), *аналіз* (поділ завдання на частини, виокремлення його умов, даних); *синтез II* — *вторинний* (розв'язування, нове розуміння завдання). Розумовий процес маленької дитини відбувається від синтезу I до синтезу II. Аналіз — найістотніша ланка мислення у дошкільників — це виокремлення однієї, часто випадкової ознаки предмета або умови.

Дитина молодшого дошкільного віку, йдучи від яскравого предмета, легко встановлює зв'язки, які шукає. Однак часто вони не відповідають дійсності, що породжує алогічність дитячих суджень. Спеціальне навчання дітей — шукати і встановлювати найістотніші ознаки предметів і явищ, знаходити істотні залежності між ними — швидко розвиває у них логічні форми мислення. Для розуміння розвитку словесного мислення у дітей істотне значення має аналіз їхніх запитань.

Найхарактернішою ознакою дошкільного віку, як відомо, є допитливість, яка формує розумовий розвиток людини. У своєму розвитку дитина долає певні стадії відповідно до вікових особливостей людської психіки. Допитливість — це якість особистості, яка має високі пізнавальні потреби на всіх етапах життя і в різних видах діяльності, спрямовується на пошук невідомого, непізнаного, незрозумілого. Вона є джерелом активності людини, прагненням глибоко і різнобічно пізнати дійсність.

Допитливість сприяє виникненню і забезпеченню функціонування пізнавального інтересу, є причиною виникнення і формою його існування. Реалізуючись в інтересі, допитливість немовби зберігає його, не дає змоги згаснути, постійно збуджує механізм пізнання. Допитливість дорослої людини завжди вибіркова, дитини дошкільного віку — може спрямовуватись на значну кількість предметів, часто протилежних за змістом і функціями (Л. Проколієнко).

Допитливість є не лише якістю особистості, а й розумовою дією, способом пізнання, стимулом і способом міркування. Приховані сторони і властивості дійсності, які не можна відчутти, безпосередньо сприйняти, людина осягає за допомогою мислення. Тому виховання мислення дитини — одна з основних умов формування допитливості. Адже дитина прагне пізнати причинно-наслідкові зв'язки у природі, взаєминах людей за наявності у неї потреби їх пізнати, можливості зрозуміти їх.

Виявом природної пізнавальної потреби дитини є запитання, кількість і багатоманітність яких різко збільшується після 3-х років. Запитання дитини свідчать, що вона цікавиться чимось невідомим, шукає і пробує зрозуміти його.

Перші запитання дитини ще не мають пізнавальної спрямованості. Запитавши дорослого: «Для чого ця машина?» або «Що це таке?», 3-річні діти, часто не вислухавши відповіді, переключаються на інше заняття, а отримавши відповідь, можуть неодноразово повторити це запитання. Перші дитячі запитання є формою активного спілкування дитини з дорослими. Пізнавальними вони стають пізніше, виникають на основі набутих знань, прагнення глибше проникнути у відомі або приховані сторони явища і встановити зв'язки у його глибині. Із розповідей дорослих, їх відповідей на свої питання дитина починає розуміти, що за межами того, що вона бачить і знає, є певні обставини, які спричинюють видимі факти. Своїми запитаннями «чому?», «навіщо?», «як?», «для чого?» 5-річні діти, наслідуючи дорослих, прагнуть дізнатися про ці обставини, побачити і зрозуміти те, чого не бачать. Відповіді дорослих щоразу переконують їх у наявності цих зв'язків. Намагаючись дізнатися про невідоме дошкільник запитує дорослого: «Чому дерева шумлять?», «Чому і звідки дме вітер?», «Куди тече вода в річці? Чому вона не стоїть на місці?» тощо.

Такі запитання надзвичайно безладні і різноманітні. До 5—6-ти років дитина і не пробує узагальнити, пов'язати набуті знання. Маючи справу з дивним, незрозумілим, новим, вона запитує про те, що її цікавить. Попри різноманітність і безладність, дитячі запитання мають чітко виражений пізнавальний характер, істотно відрізняються від запитань дітей раннього віку. 5—7-річні діти чекають відповідей, висловлюють сумніви, заперечують. Старші дошкільники зіставляють відповіді дорослих з тим, що їм відомо, порівнюють, сумніваючись та сперечаючись.

Дитина ставить питання і тоді, коли хоче переконатися у правильності свого висновку, звертається до дорослого, щоб той визнав її компетентність. З віком кількість таких питань збільшується, вони стають основними. Формування у дитини якісно нового мислення пов'язане з освоєнням мислительних операцій, які починають використовуватися у дошкільному віці як способи розумової діяльності. Основою всіх мислительних операцій є аналіз і синтез. Дошкільник порівнює об'єкти за більшою кількістю ознак, ніж у ранньому дитинстві, помічає навіть незначні подібності чи відмінності між зовнішніми ознаками предметів, висловлюється про них.

У дошкільному дитинстві змінюється характер узагальнень. Діти вдаються до найпростіших дослідів, експериментують: кидають у ванну з водою предмети, щоб дізнатися, чи будуть вони плавати; ставлять склянку з водою у морозильник, щоб одержати лід. Такі досліді підводять їх до висновків, узагальнених уявлень. Поступово переходять від оперування зовнішніми ознаками до розкриття більш істотних для предмета ознак. Новий рівень узагальнення допомагає їм освоїти *операцію класифікації* — зарахування об'єкта до групи на основі видо-родових ознак. Розвиток уміння класифікувати предмети пов'язаний з освоєнням узагальнюючих слів, розширенням уявлень і знань про світ, умінням виокремлювати у предметі істотні ознаки. Чим ближчі предмети до особистого досвіду дошкільника, тим точніші узагальнення він робить. Дитина насамперед вирізняє групи

предметів, з якими активно взаємодіє (іграшки, меблі, посуд, одяг); потім — суміжні класифікаційні групи (дикі і домашні тварини, чайний і столовий посуд тощо).

Розвиток мислительних операцій забезпечує формування *дедуктивного мислення* — вміння узгоджувати свої судження, уникати у них суперечності. Спочатку дитина, навіть оперуючи загальними положеннями, не може їх належно обґрунтувати або висловлює випадкові обґрунтування, поступово набуваючи вміння робити правильні висновки.

Отже, у спілкуванні з дорослими, у іграх і діяльності дитини розвиваються види її мислення, формується культура розумової праці, що забезпечить продуктивну інтелектуальну діяльність у дорослому віці.

Розвиток мислення дитини-дошкільника зумовлюється і ускладненням його практики, засвоєнням способів розумової діяльності. Велику роль при цьому відіграє мовлення. Збагачення словника, засвоєння граматичних структур, вміння слухати, розуміти і будувати речення — необхідні умови розвитку логічних форм мислення у дошкільника.

Опанування навичок мислення може відбуватися різними способами. Одні вчені віддають перевагу організації орієнтувальної діяльності дітей, активізації їхнього мовлення (П.Гальперін, Д.Ельконін, Г.Мінська); інші — опануванню системи послідовних розумових дій, тобто роботи над алгоритмами (Л.Ландя, Ф.Фрадкіна), побудові аналітико-синтетичної діяльності, опануванню методів засвоєння знань (Н.Менчинська, Г.Костюк, Г.Люблінська). Завдяки кожному з них можна досягти значних успіхів у розвитку різних форм мислення дошкільників. Чим послідовніше старання, тим більша здатність дитини дивуватися, ставити запитання, сприймати і засвоювати нове, застосовуючи різні форми, операції і способи мислення, підвищуючи свої можливості до подальшої розумової праці.

На розвиток мислення впливає також ігрова діяльність. Дошкільник повинен бути готовим до неочікуваних ситуацій, уміти діяти із заміном предмету відповідно до ігрової назви. Предмет-заміном є опорою мислення; на основі оперування ним дитина вчиться думати про реальний предмет. Розвиток мислення полягає у тому, що дитина поступово перестає діяти з предметами безпосередньо у певній ситуації, а вчиться думати про них, діяти з ними в ігровому плані. Гра готує дитину до мислення з використанням уявлень. Досвід ігрових, реальних взаємин у грі закладає основи особливої властивості мислення, яка дає змогу зрозуміти позицію іншої людини. У цьому полягає суть рефлексивного мислення.

Рефлексія — здатність людини аналізувати власні дії, вчинки, мотиви і співвідносити їх із загально людськими цінностями, діями, вчинками, мотивами інших людей.

Вона сприяє адекватній поведінці людини серед інших людей. Розвитку рефлексії сприяє гра, оскільки у ній виникає реальна змога контролювати виконання дії. Граючись, наприклад, у «хвору дитину», маля «плаче», як це буває насправді, контролює виконання цієї ролі. Подвійна позиція під час

виконання ролі (виконавець і контролер) розвиває здатність співвідносити свою поведінку з особистим досвідом, образом, який дитина відтворює і творить одночасно. Рольова гра має великі можливості для розвитку рефлексії. У здатності до неї виявляється можливість розуміти, відчувати іншу людину. Ігрова діяльність створює найсприятливіші умови для розвитку дитини, переходу від наочно-дійового мислення до наочно-образного і елементів словесно-логічного.

Розвитку мислення сприяє і формування у дитини методологічних знань, які одночасно висвітлюють найістотніші відношення предметів, які пізнає дитина, організацію її пізнавального досвіду, упорядкування отриманих знань. Ці знання відображають у найпростішій формі взаємозв'язок предметів і явищ, їх розвиток, можливість якісного перетворення. Наприклад, у дітей формують знання про те, що предмети і явища слід розглядати не самі по собі, а в їх зв'язках з іншими предметами, що передбачає вихід за межі цього предмета і розгляд його у загальній сукупності предметів і явищ. Під час цього дитина має справу з маловідомими предметами, інформація про які є для неї невизначеною, незрозумілою.

Отже, процес пізнання предметів і явищ зумовлює виникнення і збільшення кількості невизначених знань у формі здогадок, передбачень, що стимулюють розумову активність дітей. Унаслідок спеціального навчання 5-6-річні діти опановують загальний спосіб аналізу, що дає їм змогу пізнавати предмети в їх взаємозв'язках. Наприклад, під керівництвом вихователя діти розглядали різних тварин (білку, їжака, оленя) у типових для них умовах проживання. Потім вони отримали завдання з'ясувати, в якому середовищі живе невідома їм тварина, зображена на картинках. Діти ніби приміряли цю тварину до різних природних умов на інших малюнках, аналізували і співвідносили особливості тварин з різними природними умовами, роблячи свої висновки. У такій діяльності вони вчаться при дослідженні явищ, предметів послідовно розгортати пізнавальні дії: спочатку виокремлюють явище, потім переходять до пошуку його зв'язків з іншими явищами цієї системи, вибудовуючи на цій основі свою практичну діяльність.

Необхідною умовою розвитку творчого мислення є включення дітей у діяльність, у якій би вони змогли реалізувати свою активність. Для розвитку пізнавальних інтересів 5—7-річних дітей можна, наприклад, використати працю, у процесі якої діти ставлять багато запитань, шукають на них відповіді. Ефективним засобом розвитку мислення є експериментування у конструктивній діяльності. При цьому важливо дати дітям змогу самостійно ознайомлюватися з новим конструктором. Потім можна ставити їм завдання, спрямовувати і регулювати їхню пошукову, конструктивну діяльність. Як свідчать дослідження, попереднє самостійне орієнтування у можливостях матеріалу дає змогу включити знайдені способи у різні комбінації і отримати оригінальні конструктивні розв'язання, постійна шукати і знаходити нові.

Отже, мислення і діяльність дошкільників взаємопов'язані: вступаючи у комунікації, діючи, граючи, опановуючи методи засвоєння знань, дитина мислить.

Розвиток уяви дошкільника

Л. С. Виготський вважав, що найважливіший (сензитивний) вік для розвитку уяви, а відтак для закладання основ творчості - дошкільний.

Для розвитку уяви і творчості дитини необхідна підтримка дорослих заохочення допитливості дітей, їх експериментування, пошукових дій, оригінальних рішень, виходу за межі зразка. Окремим і важливим питанням у дитячій психології є міра впливу, втручання дорослого у творчі спроби дітей. Якщо вона буде зовеликою, то що залишиться дитині? Її творчість непомітно перейде у виконання інструкцій дорослого. І. С. Коростельова та В. С. Ротенберг дослідили залежність пошукової активності дитини від варіанта ставлення до неї дорослого. Авторитарне ставлення, гіперопіка і емоційна холодність та байдужість знижують ініціативу, самостійність дитини, викликають безпорадність, зневіру у власні сили, які приводять до відмови від пошуку.

Існує кілька поглядів психологів з приводу впливу організації взаємодії з дорослим на розвиток уяви та творчості дітей.

1. Творчість закладено у дитині від народження. Дорослий повинен дозволити виявлятися цій творчості, головне — не заважати дитині у її самовираженні.

2. Створення умов для розвитку творчості без прямої взаємодії з педагогом. До цих умов Дж. Сміт відніс:

- Фізичні: наявність матеріалів для творчості і можливості будь-коли діяти з ними;

- Соціально-емоційні — створення дорослим атмосфери безпеки, впевненості, коли дитина знає, що творчі здобутки не викликатимуть негативної оцінки дорослого;

- Психологічні — формування у дитини почуття внутрішньої свободи, розкутості, підтримка інтересу до втілення власних можливостей внаслідок заохочення дорослим усіх творчих починань дитини;

- Інтелектуальні — розв'язання творчих завдань.

Для вітчизняної психолого-педагогічної науки властивий пошук оптимального поєднання впливу дорослого із прагненням дитини до самовираження і самодіяльної творчості (М. М. Поддьяков, О. М. Дяченко, З. М. Новлянська, Л. К. Базацька, В. К. Котирло). Розробляються прийоми стимулювання, заохочення, зацікавлення, відпрацювання окремих операціональних навичок (наприклад, спостережливості, прийомів створення образів уяви). Широко використовується організація, активізація, формування ігрової діяльності дошкільника (Д. Б. Ельконін, А. П. Усова).

Важливо враховувати вікові особливості спілкування дитини з ровесниками і дорослими. О. Є. Кравцова показала, як змінюється позиція дорослого в спілкуванні з дитиною з метою розвитку уяви. У спілкуванні з

молодшим дошкільником дорослий займає позицію незнаючого, невмілого, щоб за допомогою реплік і запитань до дитини розхитати шаблони, показати, що одне і те саме завдання може вирішуватися по-різному. У 4—5 років стимулом є змагання з однолітками, яким керує дорослий: «Хто придумає цікавіше?», «Хто придумає інакше, ніж у товариша?» А для старшого дошкільника слід створити умови, щоб він зайняв позицію вмючого і знаючого, особливо щодо молодших дітей.

З 1 року головною умовою розвитку уяви є включення дитини в уявні ситуації, де вона виконує уявні дії — забави, розваги (Н. Н. Палагіна). Створити уявну ситуацію дорослому допомагають твори літератури і фольклору, іграшки. Дорослий пропонує дитині зобразити деякі дії казкових героїв: «скажи, як...» (бігає зайчик, стрибає білочка, біжить лисичка, ходить ведмідь). Вихователь включає у спілкування з дитиною іграшку, розмовляє з нею у присутності малюка: («Ось яка у нас дівчинка. Як тебе звати? Катя? А це Мариночка. Будемо разом гратись.» Поступово малюк набуває самостійності у створенні уявних ситуацій, використовуючи власне мовлення.

У 3 роки основним стає навчання дітей використання предметів-замінників і побудови уявної ситуації. Основою для використання замінників є автоматизоване виконання дій з реальними предметами: ложкою, гребінцем, ковдрою.

Ефективним є створення проблемних ситуацій, які спонукають дитину шукати і використовувати предмети-замінники. Наприклад, що робити, коли потрібно перевезти вантаж, а вантажної машини немає.

Поряд із знайомими предметами із закріпленими функціями в оточення дитини потрібно включати предмети напівфункціональні: коробки, катушки, шматочки тканини, паперу, природний матеріал (шишки, гілочки, жолуді). Діючи з ними, наділяючи їх різним значенням у різних ситуаціях, використовуючи їх різними способами, дитина інтенсивно освоює заміщення (Е. В. Зворигіна, Е. М. Гаспарова та ін.).

Окремої уваги заслуговує питання про ставлення дорослого до дитячих фантазувань. Байдужість, зневага, недобррозичливість, глузування дорослих з цього приводу глибоко ображають дитину, ставлять бар'єр у розвитку уяви. Наприклад «Хлопчик лежить на килимі, і робить рухи, ніби пливе. Мати каже суворо «Перестань займатися дурницями». Хлопчик підводиться і сердито заперечує: «Це не килим, а річка, я вже майже доплив до берега, а ти...», і відходить ображений.

У розвитку уяви дошкільника важливу роль продовжує відігравати дитяча книжка. При сприйманні дитячих оповідань, казок спостерігається дві тенденції. По-перше, дитина намагається внести корективи в авторський Текст, покарати несправедливих, захистити слабких. По-друге, казкові образи сходять зі сторінок книг у життя і допомагають дитині розібратись у незрозумілих ситуаціях, визначити, де добро, де зло, тісно пов'язані з оволодінням законами рідної мови.

У середньому та старшому дошкільному віці складаються сприятливі умови для навчання планувати, програмувати свою діяльність за допомогою

здуму. Дорослий дає інструкції типу: «подумай, як.., «розкажи що (як) будеш малювати, у що збираєшся грати, що потрібно для гри ? Важливо навчити дитину формулювати різні за складністю задуми і реалізовувати їх. Ці завдання ефективно вирішуються при організації дорослим продуктивних видів діяльності дитини.

Важливим є формування уяви у контексті розумового розвитку, зростання пізнавальної активності та самостійності дитини. Адже пізнавальна потреба зумовлює появу питань «Чому?» і пошук відповідей на них за допомогою уяви. Ефективним є створення проблемних ситуацій ігрового характеру, які не мають готового способу вирішення або його засоби відсутні.

1.1. Практикум до теми

Методики дослідження мислення і уяви

1. Обведи контур

Застосовується для оцінювання наочно - дійового мислення дитини.

Обладнання

Малюнок 1, малюнок 2, малюнок 3, олівець для дитини, ручка для психолога, секундомір.

Запропонуйте дитині розглянути малюнки 1 - 3.

Інструкція

«У цьому завданні тобі необхідно з'єднати прямими лініями фігури в нижній частині малюнку так, як це зроблено у верхній частині, точно повторюючи контур на зразку.

Дуже важливо зробити це, якнайшвидше і точніше. Усі лінії необхідно намагатися робити прямими і точно з'єднувати кути фігур».

Інтерпретація результатів

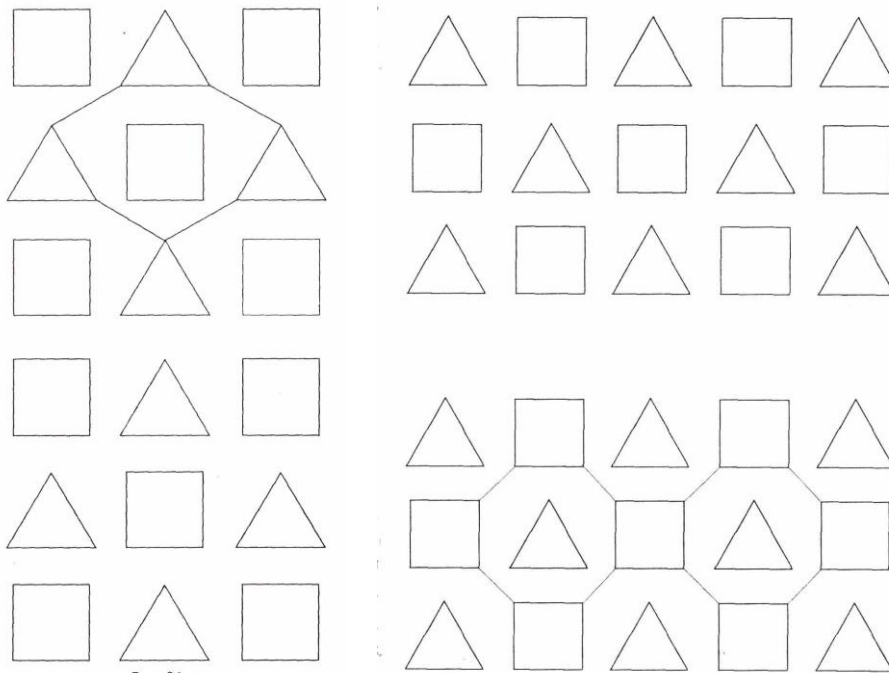
Слабкий рівень - лінії на всіх малюнках нерівні, з'єднання не повторюють заданого контуру, на виконання витрачено понад 2 хвилини.

Середній рівень - правильно виконане середнє завдання, є нерівності й помилки у двох інших, час роботи - 2 хвилини.

Добрий рівень - правильно виконані перше і друге завдання, є нерівності й невеликі помилки у третьому. Час роботи - до 2 хвилин.

Високий рівень - якщо дитина витратила на виконання всього завдання менше 100секунд, якщо всі лінії прямі, лежать точно на заданих контурах і точно з'єднують кути фігур - завдання виконане дуже добре і дитина має дуже високий рівень розвитку наочно - дійового мислення.

Оцінюються в підсумку виконання завдання акуратність, точність і швидкість роботи.

2. Знайди будиночок

(методика

Р.І. Гонорової і

Т.А.Лаврентьєвої)

Визначити

ступінь оволодіння

дитиною наочно -

образним

мисленням.

Обладнання

Тестові

завдання із

зображенням

різних

розгалужених

(додаток А).

доріжок

Надалі ці зображення називатимуться галявинами: галявина А і галявина Б - для вступних завдань; галявина 1 -5 - для основних завдань. В кінці доріжок знаходяться будиночки: по 2 на галявинах А і Б, по 16 - на галявинах 1 - 4 і 32 будиночки на галявині 5.

Галявина А для першого вступного завдання - це доріжка з одним розгалуженням, частини якого позначені певними орієнтирами. Галявина Б для другого вступного завдання - доріжка з одним розгалуженням без будь-яких орієнтирів.

На галявині 1 зображена розгалужена доріжка без орієнтирів. На решті галявин кожний відтінок доріжки після розгалуження позначений певним орієнтиром.

На галявині 3 кожне розгалуження позначене двома однаковими орієнтирами. На галявинах 4,5 є лише два види орієнтирів (гриб і ялинка), які повторюються у різній послідовності і розміщені не на відтинках доріжок, а в місцях розгалужень. До кожної галявини зокрема додаються картки - так звані «листи». Вони вказують шлях до одного з будиночків. Для вступних галявин є по одному «листові», а для основних - по два, оскільки на цих галявинах дитина повинна знайти необхідний будиночок двічі.

Тестування починається зі вступних завдань. Прочитайте дитині інструкцію до вступного завдання А і покажіть їй «лист» А. Після того, як дитина знайде потрібний будиночок, похваліть її і переходьте до вступного завдання Б. Якщо дитина помилиться, повторіть інструкцію. Важливо, щоб вступне завдання А дитина обов'язково виконала правильно, бо лише після того можна переходити до другого вступного завдання. Зверніть увагу дитини на галявину Б і прочитайте їй інструкцію до вступного завдання Б.

Коли ви переконаєтесь, що дитина зрозуміла, як виконувати завдання такого типу, можна переходити до основних тестових завдань. Послідовно показуйте дитині малюнки тесту і зачитуйте супровідні інструкції для неї. У кожному основному завданні дитина повинна двічі провести пошук будиночка - за першим «листом» і за другим «листом». В протоколі під номером завдання записуйте номер знайденого малюнком будиночка і кількість балів згідно таблиці 1.

Інструкції до вступних завдань

Завдання А

«Перед тобою галявина, а на ній доріжки. В кінці доріжок - будиночки. В одному із будиночків живе Зайчик. Він запросив Білочку на свій день народження. А щоб вона не заблукала, дав їй лист. У ньому намальовано, що треба йти від травички доріжкою повз ялинку, а потім кинути грибочок, і прийдеш до потрібного будиночка.»

Завдання Б

«А це нова галявина. Щоб знайти будиночок Зайчика, треба подивитися у новий лист. Спершу треба пройти від травички доріжкою, а потім повернути у цей бік (проведіть указкою по «листу»).»

Інструкція до основних завдань.

Завдання 1

«На цій великій галявині є багато будиночків. Спробуй знайти будиночок, у якому живе Зайчик. Щоб не помилитися, треба йти доріжкою від травички, потім повернути...»(проведіть указкою по схемі шляху, вказаній у «листі»).»

Завдання 2

«На цій галявині також є будиночок Зайчика. Щоб його знайти, треба йти, як вказано у другому листі: від травички доріжкою, і повернути так, як зображено тут».

Завдання 3

«Щоб знайти хатку Зайчика, треба йти доріжкою від травички, повз квітку, потім повз грибочок, далі минути берізку, тоді ялинку - так, як показано у листі.»

Завдання 4

«На тій самій галявині є ще один будиночок, у якому живе Зайчик. Щоб знайти його, треба дивитися у другий лист. У ньому вказано, що йти слід від травички повз берізку, минути грибочок, а далі повз ялинку і повз стільчик.»

Завдання 5

«А на цій галявині будиночок Зайчика відшукати дуже важко. Будь уважним і веди Білочку лише так, як намальовано у цьому листі: спершу від травички повз берізку, потім повз ялинку, далі минай грибок, а потім ще паркан».

Завдання 6

«На галявині є ще другий будиночок, у якому живе наш добрий знайомий - Зайчик. Ось лист, який допоможе його знайти. Йти треба спершу

від травички, далі біля берізки, біля дзвіночків, потім проминути колосок, а потім - яблучко.».

Завдання 7

«А тут інша галявина, і на ній є лише ялинки і гриби. Потрібний будиночок знайти дуже важко. Щоб не заблукати, потрібно рухатися так, як вказано й цьому листі. Починай іти від травички доріжкою вгору аж поки не дійдеш до ялинки і потрібного повороту. Повернувши, йди прямо доти, поки не знайдеш ялинку і потрібний тобі поворот, а повернувши, побачиш потрібний будиночок».

Завдання 8

«На цій галявині є ще один будиночок, де живе Зайчик. Подивись у другий лист. Слід іти від травички доріжкою прямо, поки не побачиш грибок і потрібний поворот. Треба повернути і йти до того місця, де знову буде грибок і потрібний поворот. Повернувши тут, знайдеш будиночок Зайчика.».

Таблиця 1

	№ будиночка	№ завдання									№ будиночка	№ завдання										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9		10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	11
ще слід вказано	1	1	0	0	1	1	0	0	2	4	0	17									2	2
	2	1	0	0	1	1	0	0	2	2	0	18									2	4
	3	1	0	0	1	1	0	0	4	0	2	19									0	0
	4	1	0	0	1	1	0	2	2	0	0	20									2	0
	5	2	0	0	2	4	0	0	0	0	0	21									6	0
	6	2	0	0	2	3	0	0	0	2	0	22									4	0
	7	4	0	0	4	2	0	2	0	0	2	23									2	2
	8	3	0	0	3	2	0	0	2	0	4	24									2	0
	9	0	2	4	0	0	1	2	0	4	2	25									0	0
	10	0	2	3	0	0	1	0	2	2	2	26									2	4
ялинки	11	0	3	2	0	0	1	0	0	4	27									0	0	
	12	0	4	2	0	0	1	0	0	2	28									2	0	
	13	0	1	1	0	0	3	4	0	0	4	29								0	2	
слід	14	0	1	1	0	0	4	2	2	0	6	30								0	0	
	15	0	1	1	0	0	2	2	0	0	2	31								4	0	
	16	0	1	1	0	0	2	2	0	2	2	32								2	0	

Завдання 9

«А тут будиночків більше. Хатку Зайчика розшукувати так, як у листі: від травички доріжкою прямою до грибочка і потрібного повороту, а потім до і потрібного повороту.».

Завдання 10

«На цій галявині знайти ще один будиночок Зайчика. Для

цього треба пройти доріжкою від травички до ялинки і потрібного повороту, після того знову до ялинки і потрібного повороту, а далі до грибка і потрібного повороту.»

Оцінювання результатів.

Для того, щоб порахувати, скільки балів набрала дитина за виконання кожного завдання, зверніться до таблиці 1. У вертикальній графі знайдіть номер будиночка, а у горизонтальній - номер завдання. У місці їх перетину вказана оцінка в балах. Додайте всі оцінки, отримані дитиною за окремі завдання. Максимальна сума, яку вона може набрати – 44 бали.

Протокол

Завдання №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Разом балів
Будиночок №											
Кількість балів											

3. Тест для оцінки словесно-логічного мислення

Дитина відповідає на питання:

1. Яка з тварин більша — кінь чи собака?
2. Вранці люди снідають. А увечері?

3. Вдень на вулиці ясно, а вночі?
4. Небо блакитне, а трава?
5. Черешня, груші, сливи, яблука... — це що?
6. Чому, коли йде поїзд, опускають шлагбаум?
7. Що таке Київ, Харків, Львів?
8. Котра зараз година? (Дитині показують годинник і просять назвати час.)
9. Маленька корова — це теля. Маленька собака і маленька овечка - це?..
10. На кого більше схожий собака — на кішку чи на курку?
11. Для чого потрібні автомобілю гальма?
12. Чим схожі один на одного молоток і сокира?
13. Що спільного між білкою і кішкою?
14. Чим відрізняються цвях і гвинт один від одного?
15. Що таке футбол, стрибки у висоту, теніс, плавання?
16. Які ти знаєш види транспорту?
17. Чим відрізняється стара людина від молоді?
18. Для чого люди займаються спортом?
19. Чому вважається погано, якщо хтось не хоче працювати?
20. Для чого на конверт необхідно наклеювати марки?

Правильні відповіді:

1. Більше кінь.
2. Увечері вечеряють.
3. Темно.
4. Зелена.
5. Фрукти.
6. Щоб не було зіткнення поїзда с автомобілем.
7. Міста.
8. Правильна відповідь. (Чверть на сьому, за п'ять хвилин восьма і т.д.)
9. Щеня, ягня.
10. На кішку, оскільки у них 4 ноги, шерсть, хвіст, кігті (досить назвати хоч б одну подібність).
11. За правильну вважається будь-яка відповідь, що вказує на необхідність знижувати швидкість автомобіля.
12. Це інструменти.
13. Це тварини, що вміють лазити по деревах, мають лапи, хвіст, шерсть і так далі.
14. Цвях - гладкий, а гвинт — нарізний; цвях забивають молотком, а гвинт закручують.
15. Види спорту (спорт).
16. Як мінімум дитина повинна назвати 3 види транспорту (автобус, трамвай, метро, літак і так далі).
17. Три істотні ознаки як мінімум: «Старий чоловік ходить поволі, з паличкою, у нього багато зморшок, він часто хворіє» і так далі.
18. Щоб бути здоровим, сильним, красивим і так далі.
19. Не буде грошей, щоб купувати продукти і одяг, оплачувати квартиру і ін.

20. Так платять за пересилку листа.

При аналізі відповідей, які дає дитина, слід мати на увазі, що за правильні відповіді можуть вважатися не тільки відповіді, відповідні наведеним прикладам, але й інші, достатньо розумні і такі, що відповідають сенсу поставленого перед дитиною питання.

Перш ніж оцінювати правильність тієї або іншої відповіді, переконайтеся в тому, що дитина правильно зрозуміла саме запитання.

Високий рівень розвитку словесно-логічного мислення — якщо дитина відповіла правильно на 15-16 питань.

Висновки про рівень розвитку.

Дуже високий – правильні 18-20 відповідей.

Високий – правильні 15-17 відповідей.

Середній – правильні 12-14 відповідей.

Занижений – правильні 10-13 відповідей.

Низький – правильних відповідей менше, ніж 10.

4. Розвиток продуктивної уяви старших дошкільників

Методика К.Торенса

Вивчення розвитку механізмів продуктивної уяви.

Матеріал: картки з намальованими невизначеними фігурами, папір, кольорові олівці.

Інструкція: «Я даю тобі картку з намальованою фігурою, а ти її домалюй так, щоб вийшов якийсь малюнок».

Показники для аналізу.

1. Кількість намальованих малюнків, які відповідають завданню (розуміння завдання).

2. Кількість різних категорій малюнків (за різноманітністю, варіативністю засобів виконання завдання).

3. Кількість оригінальних (неповторних) малюнків за змістом і способом використання.

Результати аналізу: проаналізувавши кількісно та якісно малюнки, можна визначити типи виконання завдання та з'ясувати рівень розвитку продуктивної уяви.

Нульовий тип: дитина ще не розуміє завдання на побудову образу уяви з використанням певного заданого елемента, вона не володіє засобами створення продуктивної уяви.

Перший тип: дитина для виконання завдання використовує засіб «опредмечування образу»: вона домальовує фігуру так, що одержує зображення певного предмета, але зображення схематичне, конкретне, без деталей.

Другий тип: дитина малює теж окремий предмет, але в малюнку вже є різноманітні деталі — «об'єкт з деталями».

Третій тип: дитина малює «сюжет» і доповнює його запропонованою фігурою (хлопчик біжить).

Четвертий тип: дитина малює кілька об'єктів, які об'єднані сюжетом (хлопчик грається м'ячем).

П'ятий тип: фігура доповнює сюжет і є другорядним його елементом. Дитина здатна відходити від стандартів, вільно комбінувати задану фігуру відповідно до ідеї, задуму, уяви. Дитина може складати мовленнєвий план утілення своєї ідеї, вдаватися до корекції під час її реалізації.

Достатній рівень розвитку продуктивної уяви у дітей старшого дошкільного віку (шість—сім років) визначається четвертим та особливо п'ятим типом виконання завдання на побудову образу уяви: дитина творчо створює цілісний сюжет, до початку робіт може мати свою ідею, побудувати план її реалізації, у процесі втілення свого задуму вносити корективи, доповнення тощо. При застосуванні кількох карток сюжети будуть різноманітні, варіативні, неповторні.

Недостатній рівень розвитку продуктивної уяви у дітей визначається третім, другим або першим типом виконання завдання.

5. Де чие місце?

Діагностика розвитку уяви

Ігрова методика для педагогів і батьків.

Пропонована ігрова методика не тільки дозволяє визначити, наскільки у дитини розвинена уява, але і є засобом її розвитку.

Психологічний сенс даної методики полягає в тому, щоб подивитися, наскільки дитина зуміє проявити свою уяву в жорстко заданій наочній ситуації: піти від конкретності і реальності (наприклад, від питання дорослого), змодельовати в думці всю ситуацію цілком (побачити ціле раніше частин) і перенести функції з одного об'єкту на інший.

Стимульний матеріал.

Для методики-яка сюжетна деякими Ось приклад Біля всіх предметів порожні також ж за кружечки,

них зображені в фігурки мають своє певне місце на малюнку.

Ігрове завдання.

Дорослий просить дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в "незвичайні" місця, а потім пояснити, чому вони там опинилися.

проведення цієї гри підійде будь-яка картинка, правда, з особливостями. такої картинки: зображених розташовані кружечки. Для гри знадобляться такі величиною але вже з намальованими на фігурками. Всі кружечках

Аналіз виконання завдання.

Залежно від рівня розвитку уяви діти можуть по-різному вирішувати цю задачу.

Одні діти (**перший рівень**) зазнають значних труднощів, виконуючи завдання. Вони, як правило, ставлять фігурки на їх "законні" місця, а всі пояснення зводять до наступного: собака в будці тому, що вона має бути там. Якщо ж дорослий сам поставить кружечки на "чужі" місця, то малюк весело сміятиметься, але пояснити, чому вони там опинилися, все одно не зможе. Якщо ж вам вдасться домогтися від дитини якихось пояснень, то вони будуть шаблонні і стереотипні: "Кішка на клумбі тому, що вона сховалася", "Собака в ставку тому, що вона сховалася" і тому подібне від кого і чому кішка або собака сховалися, діти при цьому рівні розвитку уяви відповісти не можуть.

Разом з тим ситуація корінним чином змінюється, якщо ми приберемо цілу картинку і, залишивши лише кружечки, поговоримо з дитиною про те, де і чому може знаходитися той або інший персонаж. У таких бесідах з дорослим діти, як правило, показують значно кращі результати, ніж при самотньому поясненні. Вони можуть придумати - правда, дуже короткі і нескладні - ситуації та історії (в основному, по сюжетах знайомих їм оповідань і казок), що пояснюють незвичайне положення персонажів.

Інші ж діти (**другий рівень**) особливих проблем при виконанні цього завдання відчувати не будуть. Вони легко поставлять кружечки з персонажами на "чужі" місця, проте пояснення викликатиме у них труднощі. Деякі навіть почнуть ставити фігурки на їх місця, ледве ми попросимо розповісти, чому той або інший персонаж опинився на невідповідному місці.

Розповіді дошкільників з цим рівнем розвитку уяви, як правило, мають під собою реальний ґрунт, принаймні малюки дуже стараються це довести. «Торік на дачі я бачив, як кішка залізла на дерево» (поміщає кішку на дерево), тато мені розповідав, що собаки дуже люблять купатися» (ставить собаку в ставок). По телевізору показували, що собака подружився з пташкою і пустив її до себе «жити» (ставить пташку в будку) і тому подібне.

Якщо змінити завдання і попросити дітей пояснити, як розставив персонажів дорослий або інша дитина, то їх розповіді стануть змістовнішими і детальнішими, ніж тоді, коли вони самі ставили картинку і намагалися пояснити свої дії. Якщо ж прибрати велику картинку, то на відміну від дітей з першим рівнем розвитку уяви вони майже не реагуватимуть на це, тобто їх розповіді і пояснення не стануть якісно ні гірше, ні краще.

Діти з високим (**третім**) рівнем розвитку уяви без зусиль розставляють кружечки на "чужі" місця і пояснюють свої кроки. Для них характерний такий етап, коли вони обдумують запропоноване дорослим завдання. Деякі навмисно відводять очі від картинки, задумливо дивляться в стелю, встають, щоб краще побачити зображення, примружуються і так далі.

Іноді цей етап завершується тим, що дитина бере на себе яку-небудь роль, виходячи з якої вона і вестиме пояснення. Наприклад: "Я чарівник, зараз я пожвавлю цю картинку", - а потім звучить фантастична розповідь, що пояснює незвичайне місцеположення предметів. Або після деяких роздумів: "На столі

лежала картинка, і ніхто не знав, що з нею робити. Але подув вітер (дитина починає думати), і всі предмети розбіглися". Далі іде казковий сюжет.

Важливою особливістю в поясненнях дітей з високим рівнем розвитку уяви є те, що вони зв'язують в своїй розповіді окремі епізоди, предмети і частини картинки в єдиний цілісний сюжет. Інша особливість в тому, що їм легше даються пояснення тоді, коли вони ставлять предмети самі, ніж коли їх просять розповісти про предмети, розміщені кимось іншим.

Це, ймовірно, пояснюється тим, що ці діти в своїх діях керуються із самого початку задумом, він ними управляє. Коли ж їм треба пояснити "чуже", то вони повинні проникнути в "чужий" задум, а цього діти в дошкільному віці, як правило, робити ще не вміють. Всі зображені в кружечках фігурки мають своє певне місце на картинці, ми ж просимо дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в "незвичайні" місця, а потім пояснити, чому вони там опинилися.

Формування уяви у дітей припускає відому свободу у використанні нормативів і зразків діяльності. Жорстко задані і некритично засвоєні дитиною системи зразків перешкоджають творчому вирішенню завдань, ведуть до одноманітних, стереотипних дій, перешкоджають прояву індивідуальності.

Таким чином, кажучи про розвиток уяви в дошкільному віці, можна використовувати ще один показник, а саме подивитися, як дитина застосовує на практиці засвоєні зразки і еталони, тобто чи є ці зразки "шорами", що обмежують його діяльність і перешкоджають розвитку його уяви і фантазії, або вони складають необхідний базис, на якому згодом будуються уява і творчість дитини.

4. Розвиток пам'яті у дітей дошкільного віку

Запам'ятовування, збереження і відтворення індивідом його досвіду називають пам'яттю.

Жодна дія не можлива поза процесом пам'яті, без неї людина залишалася б, за словами Сеченова, «завжди у стані новонародженого». Єдність і цілісність особистості забезпечується пам'яттю. Людина усвідомлює наступність кожного моменту її життя, його зв'язок з попередніми і наступними.

У процесі розвитку психіки людини вроджені біологічні форми пам'яті перетворюються на мнемічну діяльність, основу якої становлять складні за структурою процеси, керовані мнемічною метою.

Пам'ять на початковому етапі свого онтогенетичного розвитку відзначається синкретизмом (злиттям) із іншими психічними явищами, насамперед із відчуттями, сприйняттями, емоціями. Внаслідок цього зміст пам'яті дитини визначається картинами оточуючого життя, способом його організації дорослим правильний режим дня привчає дитину до повторюваних моментів її життя, закладає найбільш стійкі елементи культури особистості, походження яких пояснює «всмоктуванням з молоком матері».

Мимовільне запам'ятовування забезпечується включенням матеріалу в предметну і пізнавальну діяльність.

Немовлячий вік. Вроджену здатність дитини до запам'ятовування необхідно розвивати у процесі безпосередньо-емоційного спілкування дорослого і малюка. Приблизно з 6—ти місяців спілкування необхідно будуватися на основі маніпулювання дитини з предметами, яке створює сприятливі умови для збагачення чуттєвого досвіду дитини. Спираючись на зацікавленість малюка оточуючими предметами, діями дорослого з ними у ході побутових процесів по догляду за дитиною, необхідно знайомити малюка зі всіма використовуваними предметами шляхом чіткого проговорювання їх назв, показу способу їх застосування. Дорослий коментує свої дії з предметами, їх послідовність: «Що нам потрібно для купання? Візьмемо наш рушничок. Він такий пухнастий! А де наше мило? Перевіримо температуру води. Ось градусник. І т. д.» При цьому дорослий висловлює своє позитивне ставлення до виконуваних дій, до предметів. Мовлення його чітке, тон лагідний, не голосний, будується у формі діалогу. Дорослий демонструє відкритість, готовність прийняти допомогу дитини, підтримати її прагнення до співдії. Діючи з предметами, дорослий кожен раз називає їх і показує дитині. Багаторазове повторення побутових процесів по догляду за дитиною, а також організація сприймання дитиною свого оточення сприяє запам'ятовуванню дитиною вигляду предмета, а згодом і його назви. Так, дитина ще не вміє називати предмет словом, а вже показує його дорослому, коли той запитує «Де...?»

Таким чином, важливою умовою, що забезпечує мимовільне запам'ятовування і відтворення, накопичення досвіду життєдіяльності, спілкування, пізнання, висуває режим дня.

Ранній вік. Дорослий уважно стежить за процесом наслідування дитиною його дій та слів. виправляє неправильне їх виконання, показує, як треба. Слово, яке не дається дитині у вимові, слід кілька разів повторити, спонукати дитину до правильної його вимови.

Значні резерви для розвитку пам'яті містить робота з дитячою літературою. Супровід дорослим різних моментів життя дитини читанням напам'ять віршиків, проговорюванням скоромовок приводить до того, що дитина також запам'ятовує та відтворює їх. Читання казок, оповідань, супроводжуване показом ілюстрацій, сприяє розвитку не тільки словесної, але й образної та емоційної пам'яті. Слід враховувати потребу дитини у предметній діяльності та супроводжувати прочитане зображенням відповідних дій, показуючи, як у героя літературного твору покотився м'ячик, або як він будував місток чи їхав на машині тощо.

Поступово дитину привчають до опрацювання запам'ятовуваного матеріалу за допомогою спостереження. Дорослий звертає увагу малюка: сьогодні пішов дощик, тому ми підемо до дитячого садка під парасолькою; на галявинку прилетіло багато пташок, бо туди мама розсипала хлібні крихти. Варто подбати про те, щоб у процесі спостереження дитина навчалася встановлювати причинно-наслідкові зв'язки: на годівничку пташки прилітають тоді, коли туди покладеш корм. Проводити спостереження потрібно і організовує продуктивну діяльність дітей. Наприклад, щоб намалювати яблучко, подивимось, з яких частин воно складається, яку форму та забарвлення

має. Спрямовуючи увагу малюка на різні сторони об'єктів, організовуючи діяльність дітей по їх обстеженню, коментуючи дії свої та дитини, вихователь забезпечує формування повного і точного образу пам'яті.

Таким чином, активізація сенсорно-перцептивної, а згодом і розумової активності дитини виступає найважливішою умовою мимовільного запам'ятовування.

Запам'ятовуваний матеріал повинен викликати інтерес, емоції, особливо інтелектуальні почуття (здивування, задоволення від відкриття, захоплення, сумнів). Водночас діє загальнопсихологічна закономірність щодо впливу емоцій на продуктивність діяльності підвищують і тільки переживання середньої сили. Тому надмірно емоційний матеріал залишає в пам'яті дитини невиразні, аморфні образи. Включення дитини у чимдалі різноманітніші види діяльності, надання простору для активності сприяє збереженню та використанню того, що вона запам'ятала. Засвоювані дитиною навички побутової діяльності та самообслуговування легко руйнуються при порушеннях звичного режиму організації дитячої життєдіяльності, тому дорослий повинен забезпечити їх стабільність.

Особливу увагу у віці 3—7 років слід приділяти розвитку елементів довільної пам'яті. Перші з них з'являються при постановці мнемічних завдань дорослим. Спочатку це завдання «пригадай», а потім «запам'ятай». Найлегше дитина пригадує події, назви слів, осіб, яких нещодавно сприймала: кого бачили вчора у зоопарку? хто прилітав до нас на підвіконня сьогодні вранці? Навчаючи дитину довільному відтворенню, дорослий пояснює зв'язок із моментом запам'ятовування. Так, під час сприймання матеріалу дорослий ставить завдання «подивись (послухай) уважно, бо потрібно буде згадати». Наприклад, під час прогулянки у парк вихователь спрямовує увагу дітей на роздивляння дубового листочка, ставить завдання запам'ятати, якого він кольору і форми, тому що діти будуть потім його малювати.

Високі можливості довільної пам'яті дошкільника виявляються у сюжетно-рольовій грі, тому дорослий повинен створювати всі умови для її розвитку. Під час відвідування пошти також показує і розповідає, що слід запам'ятати, щоб потім діти організували гру «У пошту». Дидактичні впливи повинні подаватися в ігровій формі або влітатись у гру. Поява ігор з правилами ставить перед дітьми вимогу ці правила запам'ятати та керуватися ними протягом гри.

Для старших дошкільників постановка мнемічних завдань ускладнюється, вона стає більш конкретною та варіативною: віршик треба запам'ятати напам'ять, оповідання своїми словами, щоб переказати. Дітям можна доступно пояснити, як потрібно вчити віршик напам'ять. Найбільш ефективний спосіб запам'ятовування, коли сприймання чергується із відтворенням. Дітей слід привчати до принципу «зрозумів, тоді запам'ятай», розкривати порядок запам'ятовування значного за обсягом матеріалу, поділяючи його на частини. Доцільно порівнювати результати відтворення із зразком, спонукаючи до оцінки ровесників і самооцінки.

4.1. Практикум до теми Методики дослідження пам'яті

1. Запам'ятай 10 слів

(варіант тесту З.М. Істоміної)

Тест призначений для діагностики слухової вербальної пам'яті

Матеріал: 10 слів, не пов'язаних одне з одним за змістом.

Слова до тесту: яблуко, ніс, слон, дуб, лампа, голка, книга, машина, ворона, молоток.

Добираючи слова самостійно, потрібно слідкувати за тим, щоб слова називали знайомі дітям предмети, не були пов'язані за змістом, були односкладові чи двоскладові.

Слова слід вимовляти не поспішаючи, в одному темпі. Після того як ви голосно і виразно прочитали слово, зробіть паузу на 1- 2 секунди і лише після неї вимовте наступне слово, зробіть паузу на 1- 2 секунди і лише після неї вимовте наступне слово. Зверніть увагу, як дитина слухає слова, чи намагається їх запам'ятати, як часто відволікається. Не варто у цю хвилину робити їй зауваження. Після проведення тесту результати спостережень можуть допомогти вам проаналізувати, що перешкоджало, а що допомагало дитині під час запам'ятовування слів.

Повторне тестування бажано проводити не раніше, ніж через 2 - 3 місяці. Відповіді дитини фіксуйте в протоколі.

Інструкція

Послухай уважно слова, які я прочитаю, і постарайся їх запам'ятати. Після того, як закінчу їх читати, ти назвеш ті слова, які запам'ятав.

Оцінювання результатів

Показник для реєстрації: кількість правильно відтворених слів (незалежно від їх послідовності). За кожне правильно відтворене слово нараховується 1 бал. Максимальний результат - 10 балів.

Високий рівень - 6 - 10 балів.

Середній рівень - 4 - 5 балів.

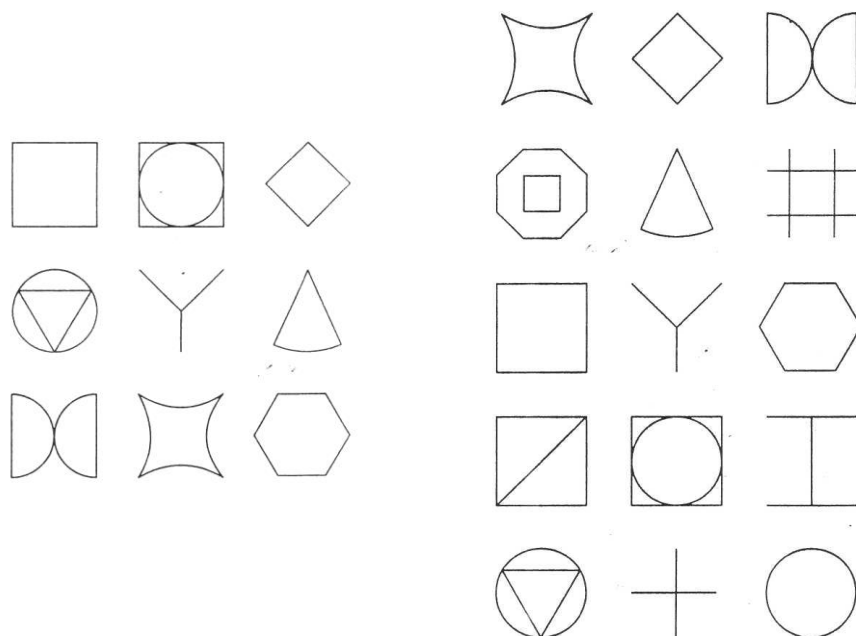
Низький рівень - 1 - 3 бали.

2. Запам'ятай малюнки

Оцінка об'єму короткочасної зорової пам'яті

Дитині показують малюнок із зображенням різних фігур. Просять розглянути цей малюнок дуже уважно і запам'ятати фігури (їх має бути 9).

Далі дитині показують інший малюнок, на якому є 9 зображень з першого малюнка і ще 6 інших, і просять її показати усі 9 картинок з

першого малюнка.

Час демонстрації першого малюнка 30 секунд. Після цього дану картинку прибирають з поля зору дитини і замість неї показують іншу картинку.

Експеримент продовжується доти, поки дитина не впізнає всі зображення, але не довше 1,5 хвилин.

Оцінка результатів

10 балів — дитина впізнала на картинці всі дев'ять зображень, показаних їй на першій картинці, витративши на це менше 45 сек.

8-9 балів — дитина впізнала на картинці 7-8 зображень за час від 45 до 55 сек.

6-7 балів — дитина впізнала 5-6 зображень за час від 55 до 65 сек.

4-5 балів — дитина впізнала 3-4 зображення за час від 65 до 75 сек.

2-3 балу — дитина впізнала 1-2 зображення за час від 75 до 85 сек.

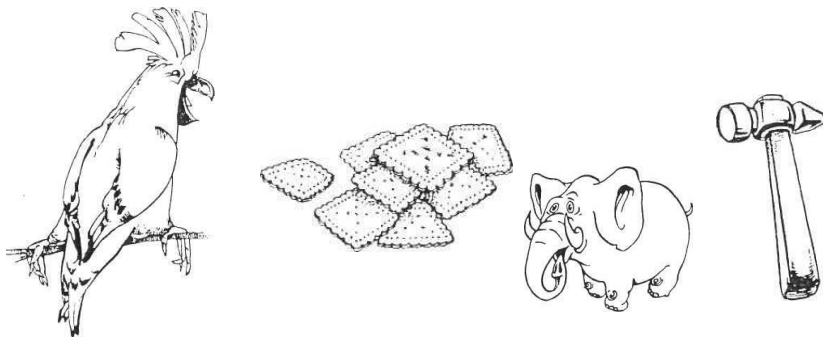
0-1 бал — дитина не впізнала на картинці жодного зображення протягом 90 сек і більше.

3. Картинки

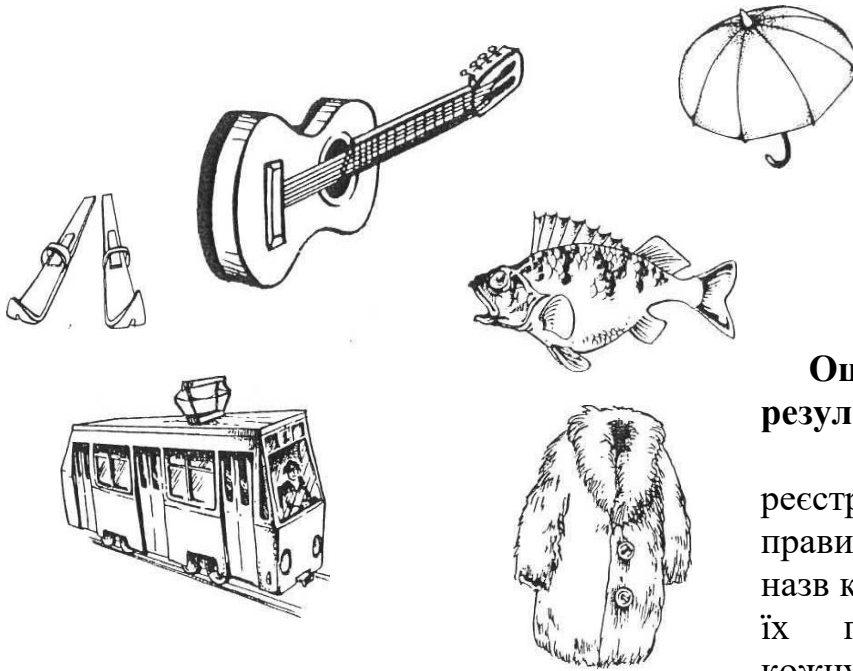
Оцінка зорової пам'яті — короточасної і довготривалої

Покажіть дитині по черзі 10 картинок, на кожній з яких зображений знайомий предмет. Час демонстрації кожної картинки 1-2 секунди. Після знайомства дитини зі всіма десятьма картинками по черзі попросіть назвати предмети, які вона запам'ятала. Порядок не має значення.

Враховується, скільки предметом від їх загального числа названо

дитиною по пам'яті; повтори не враховуються, а також названі предмети, яких на картинках не було. Покажіть дитині ті картинки, які вона забула. Попросіть знову пригадати всі картинки через 10 хвилин. Знову відзначте результат. Потім запропонуйте пригадати всі картинки через 1 годину.

Оцінювання результатів

Показник для реєстрації: кількість правильно відтворених назв картинок (незалежно їх послідовності). За кожну правильно

від

відтворену картинку нараховується 1 бал. Максимальний результат - 10 балів.

Високий рівень - 6 - 10 балів.

Середній рівень - 4 - 5 балів.

Низький рівень - 1 - 3 бали.

5. Розвиток мовлення дитини дошкільного віку

Мова — це система знаків, що служить засобом людського спілкування і діяльності мислення, способом вираження самосвідомості, зберігання та передачі від покоління до покоління досвіду. Мова існує і реалізується через мовлення.

Мовлення — це форма спілкування за допомогою мови. Ця форма склалась історично в процесі матеріально перебудовувальної діяльності людей.

Функції мови: 1) комунікативна (регуляція поведінки — або власної, або іншої людини, або групи людей); 2) знаряддя інтелектуальної діяльності; 3) оволодіння суспільно-історичним досвідом; 4) форма існування суспільно-історичного досвіду; 5) національно-культурна мова ознакою кожного народу,

служить його консолідації б) знаряддя пізнання (використовуються в міркуваннях, в теоретичних відкриттях).

Функції мовлення: 1) емотивна (вираження емоцій); 2) волевиявлення 3) поетична, естетична 3) магічна (заклинання, заговори); 4) фатична (встановлення контакту); 5) номінативна (найменування предметів); б) корекція і доповнення немовленнєвої діяльності.

Види мовлення: розрізняються мовлення зовнішнє (доступне сприйманню оточуючих) та внутрішнє (непомітне, беззвучне мовлення про себе). Зовнішнє мовлення поділяють на: 1) монологічне (усне і писемне), або комунікативне активне; 2) діалогічне або комунікативне реактивне.

Мовлення тісно пов'язане з іншими пізнавальними процесами. Саме мовлення зумовлює розвиток специфічно людських видів мислення, уваги, сприймання, пам'яті.

Немовлячий вік названий так з огляду відсутності активного мовлення у спілкуванні дитини з оточуючими у перший рік життя. Тому цей період вважається підготовчим для засвоєння активного мовлення. Мовний апарат дитини становить частину організму, отримувану від народження. Водночас дитині необхідно навчитися володіти своїм мовним апаратом.

Пасивне мовлення розвивається раніше активного. Перші реакції на слова дорослого виявляються після 20 днів життя як зосередження на голосі дорослого. На 2-у місяці життя малюк припиняє крик під впливом «розмови» з ним, зосереджуючись на обличчі дорослого.

Розвиток здатності дитини розуміти мовлення дорослого відбувається разом із формуванням передумов для появи активного мовлення.

Особливості розвитку мовлення в немовлячому віці:

— засвоєння структури рідної мови відбувається у дитини через мовлення — спілкування за допомогою мовних засобів;

— джерелом розвитку мовлення дитини виступає її комунікативна потреба;

— протягом немовлячого віку триває підготовчий період до засвоєння активного мовлення, який завершується фонемною стадією;

— перший досвід спілкування дорослого з дитиною призводить до початку в засвоєнні пасивного мовлення — дитина починає розуміти слова дорослого та регулювати свою поведінку у відповідь на них;

— у межах пасивного мовлення виникає здатність дитини встановлювати зв'язок між назвою предмета і самим предметом;

— активне мовлення розвивається на основі проходження дитиною етапів гуління, гукання, лепету, жестикуляторного мовлення;

— лексичний запас дитини до кінця 1 року становить до 20 слів, що позначають знайомих осіб та предмети.

Особливості розвитку мовлення в ранньому віці:

— розвиток мовлення зумовлений ситуативно-діловою формою спілкування з дорослим у якій спілкування опосередковане предметними діями;

- формуються такі форми активного мовлення як ситуативна та описова;
- складається комунікативна узагальнювана регулятивна функції мовлення;
- стрімко зростає лексичний запас (назви предметів і осіб, слова на позначення дії, переживання, вимог, пропозицій, бажань);
- формується слухання і розуміння літературних творів, розповідей дорослого, що збагачує кругозір дитини допомагає засвоїти соціальний досвід;
- починається засвоєння граматичної будови мови.

Особливості розвитку мовлення в дошкільному віці:

- відбувається засвоєння всіх сторін мови, формуються її нові форми та вдосконалюються функції мовлення;
- дитина повністю оволодіває фонемним складом мовлення, правильно чує та вимовляє звуки;
- активно розширює лексика дитини при опорі на її чуттєвий та практичний досвід;
- засвоєння граматики полягає в оволодінні парадигмою форм іменників та дієслів, що спирається на виділення морфемного складу слова;
- складається пізнавальне ставлення до мови (дитина пізнає закони рідної мови в процесі словесного експериментування);
- формуються нові форми мовлення — контекстна та пояснювальна, що становлять основу зв'язного мовлення дитини;
- розвивається регулювальна (свідоме виконання інструкцій дорослого, поява самоінструкцій); планувальна (випереджує практичну дію) функції мовлення;
- мовлення інтегрується та диференціюється з іншими інтелектуальними процесами.

5.1. Практикум до теми

Методики діагностики мови

1. Назви слова

Визначення запасу слів, які зберігаються в активній пам'яті дитини.

Дорослий називає дитині якесь слово з відповідної групи і просить її самостійно перерахувати інші слова, що належать до цієї ж групи.

На назву кожній з перерахованих нижче груп слів відводиться по 20 сек, а в цілому на виконання всього завдання — 160 сек.

1. Тварини.
2. Рослини.
3. Кольори предметів.
4. Форми предметів.
5. Інші ознаки предметів, окрім форми і кольору.
6. Дії людини.

7. Способи виконання людиною дій.

8. Якості виконуваних людиною дій.

Якщо дитині самій важко почати перерахування потрібних слів, то дорослий допомагає їй, називаючи перше слово з даної групи, і просить дитину продовжити перерахування.

Оцінка результатів

10 балів — дитина назвала 40 і більш різних слів, що належать до всіх груп.

8-9 балів — дитина назвала від 35 до 39 різних слів, що належать до різних груп.

6-7 балів — дитина назвала від 30 до 34 різних слів, пов'язаних з різними групами.

4-5 балів — дитина назвала від 25 до 29 різних слів з різних груп.

2-3 балу — дитина назвала від 20 до 24 різних слів, пов'язаних з різними групами.

0-1 бал — дитина за весь час назвала не більше 19 слів.

Висновки про рівень розвитку

10 балів — дуже високий.

8-9 балів — високий

4-7 балів — середній.

2-3 балу — низький.

0-1 бал — дуже низький.

2. Розкажи за картинкою

Визначення активного словникового запасу дитини

Дитині показують серію картинок, представлених на малюнках. Далі дитині дають 2 хв. для того, щоб вона уважно розглянула ці картинки. Якщо вона відволікається або не може зрозуміти, що зображене на картинці, то дослідник роз'яснює і спеціально звертає її увагу на це.

Картинки для дітей від 3 до 4 років до методики «Розкажи за картинкою».

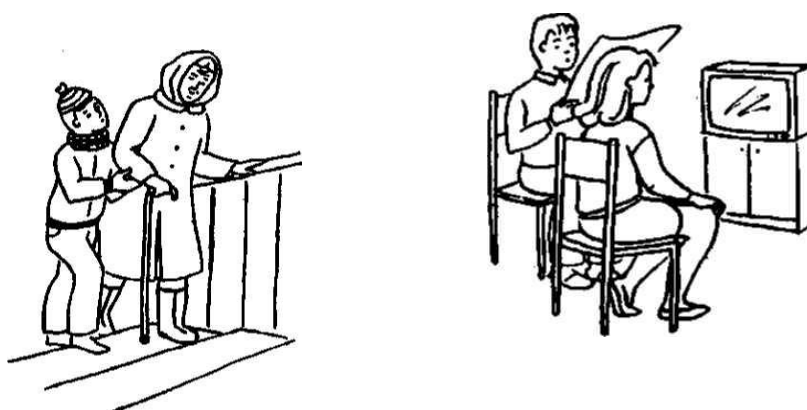
Картинки для дітей від 3 до 4 рр.

Серія сюжетних картинок до методики «Розкажи за картинкою» для дітей

від 4 до 5 рр.

Після того, як розгляд картинки закінчений, дитині пропонують розповісти про те, що вона бачила на ній. На розповідь по кожній картинці відводиться ще по 2 хв.

Психолог, що проводить дослідження за допомогою даної методики, фіксує результати в таблиці, де відзначає наявність і частоту використання дитиною різних частин мови, граматичних форм і конструкцій.

Таблиця 1

Схема протоколювання результатів дослідження за методикою «Розкажи за картинкою»

№ з/п	Фрагменти мови що фіксуються в процесі	Частота вживання
1	Іменники	

2	Дієслова
3	Прикметники в звичайній формі
4	Прикметники в порівняльному
5	Прикметники в найвищому
6	Прийменники
7	Займенники
8	Сполучники
9	Прислівники
10	Складні речення і конструкції

Оцінка результатів

10 балів - у мовленні дитини зустрічаються всі 10 включених в таблицю фрагментів мови.

8-9 балів - у мовленні дитини зустрічаються 8-9 з включених в таблицю фрагментів мови.

6-7 балів - у мовленні дитини зустрічаються 6-7 з включених в таблиці фрагментів мови.

4-5 балів - у мовленні дитини є тільки 4-5 з десяти включених в таблицю фрагментів мови.

2-3 бали - у мовленні дитини зустрічаються 2-3 з включених в таблицю фрагментів мови.

0-1 балів - у мовленні дитини є не більш за один фрагмент мови з тих, що включені в таблицю.

Висновки про рівень розвитку

10 балів — дуже високий.

8-9 балів — високий.

4-7 балів — середній.

2-3 бали — низький.

0-1 бал — дуже низький.

6. Розвиток уваги у дитини дошкільного віку

За допомогою пізнавальних психічних процесів людина отримує, осмислює, зберігає інформацію про дійсність. У пізнавальній діяльності і сприймання, і пам'яті, і мислення, і уява виступають у єдності. Лише в окремих ситуаціях переважає пенний пізнавальний процес. Оточуюча людину дійсність безмежна тому людина пізнає її крок за кроком, а пізнавальна діяльність носить організований та спрямований характер. Людина сприймає зовсім не всю інформацію, що надходить з оточуючого, а лише найбільш значущу для її життєдіяльності. Отже, інформація на шляху до людської свідомості дозується і фільтрується. Цю функцію виконує увага, яка й організовує наше пізнання.

Увага — це спрямованість і зосередженість свідомості, які передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.

Дитина з'являється на світ із вродженими передумовами уваги, а протягом дошкільного дитинства вони зумовлюють послідовний розвиток основних видів, що потім становлять основу уваги дорослого.

Розвиток видів уваги в дошкільному дитинстві відбувається у таких напрямках

- від природної до соціально зумовленої;
- від безпосередньої до опосередкованої;
- від мимовільної до довільної;
- від чуттєвої до інтелектуальної.

За походженням вирізняється природна й соціальна увага.

Природна увага — це вроджена здатність реагувати на подразники з певними властивостями. Зокрема, на ті, що відзначаються новизною, досить великою силою, раптовістю появи тощо.

Соціальна увага зумовлюється впливами соціального середовища (насамперед, соціальними факторами: виховання і навчання), тому виробляється за життя дитини.

За характером стимулів, що викликають увагу, поділяють на безпосередню та опосередковану.

Безпосередня увага вивикає, коли подразником виступає певний об'єкт, на який вона спрямована і який відповідає актуальним інтересам і потребам людини.

Опосередковану увагу викликають не самі по собі об'єкти, а подразники, які сигналізують про ці об'єкти (жести, слова, дорожні знаки тощо).

За участю волі увага буває мимовільна і довільна.

Мимовільна увага не пов'язана з участю волі, а довільна передбачає вольову регуляцію. Мимовільна увага не вимагає зусиль для того, щоб утримувати і протягом певного часу зосереджувати на чомусь увагу, а довільна — навпаки.

За зв'язком з психічними процесами вирізняють чуттєву й інтелектуальну увагу. Чуттєва увага переважно пов'язана з емоціями і вибірковою роботою органів чуття, а друга із зосередженістю і спрямованістю думки, мислення.

Найважливіше завдання дошкільного виховання — розвиток довільної уваги. Надалі вона забезпечить успішність навчання дитини в школі, допоможе їй виконувати вказівки вчителя і контролювати себе.

Психолого-педагогічні умови розвитку уваги:

Розвиток уваги прямо залежить від якості спілкування дорослого з малюком. Організація спілкування дитини з дорослим має відповідати віковим особливостям форм спілкування і змінюватися з розвитком дитини.

Організація діяльності дитини, надання їй простору для ініціативи та самостійності. В.О. Сухомлинський писав: «Увага маленької дитини — це

вередлива «істота». Вона здається мені полохливою пташкою, яка відлітає подалі від гнізда, щойно хочеш наблизитися до нього. Коли ж вдалося, нарешті, спіймати пташку, то втримати її можна тільки в руках або в клітці. Не чекай від пташки пісень, якщо вона відчуває себе в'язнем. Так і увага маленької дитини, якщо ти тримаєш як пташку, то вона поганий твій помічник».

3. Найбільший вплив на розвиток уваги дитини мають її ігрова та пізнавальна діяльність, які нерозривно пов'язані.

Протягом усього розвитку від народження до 7-ми років увага дитини приваблюють об'єкти, включені у спілкування з дорослим. Становлення спілкування між дорослим і дитиною — вирішальна умова розвитку уваги дитини. На першому році життя дорослий відкриває перед дитиною світ оточуючих предметів організовує предметне середовище в якому живе дитина. Її оточують певні іграшки, звуки, побутові предмети. Дорослий підносить їх ближче до дитини, дає їх потримати, показує цікаві властивості: брязкальце торохтить, коли його потрясти; тарілочка починає бриніти, якщо вдарити по ній ложкою. Всі предмети, які опосередковує спілкування дорослого з дитиною, викликають у неї мимовільну увагу, у межах якої формуються стійкість, розподіл, переключення. Водночас дорослий оберігає дитину від надмірно сильних подразників: гучних звуків, занадто яскравого світла.

З розвитком предметної діяльності дитини вона самостійно і разом з дорослим діє з різноманітними предметами, спрямовуючи свою увагу на них. Завдання дорослого — забезпечити простір для дій дитини, збагатити оточуюче предметне середовище, дбаючи при цьому про безпеку життя дитини.

Значну роль у підтримці уваги в ранньому дитинстві має показ дитині предметів і нових способів дії з ними у контексті розвитку ігрової діяльності. Дорослий може підвищити стійкість уваги підказуючи дитині новий поворот у грі, допомагаючи розгорнути сюжет. Ось дитина грається машинкою: неодноразово проїжджає «доріжкою» вперед і назад. Це їй швидко набридає. У цей момент звертається дорослий: твоя машинка потрібна, щоб підвезти цеглу для будівництва. Дитина підхоплює пропозицію дорослого — увага до машинки зберігається.

Переключення уваги дитини при переході від однієї діяльності до іншої полегшується, якщо дорослий організовує ці моменти в ігровій формі. Наприклад, діти граються у пасажирів поїзда. Наближається час обіду. Вихователь пропонує: «Пасажири зголодніли. Потрібно пообідати. А поїзд повезе вас далі.»

У пізнавальній діяльності інтерес дитини переходить від спрямування на зовнішні ознаки до глибинних, суттєвих, що змінює зміст уваги та вибірковість. Протягом дошкільного дитинства малюка приваблює емоційно насичений матеріал. Дорослий, пам'ятаючи про це, створює зону позитивних переживань, тим самим викликаючи і підтримуючи мимовільну увагу дитини. Увага підтримується, коли дошкільник активний щодо предмета, обстежує

викреслювати з малюнка задані предмети. Так буде кілька разів, поки я не скажу слово "кінець". На цьому виконання завдання завершиться».

У цій методиці дитина працює 2,5 хв., протягом яких п'ять разів підряд (через кожні 30 сек) їй говорять слова «стоп» і «починай».

Експериментатор в цій методиці дає дитині завдання шукати і різними способами закреслювати які-небудь два різні предмети, наприклад зірочку перекреслювати вертикальною лінією, а будиночок — горизонтальною. Експериментатор сам відмічає на малюнку дитини ті місця, де даються відповідні команди.

Обробка і оцінка

При обробці і оцінці визначається кількість малюнку, проглянутих 2,5 хв., тобто за весь час завдання, а також окремо секундний інтервал. вносяться до формули, по загальний показник рівня дитини одночасно двох продуктивності і

$$s = \frac{0,5 \cdot \overset{\circ}{\circ} \overset{\circ}{\circ} \overset{\circ}{\circ} \overset{\circ}{\circ} \cdot \overset{\circ}{\circ} \overset{\circ}{\circ} N - 2,8n}{t}$$

де S — показник стійкості уваги
N — кількість предметів на малюнку, дитиною за час роботи;

T — час роботи.

n — кількість помилок, допущених за час роботи. За помилки вважаються пропущені потрібні або закреслені непотрібні зображення.

В результаті кількісної обробки психодіагностичних даних визначаються по приведеній вище формулі шість показників, один — для всього часу роботи над методикою (2,5 хв.), а решта — для кожного 30-секундного інтервалу. Відповідно, змінна t в методиці набуватиме значення 150 і 30.

За всіма показниками S, отриманим в процесі виконання завдання, будується графік, на основі аналізу якого можна судити про динаміку зміни у часі продуктивності і стійкості уваги дитини. При побудові графіка показники продуктивності і стійкості переводяться (кожен окремо) в бали за десятибальною системою таким чином:

10 балів — показник S у дитини вищий, ніж 1,25 бала.

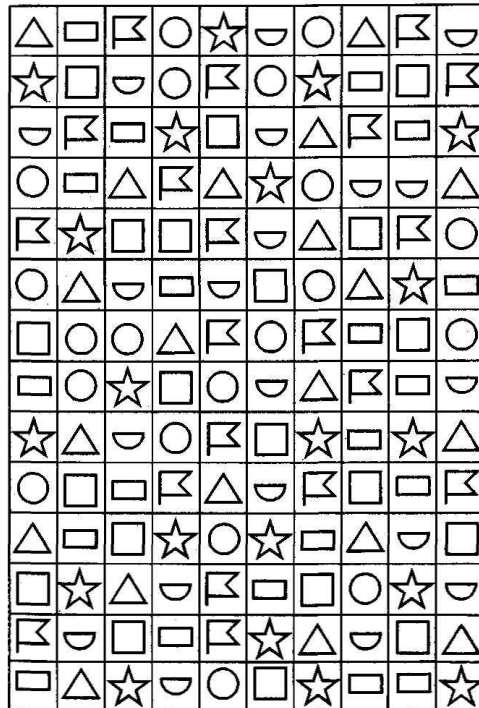
8-9 балів — показник S знаходиться в межах від 1,00 до 1,25 бала.

6-7 балів — показник S знаходиться в інтервалі від 0,75 до 1,00 бала.

4-5 балів — показник S знаходиться в межах від 0,50 до 0,75 бала.

2-3 бали — показник S знаходиться в межах від 0,24 до 0,50 бала.

0-1 бал — показник S знаходиться в інтервалі від 0,00 до 0,2 бала.

результатів

результатів предметів на дитиною протягом виконання за кожен 30-Отримані дані якій визначається розвиненості у властивостей уваги: стійкості:

продуктивності і обстеженої дитини; зображень переглянутих

Стійкість уваги у свою чергу в балах оцінюється так:

10 балів — всі точки графіка на малюнку 8 не виходять за межі однієї зони, а сам графік своєю формою нагадує криву 1.

8-9 балів — всі точки графіка розташовані в двох зонах на зразок кривої 2.

6-7 балів — всі точки графіка розташовуються в трьох зонах, а сама крива схожа на графік 3.

4-5 балів — всі точки графіка розташовуються в чотирьох різних зонах, а його крива чимось нагадує графік 4.

3 балу — всі точки графіка розташовуються в п'яти зонах, а його крива схожа на графік 5.

Висновки про рівень розвитку

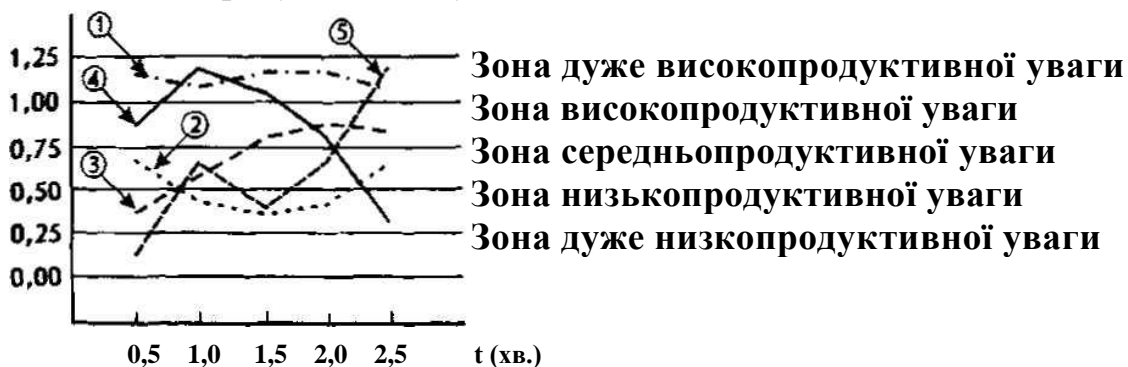
10 балів — продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.

8-9 балів — продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.

4-7 балів — продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.

2-3 балу — продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.

0-1 бал — продуктивність уваги дуже низька, стійкість уваги дуже низька.

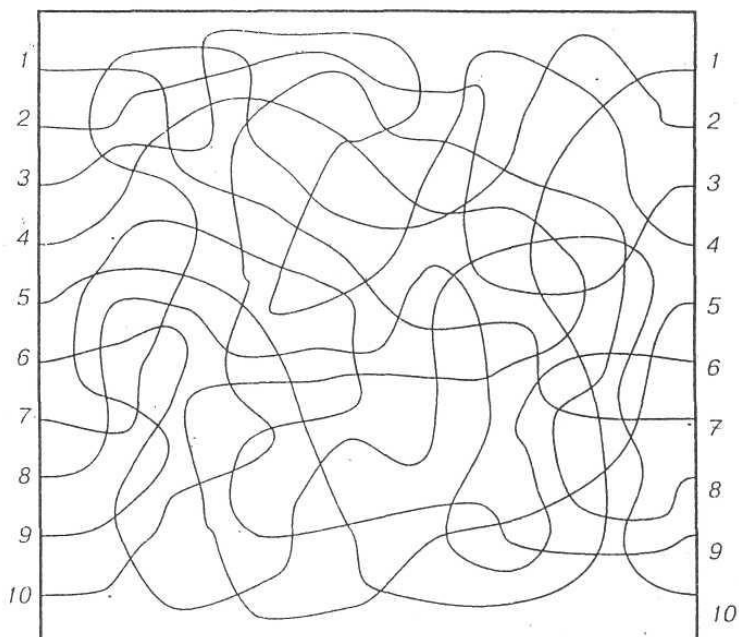
2. Переплетені лінії

Оцінка стійкості уваги

Запропонуйте дитині малюнок, на якому зображено 10 переплетених ліній. Кожна лінія має свій номер на початку (зліва) і у кінці (справа). Проте ці номери не збігаються.

Попросіть дитину уважно простежити за кожною лінією від її початку до кінця. При цьому не можна користуватися ручкою, олівцем або пальцем. Дитина вголос називає номер лінії зліва і потім номер цієї лінії справа.

Фіксуйте час виконання всього завдання, помилки, збої в роботі і так далі. Більшість дітей 6-7 років справляються з цим завданням за 1-2 хвилини і практично без помилок.

3. Цифрова таблиця

Визначення об'єму уваги, швидкості її розподілу і переключення (використовується при володінні рахунком)

Покажіть дитині таблицю з набором цифр від 1 до 25, які розташовуються в довільному порядку. Переконайтеся, чи знає дитина всі ці цифри. Потім дайте їй інструкцію: "Постарайся щонайшвидше знаходити, показувати і називати вголос цифри від 1 до 25".

Фіксуйте час виконання всього завдання, а також кількість помилок. Більшість дітей 6—7 років виконують це завдання за 1,5—2 хвилини і майже без помилок.

11	18	14	17	24
21	20	13	25	22
1	12	8	3	23
16	4	2	19	7
6	10	15	5	9

7. Виникнення системи мотивації та самооцінки у дошкільника

Найважливіше надбання у розвитку особистості з трьох до семи років полягає у перетворенні поведінки дитини з «польової» у «польову» (О. М. Леонт'єв). Польова поведінка має безпосередню зумовленість переживаннями, бажаннями дитини, вона імпульсивна, ситуативна, непослідовна. При цьому мотив і ціль чітко не позначаються, виступають у нероздільній єдності. Передумовами появи волі виступає розвиток самосвідомості дитини, виникнення у неї мотивуючих уявлень, що кладуть початок звільнення поведінки від ситуативної залежності та її підпорядкування внутрішнім факторам (цілям).

Поступово в дошкільника розмежується мотив і ціль, між ними встановлюється співвідношення — дитина реалізує мотив через досягнення цілі. В експерименті К. М. Гуревича діти повинні були виконати нецікаве для себе завдання — розподілити деталі мозаїки за кольорами (ціль) заради отримання привабливої іграшки (мотив). Діти 3—4 років виконували завдання тільки у тому разі, якщо дорослий показував іграшку, але одразу ховав її. Тобто непривабливе завдання дітей спонукає виконувати уявлення про цікаву іграшку. Уявлення про бажаний предмет стає більш важливим, ніж ситуативні спонукання.

Складається важливе особистісне новоутворення підпорядкованість мотивів, зумовлена прагненням відповідати вимогам дорослого, між мотивами «хочу» і «треба» вибирати другий як пріоритетний. Для малюка важливо розуміти соціальну корисність досягнення цілі, Наприклад, Я. З. Неверович давала дошкільникам завдання виготовити прапорець для ровесника і для мами. Діти не розуміли, навіщо мамі прапорець, і тому їх робота була неякісною. У другому випадку діти охоче виготовляли серветку для мами і відмовлялися це робити для ровесника.

Система мотивів нестійка і легко руйнується під впливом яскравої емоційної спонуки. Так, дитина легко відволікається на привабливу іграшку, незвичайний предмет, навіть розуміючи важливість виконання своєї роботи. Такі відволікання характеризують і гру, участь в якій для дитини сама по собі приваблива. Наприклад, діти захоплено граються у «Водія та пасажирів». Вихователь вносить в ігрову кімнату клітку з папугами. Гра тут же припиняється, діти підбігають до клітки.

Здатність підпорядковувати мотиви пов'язана із емоціями дитини. Виникнення у дошкільника емоцій у функції передбачення, переживання приємних емоцій в очікуванні певної події, розвиток емоційної спрямованості на іншу людину мотивує дитину свідомо підпорядковувати свої дії віддаленому мотиву (О. М. Леонт'єв): зробити малюнок, щоб порадувати маму на майбутньому святі. Такі психологічні явища О. В. Запорожець назван «здвигом афекту на початок дій».

Підпорядкування мотивів становить особливу психічну дію, що вже вимагає від дитини певних зусиль: відмови від менш привабливого заради

більш привабливого. У психічній дії підпорядкування мотивів поєднуються і співвідносні оцінки міри привабливості, і осмислення їх значущості у поєднанні з оцінкою міри складності в їх досягненні. Такий процес отримав назву боротьби мотивів, у результаті якого один мотив «перемагає» інший. Мотив-переможець безпосередньо визначає поведінку дитини, а інші, менш привабливі мотиви зможуть реалізуватись згодом. Отже підпорядкування мотивів означає водночас установа черговості в їх виконанні. У ранньому дитинстві боротьба мотивів відсутня, приваблива мета безпосередньо викликає дію.

Підпорядкування мотивів у дошкільника виникає в безпосередній соціальній ситуації спілкування з дорослим (О. М. Леонтьєв) під впливом вимог старшого, який контролює їх виконання. Дорослий роз'яснює смисл своїх вимог, розкриває перед дитиною їх важливість.

Система мотивації дошкільника включає різні групи мотивів.

У ранньому віці поведінка дитини має переважно зовнішню зумовленість: це і вимоги дорослих, і привабливість предметів, і мимовільні реакції на подразники. З віком зростає внутрішня зумовленість поведінки дитини. Її розвиткові сприяє розширення кола діяльності та спілкування дошкільник активно спілкується і з дорослими і з однолітками; зацікавлено виконує різні види діяльності (малювання, конструювання, працю, гру); формують передумови навчальної діяльності. Особливо інтенсивно розвивається ігрова діяльність, набуваючи виразно моделювального характеру. Моделювання у ході гри сприяє розвиткові внутрішніх сторін діяльності — цілепокладання, планування, контролю тощо. У дитини зростає спектр можливих видів занять, виникає проблема вибору що зробити спочатку, а що потім?

Помітного розвитку досягають пізнавальні мотиви. Зменшується частка ігрового компоненту у пізнавальних завданнях. Якщо в ранньому віці дитина складає пірамідку наслідуючи зразок дорослого і у цьому процесі співвідносить величини кілець, то в дошкільному вона спеціально розбирає калейдоскоп, щоб дізнатись, з чого складаються узор. У 4—7 років спостерігається наполегливість при зв'язанні розумових завдань, яка поступово зростає. (Н. М. Матюшина, А. Н. Голубева). Діти одержують задоволення від вирішення не тільки ігрового, але і розумового завдання, від інтелектуальних зусиль.

У спілкуванні з дорослим спочатку переважають пізнавальні мотиви, дорослий виступає як джерело знань про дійсність. До кінця дошкільного віку посилюється інтерес до соціальних явищ, взаємин між дорослими, до їх занять. Діти прагнуть включитись у роботу дорослих, приносити користь оточуючим. Іноді діти переоцінюють свої можливості і на свій розсуд виконують «дорослу» роботу. Так, коли батьків не було вдома, Іринка вирішила прибрати у шафі з посудом. Дівчинка зачепила гірку з тарілками, які всі розбилися. Взявшись підмітати черепки, іринка поранила руку. Як реагувати дорослим на такі ситуації? Сварити дівчинку не варто, адже дії

спонукав позитивний мотив. Їй слід пояснити необхідність радитися з дорослим у своїх починаннях, робити складну роботу разом із дорослими.

У дітей 5—7 років значно посилюються мотиви спілкування з товаришами. Дитина часто відмовляється від своїх особистих інтересів для того, щоб підтримати контакти з ровесниками, наприклад, погоджується на непривабливу роль у грі, відмовляється від іграшки.

Соціальну групу мотивів у дошкільника представляють мотиви визнання, отримання схвалення, уникнення покарання. У середнього дошкільника різко зростає прагнення до визнання серед дорослих і одноліток, до підтвердження своєї значущості, цінності, унікальності. Діти намагаються отримати схвалення від дорослих, суперничають у цьому з однолітками, з ревнощами ставляться до схвалень дорослим одноліток, прагнучи бути першими, найкращими. Якщо мотиви, пов'язані з домаганням дитини на визнання серед дорослих і дітей, не задовольняються, дитину постійно сварять або не помічають, дають образливі прізвиська, не приймають у гру і т. п., то у неї можуть виявлятися асоціальні форми поведінки, порушення правил. Дитина прагне за допомогою негативних вчинків звернути на себе увагу інших людей. Покажемо на прикладі.

Сергійко П. (5 р.) недавно ходить у дитячий садок і багато чого поки не вміє. Особливо не вдається йому малювання. Хлопчик добре підбирає поєднання кольорів, але технічних навичок йому не вистачає. Протягом п'яти занять вихователь, проводячи аналіз дитячих робіт, підкреслював невдачі Сергія і постійно хвалив малюнки Олени, яка сиділа поряд з ним. Одного разу, після чергової позитивної оцінки Олениного малюнка, Сергійко сказав: «Ну і що, я теж так можу!» — і різко смикнув малюнок до себе. Малюнок порвався.

До 6—7 років діти прагнуть до більш реальних оцінок своїх заслуг, орієнтуються на результати своєї роботи. Виникає мотив просто отримати схвалення, а отримати за певний результат. О. М. Леонт'єв наводить приклад коли дитина не виконала поставлене завдання і була дуже засмучена з цього приводу. Дорослий все ж таки похвалив, як і всім дітям, дав смачну цукерку. Проте дитина не стала їсти, і настрої в неї не покращився. Цукерка виявилася «гіркою».

Вдосконалюються мотиви наслідування вимог дорослих. У 3 роки переважають мотиви заохочення і покарання за дотримання поставлених вимог. Старші дошкільники будують свою поведінку не тільки заради отримання заохочення чи уникнення покарання, але й відповідно до своїх уявлень про належну поведінку. Ці уявлення складають основу засвоєння норм поведінки та етичних мотивів. У 5—7 років етичні мотиви стають особливо дієвими. Наприкінці дошкільного віку ці мотиви є найсильнішими серед усіх інших. Божович Л. І. вважала появу етичних мотивів (внутрішніх моральних інстанцій) основним особистісним новоутворенням дошкільника.

Провідну роль у формуванні **самосвідомості** дошкільника відіграє позаситуативно-пізнавальна та позаситуативно-особистісна форма

спілкування з дорослим, а також інтенсивний розвиток спілкування з однолітками. Спілкування стає тією сферою дійсності, яка акумулює всі психічні функції дитини: її увагу, сприймання, пам'ять, мислення, емоції. Психіка й особистість дитини набуває саме тих якостей, які необхідні їй для забезпечення спілкування з дорослими й ровесниками. У самосвідомості з'являються ті властивості, що відображають роль і місце дитини у спілкуванні та дозволяють регулювати його. Як підкреслював С. Л. Рубінштейн, «не існує «я» поза ставленням до «ти», і не існує самосвідомості без усвідомлення іншої людини як самостійного суб'єкта». Дошкільник у процесі спілкування отримує від інших значну кількість регулювальних впливів: оцінок, зауважень, схваленень. Згодом сама починає висловлювати їх партнерам. Так у дитини нагромаджується інформація про те, що їй вдалося краще, що викликало схвалення, що, навпаки, робити не варто. Все більш чіткими й об'ємними стають уявлення про себе, зокрема про свої можливості. Якщо у ранньому віці само-ставлення дитини було переважно позитивним та не гнучким у різних ситуаціях діяльності, то у дошкільника воно чимдалі більше залежить від конкретних успіхів у діяльності та змінюється частіше. У 3—4 роки дитина тільки починає вирізняти деякі уміння, особистісні та пізнавальні риси, тому завищує свої можливості в досягненні результату, майже не вміє знаходити помилок у порівнянні зі зразком. Прагнення дорослого повернути увагу малюка до його недоліків сприймається останнім негативно як узагальнена особистісна оцінка зі значенням «поганий». За умови розвинутого досвіду спілкування дитина в 5 років знає про свої вміння, має деяке уявлення про пізнавальні можливості, особистісні риси, адекватно реагує на успіх і невдачу. У 6—7 років дошкільник усвідомлює свої фізичні, особистісні та розумові можливості, оцінює їх правильно.

На основі знань і думок про себе у дошкільника розвивається найскладніший компонент самосвідомості — **самооцінка**. Вона багато в чому залежить від того, як дитину оцінює дорослий. Чим точніша й аргументованіша оцінка дія дорослого, тим сприятливіші умови формування самооцінки. Оцінка дорослого дитини повинна відігравати стимулювальну роль, мобілізувати зусилля дитини на отримання результату. Занижені оцінки дорослих мають найбільш негативні наслідки, знижують самостійність та ініціативність дитини. Згодом сформоване уявлення про власні дії допомагає дошкільнику критично ставитися до оцінок дорослих і певною мірою протистояти їм у разі гальмівного їх впливу на розвиток особистості. Старші дошкільники самостійно вміють аналізувати результати своїх дій, відділяють себе від оцінки іншого.

Спілкування з однолітками починає відігравати чимдалі вагомішу роль у процесі розвитку самосвідомості дошкільника. У ранньому віці дитина бачила у дорослому, насамперед, партнера, тепер дитина орієнтується на дорослого як на зразок, якого важко досягти. Позиція дорослого не дозволяє дитині застосовувати щодо його діяльності оцінних дій. Водночас партнера діти починають бачити у своїх ровесниках, між ними виникає обмін оцінками, а на їх основі розвивається здатність бачити себе ніби збоку, з

позиції іншого. Зростає значущість оцінок ровесників. Формування здатності до оцінки товаришів випереджає і стимулює формування самооцінки. До ровесника дитина вимогливіша і оцінює його об'єктивніше, ніж себе. Вона знаходить помилки й недоречності в роботі товариша в той час, як аналогічних помилок у себе не помічає. До кінця дошкільного віку вміння оцінювати роботу ровесника переносяться на власну діяльність.

Зростає орієнтація дитини на аналіз діяльності та її результатів як основу оцінки ровесника. У молодших дошкільників взаємооцінки більш суб'єктивну визначаються емоційним ставленням один до одного. Діти майже не можуть узагальнювати дії товаришів у різних ситуаціях, не вміють розрізняти їх особистісні якості (Т. О. Рєпіна). Позитивні й негативні оцінки однолітків розподіляються рівномірно, у старших дошкільників переважають позитивні. Найбільш чутливі до оцінок одноліток діти 4,5— 5,5 років. Високого рівня досягає вміння порівнювати себе з товаришами у дітей 5—7 років, багатий досвід індивідуальної діяльності допомагає їм критично оцінювати дії ровесників.

Оцінці ровесників підлягають, насамперед, ті сфери діяльності дітей, які виконуються ними спільно. Найпершими діти навчаються вирізняти ті властивості товаришів, від яких залежить успішність їх спілкування й співпраці: ігрові вміння, вміння продуктивних видів діяльності, винахідливість, вигадка, здатність брати до уваги пропозиції товаришів. В оцінках ровесників діти враховують, як вони виконують вимоги дорослих: не бити нікого, слухатись виховательку, маму.

На формування самооцінки впливає ставлення дошкільника до ровесників. Вирізняють три позиції дошкільника у ставленні до ровесників.

- Егоїстична позиція, яка полягає в тому, що дитині байдужі інші діти, а її інтереси зосереджені на предметах, зокрема іграшках, через які виникають суперечки і конфлікти.
- Конкурентна позиція виявляється, коли однолітки цікавлять дитину тільки як засіб самоутвердження. Заради схвалення і заохочення дорослого дошкільник намагається бути слухняним, хорошим, нікого не кривдити. Оцінка інших дітей неадекватна, бо відіграє роль своєрідного фону, на якому дитина прагне показати свої переваги.
- Дитина з гуманною позицією позитивно ставиться до товаришів, добре знає їх інтереси, настрої та бажання, охоче, за власною ініціативою ділиться тим, що має, допомагає іншим не з розрахунку на похвалу, а тому що одержує від цього радість і задоволення. Гуманна позиція у ставленні до одноліток найбільш сприятлива для формування адекватної самооцінки.

На основі досвіду оцінювання товаришів у дитини формується самооцінка. Характерною для дошкільника є завищена самооцінка, супроводжувана позитивними емоціями. Переважання позитивних самооцінок у дошкільників

відіграє захисну функцію, оберігаючи незрілу особистість дитини від руйнівного впливу негативних емоцій.

Прагнення до схвалення з боку дорослих породжує у дитини хвалькуватість, бажання підкреслити найбільш виграшні свої властивості, привернути увагу до них. Молодші дошкільники оцінюють себе в абсолютних величинах: «найспритніший, «найкраще граюся в різні ігри».

Середні дошкільники приписують найвищі оцінки найбільш популярним ровесникам, або тим, до кого вони ставляться найкраще. При цьому такі оцінки даються з урахуванням ситуації: «сьогодні я найдобріший, бо найдобріші не прийшли у дитячий садок». У старших дошкільників уявлення про себе більш точне та диференційоване: «я старанний, але не дуже», «я стараюся, коли складаю будиночок з кубиків, ліплю грибочок...» У самооцінках виникають посилення на приклади з поведінки: «Я, напевне, не дуже розумна, найрозумніший Женя — він завжди перший на заняттях відповідає».

Нерідко діти пишаються якостями, якими не володіють, розповідають про вигадані досягнення. Це відбувається через декілька причин (Р. Х. Шакуров). Приписуючи собі певну рису, дитина орієнтується, насамперед, на її узагальнене позитивне оцінювання «хороший», а не на зміст цієї якості. Крім того, дошкільник не може повною мірою розібратися в своєму психічному житті й усвідомити свої властивості. Буває, що потреба в емоційній підтримці та схваленні дорослим настільки загострена, що дитина приписує собі ті риси, за які її похвалять.

Поступово у дошкільників зростає здатність мотивувати самооцінку, змінюється зміст аргументів. У 4—5 років аргументом самооцінки виступає оцінка оточуючих, насамперед, дорослих: «я хороший, тому що мене вихователька хвалить». У 5—7 років позитивну самооцінку діти пояснюють з погляду наявності у себе етичних якостей: «я хороший, бо ділюся іграшками з іншими». Старші дошкільники намагаються осмислити мотиви своїх і чужих вчинків. Вони починають пояснювати власну поведінку, спираючись на свої знання і досвід. Водночас навіть у 6—7 років не всі діти можуть мотивувати самооцінку (Т. О. Репіна).

7.1. Практикум до теми

Методики діагностики самооцінки і мотивації

1. Методика «Який я ? »

Визначення самооцінки дитини дошкільника

Хід виконання

Обстеження проводиться індивідуально. Психолог запитує у дитини, як вона сама себе сприймає й оцінює за десятьма різними позитивними якостями особистості. Оцінки, які дитина ставить собі, виставляються психологом у відповідних колонках протоколу, а потім переводяться в бали.

Оцінювальні якості особистості	Оцінки за вербальною шкалою			
	Так	Ні	Інколи	Не знаю
Хороший				
Добрий				
Розумний				
Акуратний				
Слухняний				
Уважний				
Ввічливий				
Вмілий (здібний)				
Працелюбний				
Чесний				

Оцінювання результатів

Відповіді типу «Так» оцінюються в 1 бал, відповіді типу «Ні» оцінюються в 0 балів. Відповіді типу «Інколи», як і відповіді типу «Не знаю» оцінюються в 0,5 бала. Самооцінка дитини визначається за загальною сумою балів, набраних нею за всіма якостями особистості.

Рівні:

10 балів – дуже високий;
8 – 9 балів – високий;
4 – 7 балів – середній;
2 – 3 бала – низький.

2. Методика «Сходинок»

Вивчення динаміки самооцінки.

Хід виконання

Дитині показують намальовані на папері 7сходинок, де середня сходинка має форму майданчика і пояснюють завдання: «На трьох нижніх сходинках знаходяться погані діти (чим нижче, тим гірші), на майданчику - не погані і не гарні, а на трьох верхніх сходинках - гарні діти(чим вище, тим краще)». Кожна сходинка має, тим самим, певну змістову характеристику. Дитина повинна поставити себе на одну зі сходинок і обґрунтувати свій вибір.

Інструкція для дитини

Психолог говорить: «Якщо всіх дітей розставити на цих сходинках, то на трьох верхніх сходинках опиняться хороші діти: добрі, розумні, сильні, слухняні - чим вище, тим краще. Так на сходинці 1 знаходяться просто гарні діти, на сходинці 2 - дуже гарні, на сходинці 3 - найкращі.

Ти знаєш, що є дуже гарні діти, є погані, є середні. Ось на цій драбинці (Показується листок паперу з намальованою драбинкою) середні діти знаходяться посередині, ось на цьому майданчику (показати майданчик). Ці діти не погані, і не гарні, а середні.

А на трьох нижніх сходинках знаходяться погані діти - чим нижче, тим гірші. Знизу від майданчика знаходяться погані діти, на 2 сходинці знизу - дуже погані, на 3 знизу - найгірші.

Зрозумів? Давай повторимо (повторюється з дитиною розташування сходинок).

А тепер постав себе на ту сходинку, яку ти, на твою думку, займаєш. Покажи, куди б ти поставив себе, на яку сходинку?» Щоб легше було виконати завдання можна помістити на ту чи іншу сходинку картинку із зображенням хлопчика чи дівчинки.

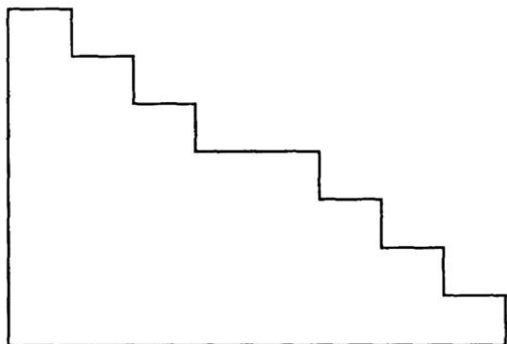
- Чому ти поставив себе на цю сходинку?

Оцінювання результатів

Для дітей, які вступають у перший клас, характерна наявність високої позитивної самооцінки. У нормі дитина повинна ставити себе не нижче, ніж на другу сходинку зверху, тобто нормою є самооцінка в 6 балів. 7 чи 5 балів

не є відхиленням від норми, а свідчать про дуже гарні чи просто добрі стосунки дитини в сім'ї й у дошкільному закладі.

Самооцінка від 1 до 3 балів, тобто віднесення дитиною себе до «поганих» дітей, є важливою ознакою неблагополучного соціального розвитку і, в першу чергу, є показником несприятливого досвіду соціальних

взаємодій. Швидше за все, негативна самооцінка пов'язана з неблагополучними сімейними відносинами чи негативним ставленням батьків до самої дитини або пов'язана з несприятливим досвідом спілкування дитини в дошкільному закладі. Необхідно з'ясувати конкретні причини негативної самооцінки, тому що на цій підставі можна прогнозувати успішність включення дитини в колектив класу і

будувати програму корекції образу «Я» дитини.

3. Навчальна мотивація

(за М. Гінзбургом)

Визначити мотиваційну готовність дитини до навчання у школі та мотивів, якими вона керується

Обладнання. 6 картинок зі схематичним зображенням фігур (дод. Б).

Інструкція. «Зараз я прочитаю вам розповідь. Послухайте. Хлопчики з дівчатками розмовляють про школу.

Перша дитина сказала: «Я піду до школи, тому що мене мама примушує. А якби не мама, я б у школу не ходила». Психолог звертає увагу дітей на картинку № 1 (*зовнішній мотив*).

Друга дитина каже: «Я хочу до школи, тому що мені подобається вчитися, подобається робити уроки. Навіть якби школи не було, я б однаково вчилася». Акцентується увага дітей на картинці № 2 (*навчальний мотив*).

Третій хлопчик сказав: «Я хочу до школи тому, що там буде весело і багато дітей, з якими можна гратися». Картинка № 3 (*ігровий мотив*).

Четверта дівчинка сказала: «Я хочу до школи, тому що хочу бути великою. Коли я у школі, я почувуюся дорослою.». Картинка № 4 (*позиційний мотив*).

П'ята дитина каже: «Я хочу до школи, тому що потрібно вчитися. Без навчання ніякої справи не зробиш, а вивчишся — і зможеш стати ким захочеш». Картка № 5 (*соціальний мотив*).

Шоста дитина сказала: «Я хочу до школи, тому що там одержують хороші оцінки». Картка № 6 (*мотив одержання балу*).

А тепер подумайте і дайте відповідь.

— Як ви вважаєте, хто з них має рацію?

— З ким із них ви хотіли б разом гратися?

—З ким із них ви хотіли б разом навчатися?

Діти послідовно здійснюють три вибори, при цьому обводять червоним олівцем відповідну картинку.

Інтерпретація результату.

Картинка № 1: (*зовнішній мотив*) — 0 балів.

Картинка № 2: (*навчальний мотив*) — 3 бали.

Картинка № 3: (*ігровий мотив*) — 0 балів.

Картинка № 4: (*позиційний мотив*) — 1 бал.

Картинка № 5: (*соціальний мотив*) — 3 бали.

Картинка № 6: (*мотив одержання балу*) — 2 бали.

Вибори дітей фіксуються у протоколі, і за номерами обраних карток складається загальна думка про мотиви навчання.

4. Експериментальна бесіда

*З виявлення внутрішньої позиції школяра
(розроблена Н.І.Гуткіною)*

Обладнання

Експериментальна бесіда, яка складається з 12 запитань.

Внутрішню позицію школяра можна виявити у грі, але цей шлях займає багато часу. Тому гру можна замінити експериментальною бесідою, яка дає аналогічний результат. Бесіда включає питання, які допомагають побічним чином визначити наявність пізнавальної і навчальної мотивації, а також культурний рівень середовища, в якому зростає дитина.

Інструкція

Експериментатор просить дитину відповісти на запитання:

1. Ти бажаєш іти до школи?
2. Чи бажаєш ти ще на рік залишитися в дитячому садку (вдома)?
3. Які заняття тобі більш за все подобалися в дитячому садку? Чому?
4. Чи любиш ти, коли тобі читають книжки?
5. Ти сам просиш, щоб тобі почитали книжку?
6. Які в тебе найулюбленіші книжки? Назви їх.
7. Чому ти хочеш іти до школи?
8. Чи прагнеш ти закінчити роботу, яка в тебе не виходить, чи полишаєш її?
9. Тобі подобається шкільне приладдя?
10. Коли б тобі дозволили користуватися шкільним приладдям, а до школи дозволили не йти, чи задовольняло б це тебе? Чому?
11. Якби ти зараз грав з друзями у школу, ким би ти хотів бути: вчителем чи учнем?
12. Коли ти граєш у школу, чого тобі хочеться: щоб більшим був урок чи перерва? Чому?

Інтерпретація результатів

На запитання 1,2 практично всі діти відповідають «Так», тому вони не є інформативними.

Якщо дитина хоче йти до школи, то, як правило, вона відповідає на питання 2 незгодою залишитись ще на один рік в дитячому садку або, і навпаки.

Важливо звернути увагу на те, як дитина пояснює своє бажання йти до школи: «Щоб навчитися читати, писати» тощо. Але деякі діти відповідають, що вони хочуть йти до школи тому, що їм «набридло в дитячому садку» чи «не хочеться спати після обіду», тобто бажання йти до школи не пов'язане із змістом навчальної діяльності чи зміною соціального статусу дитини.

Питання 3 - 6 спрямовані на з'ясування пізнавального інтересу опитуваного, а також рівня його розвитку. Деяке уявлення про дитину дає питання 6 (про улюблені книжки).

Відповідь на питання 8 дає уявлення про те, як дитина ставиться до труднощів діяльності.

Коли дитина ще не дуже бажає стати учнем, то її задовольняє ситуація, яка пропонується питанням 10, і навпаки.

Якщо дитина бажає вчитися, то вона, як правило, у грі в школу обирає роль учня, пояснює це бажання вчитися (питання 11), а також обирає варіант «щоб урок був більш довгим, ніж перерва», щоб більше займатися на уроці навчальною діяльністю (питання 12).

Аналіз відповідей на питання демонструє сформованість (+), чи не сформованість (-) внутрішньої позиції школяра.

5. Автопортрет

Підготовка дослідження. Приготувати лист паперу, поділений на три частини, простий олівець, гумку.

Проведення дослідження. Дослідження направлене на вивчення ставлення і самоприйняття дітей 4-7 років. Для дітей старшого віку використовується перша інструкція, а для дітей молодшого - друга.

Інструкція 1

«На кожній частині листа намалюй сам себе. У першій частині буде твій портрет: «Я, яким я є». У другій: «Я, очима інших» («Як мене бачать інші»), В третій: «Я, яким я хочу стати». Неважливо, як ти умієш малювати, малюй що хочеш, довго не замислюйся».

Інструкція 2

«На кожній частині листа намалюй сам себе. У першій частині буде твій портрет: «Я, який я є». У другій: «Я, яким я хочу стати». Неважливо, як ти умієш малювати, малюй, що хочеш, довго не замислюйся».

Аналіз результатів:

I. Характер ставлення: перший малюнок виконаний ретельно, є деталі, дотримані, звичайно, відносно, пропорції, відчувається старання і ретельність, на перспективу планується ще більша гармонія — третій малюнок із зображенням ще більшої і ідеальнішої фігури. Такий малюнок означає позитивне ставлення, наявність внутрішньої гармонії і здібності до самопізнання і саморегуляції.

II. Перший малюнок виконаний нарочито конфліктно - одна рука недомальована, фігура деформована, волосся скуйовджене і інші ознаки емоційного неприйняття себе. Ця тенденція наголошується і в інших

малюнках. Це означає наявність актуальних для дитини конфліктів, неприйняття себе.

III. Особливо деформованою фігура виглядає на другому малюнку, є проблеми в області стосунків з іншими, конфлікти, сварки і ін.

IV. Намальована лише частина фігури — голова. Уявлення про себе не сформовані, неповні, є відчуття невпевненості.

V. Дитині важко зробити два малюнки (за винятком першого) - погано розвинене усвідомлення своїх стосунків з іншими і є труднощі в створенні себе в майбутньому.

VI. Істотні відмінності у величині малюнків «Я, яким я є» і «Я, яким я хочу стати» у бік збільшення і більшою ідеальною представленістю останнього. У ньому краще виражені пропорції, ретельно вимальовували деталі і ін. Це означає природну для віку орієнтацію на ідеал, прагнення до розвитку, дорослішання, зростання.

VII. На всіх малюнках зображення деформовані, непропорційні, збиткові — у дитини особисті проблеми, невисокий індекс ухвалення себе.

VIII. Продуктивним для аналізу стає порівняння двох малюнків: автопортрета і малюнка тварини. Зміна товщини ліній, детальність промальовування фігури дозволяють виявити наявність внутрішніх конфліктів, напруги і проблем. Якщо малюнок тварини зображений, плавними лініями і не містить ознак тривожності, а в автопортреті багато деформацій і ознак емоційної напруги, це означає, що проблеми дитини знаходяться в плані міжособових стосунків і їх визначає та соціальна ситуація, в якій він знаходиться.

Для уточнення своїх уявлень вихователіві слід поговорити з дитиною, розпитати її про те, що вона хотів намалювати, що означає та або інша деталь. Якщо діти уміють писати, можна попросити зробити підписи до малюнків.

6. Інтерпретація дитячого малюнка

Якщо інтерпретувати послідовність, то дитина починає малювати з більш значимої особистості і закінчує менш значимою. Просторове зображення є показником емоційної близькості, відсутність якого-небудь члена говорить про прагнення позбутися від емоційно неприйнятної людини. Невідповідність відношення величин у малюнку реальному положенню речей вказує на те, що величина детермінована в більшій мірі психічними факторами, ніж факторами реальності. Зображення інших більшими за себе, говорить про сприйняття їхньої домінантності. Малювання більшим себе - почуття своєї домінантності.

Інтерпретація особливостей фігур. Голова на малюнку розцінюється як сфера інтелекту, уяви, а також вольового керування. Навіть дуже маленька дитина вважає голову надзвичайно важливою частиною тіла. Вона відчуває, що вмільсть, розум, дорослих якимось пов'язані з головою. Тому наділення фігури маленькою головою свідчить про переживання своєї інтелектуальної неадекватності. Нечітке зображення голови - показник сором'язливості, боязкості. Якщо голова зображена в

останню чергу, виникає підозра в існуванні якихось міжособистісних конфліктів.

Шия – орган, що символізує зв'язок між сферою контролю (головою) і сферою потягів (тілом). Шия з'являється в дитячих малюнках не відразу. Спочатку дитина малює голову, приклеєну до тулуба, тому що в їхньому житті ще не посіло міцного місця та функція, що на малюнку символізує шия.

Плечі і їхні розміри - ознака фізичної сили й потреби у владі. Надмірно великі плечі відбивають відчуття великої сили, маленькі - малоцінності, незначності, причому не тільки у фізичному плані. Кутасті плечі - свідчення надмірної тривожності.

Тулуб - зосередження життєвих сил. Кутастий або квадратний - мужність; занадто великий - наявність незадовільних, гостровпізнавних потреб; ненормально маленьке - симптом приниженості. Обличчя включає очі, вуха, рот і ніс. Ретельно виділене, пророблене обличчя свідчить про сильну заклопотаність своїм зовнішнім виглядом, відносинами із друзями. Підкреслене підборіддя - потреба в домінуванні. Занадто велике підборіддя свідчить про прагнення компенсувати відчутну слабкість, що свідчить нерішучість.

Вуха - орган сприйняття критики і взагалі будь-якої думки іншої людини про себе. Вуха великі або занадто підкреслені зустрічаються на малюнках у дітей, схильних до слухової галюцинації, особливо чутливих до критики. Маленькі вуха або їхня відсутність вказує на прагнення дитини не приймати ніякої критики, заглушити її.

Очі, закриті або заховані, свідчать про сильне прагнення уникати неприємних візуальних впливів. Великі розширені очі - про тривожність, занепокоєння, потребу в захисті. Обличчя з очима «крапочками» або «щілинками» несе в собі внутрішню заборона на плач, виражає потребу в залежності.

Рот - символ агресивності. Особливий знак агресивності - чітко намальовані зуби. Рот на зразок клоунського - змушена привітність, неадекватне почуття. Персонаж взагалі без рота або з ротом «крапочкою» («рискою») не має можливості словесно впливати на інших людей. Ніс у психоаналітичній традиції трактується як сексуальний символ. Таке трактування представляється найбільш спірним. Кінцівки - руки й ноги - з'являються на малюнку дитини досить рано у вигляді паличок або сосисок. Момент, коли дитина відчує себе на щось здатним, виявити в малюнку просто: у людини з'являються кисть руки, іноді у вигляді «рукавиці», іноді з пальцями, причому пальців не обов'язково 5. Якщо пальців більше, ніж 5, то дитина почуває себе більше оснащеною, сильною (якщо на лівій руці - то в сфері сімейних відносин, якщо на правій руці - то за межами сім'ї: у саду, у дворі), якщо менше - то більш слабкою, ніж навколишні.

Руки зображені довгими і мускулистими - виходить, дитина відчуває потребу у фізичній силі, спритності, хоробрості. Занадто довгі руки

свідчать про амбіційні прагнення, дуже короткі - про обмеженість прагнень, зображені близько до тіла - про напругу, руки за спиною або в кишенях - про почуття провини, невпевненості в собі; нечітко обкреслені руки - про недолік впевненості в собі, широкий розмах рук - про інтенсивне прагнення до дії.

Ноги символізують опору в реальності і волю пересування, а також волю в собі, непропорційно довгі ноги - сильне прагнення до незалежності. Чим більше площа опори у ніг - тим твердіше відчуття надійності. Якщо малюнок початий з ніг, це свідчить про боязкість.

Видимі порушення пропорцій між правою й лівою сторонами свідчить про відсутність особистої рівноваги. Перекручування наявні на правій стороні зображеної людини відбивають проблеми взаємин соціальних норм із тими людьми, які їх втілюють для дитини. Перекручування на лівій стороні зображеної людини відбивають проблеми стосунків з найбільш близькими людьми, у сфері емоційних прихильностей.

8. Розвиток емоцій у дошкільному віці

Пізнання людини спрямоване на відображення об'єктивних властивостей і закономірностей дійсності. В результаті виникають образ, думка, знання.

По-іншому відображається дійсність в емоційно-вольових процесах. Своєрідність полягає у тому, що почуття відображають значення об'єктів для життя людини у формі переживання (приємного і неприємного, задоволення і незадоволення).

Вони пов'язані з потребами і виступають показником того, як відбувається їх задоволення.

Враховуючи значення об'єктів, людина регулює свою діяльність за допомогою волі: уникає шкідливого та засвоює корисне. Емоційно-вольові процеси іноді називають афективною сферою особистості.

Емоції — психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

Вищий продукт емоцій людини — стійкі почуття до предметів, що служать задоволенню вищих потреб. Почуття носять предметний характер, оскільки пов'язані з яким-небудь конкретним об'єктом.

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни в його емоційній сфері. Якщо у ранньому віці емоції зумовлювалися безпосередньо оточуючими впливами, то у дошкільника вони починають опосередковуватися його ставленням до тих чи інших явищ. Внаслідок появи опосередкованості емоцій вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки. Дитина орієнтується на «добре» і «погано», «можна» і «не можна», все частіше «хочу» поступається «треба». Стримування дитиною емоцій набуває

характеру їх інтеріоризації, тобто згортання зовнішніх проявів. Наприклад, вже молодший дошкільник у ситуації образи, засмучення намагається стримати сльози. Старший дошкільник при стримуванні емоцій використовує сформовані у нього уявлення про належну поведінку, особливо, коли вона пов'язана з ігровою роллю. Ось у «лікарню» принесли зайчика, якому вовк відірвав вухо. Дитина-лікар ледь стримує сльози, але «лікарі не плачуть». Водночас, дорослий повинен серйозно поставитися до випадків, коли дошкільнику не вдається стримати своїх емоцій, не ставити при цьому непосильних вимог перед дитиною. Такі імпульсивні емоції свідчать, як правило, про тілесне неблагополуччя малюка (біль, голод, спрагу), яке слід негайно усунути.

Зародження особистості дошкільника відбувається на основі здатності підпорядковувати суспільно важливі мотиви (треба) своїм імпульсивним бажанням (хочу). У складній системі мотивів вирізняються головні і другорядні, виникає здатність дитини підпорядковувати свою поведінку головним за рахунок втрати другорядних. Діяльність дитини набуває розгорнутого характеру, складається з кількох етапів, на основі чого зростає значення емоції у функції передбачення. Дитина хоче отримати досить віддалений результат, емоційно сприймає можливість його досягнення.

Важливим новим фактом емоційної сфери дошкільника стає переживання з приводу можливої реакції дорослих на його дії та вчинки: «що скаже мама?», «батько буде сваритися». Таким чином, емоції дошкільника включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент.

Маючи досить різноманітний досвід спілкування за допомогою мовлення, дитина засвоює навички вираження емоцій в єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку у спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи, крик, плач), а до кінця дошкільного віку дитина вміє позначити свій емоційний стан у мовленні.

Значного прогресу зазнають вищі почуття, як неодмінна ознака особистості. Їх розвиток відбувається у процесі виконання різних видів діяльності малюка — трудової, продуктивної, ігрової. Важливу роль відіграє спільний характер виконання діяльності дошкільниками, коли вони мають змогу порівнювати свої результати, прагнучи до оригінальності. Наприклад, завдання прикрасити кімнату, балкон, ялинку прямо передбачає вирішення дітьми естетичного завдання, а при його досягненні діти керуються своїми естетичними уявленнями. Подальший розгляд і аналіз виконаних дітьми робіт збагачує їх уявлення про красиве. Так, Т. С. Комарова підкреслює, що цілеспрямовані спостереження об'єктів природи для їх наступного зображення становить єдиний процес природничо-наукового та естетичного пізнання. Знайомлячи дітей з об'єктами природи, слід звертати увагу на красу їхнього зовнішнього вигляду, викликати позитивне емоційне ставлення до них. Зображаючи природу, діти переживали естетичні почуття.

Естетичні переживання дитини особливо тісно пов'язані, з одного боку із пізнавальними процесами, а, з другого, із естетичними уявленнями. Пізнавальна

активність дитини забарвлена інтенсивними переживаннями набуваючи тим самим для дитини особливої цінності. Відкриваючи нові властивості предметів знаходячи пояснення для таємничих та незрозумілих явищ природи, дитина переживає захоплення, радість відкриття, здивування і сумнів, що стають надбанням досвіду на все життя. Ось як описав цей стан дитини письменник Андреев Л. Н.: «Йому було 6 років від роду, сьомий; і світ для нього був величезним, живим і чарівно невідомим». Завдяки емоційному супроводу пізнавальної діяльності набуває для дитини самоцінного характеру, вона прагне до її продовження. Відмітною особливістю інектуальних емоцій є їх стимулювальний вплив на пізнавальну діяльність. Їх формування у дошкільника сприятливо позначається згодом на етапі шкільного навчання.

Уявлення дитини про красиве й потворне у власній поведінці служить джерелом етичних почуттів, асоціюючись із добром і злом. У своїх малюнках дитина передає ставлення до позитивних героїв, детально промальовуючи їх зображення, користуючись набором кольорів. Злі зображаються обмеженою кольоровою гамою у вигляді аморфних образів — це може бути просто чорна пляма чи щось схоже на заплутаний клубок темних ниток.

У нормі емоційна сфера дитини відзначається життєрадісністю, бадьорістю, оптимізмом. Саме такі емоційні стани забезпечують умови для формування особистості: її самоповаги, впевненості, віри у свої сили, ініціативності. Якщо дитина більшість часу перебуває у пригніченому й роздратованому стані, швидко втомлюється або, навпаки, не може заспокоїтися, виявляє гіперактивність, поводить неспокійно, плаксива, вередлива, то всі ці стани свідчать про негаразди в емоційній сфері, які негативно позначаються на формуванні особистості. Тривалі негативні переживання дезорганізують психічну діяльність дітей та їх спілкування з ровесниками. Ці емоції не тільки накладають відбиток на досвід дитини, але й впливають на хід подальшого розвитку. Вони можуть сприяти утворенню негативної життєвої позиції і у кінцевому рахунку викликати затримки у загальному розвитку дітей.

8.1. Практикум до теми

Методики діагностики емоційно-вольової сфери

1. Обери потрібне обличчя

Психодіагностичний образотворчий матеріал у цій методиці представлений серією малюнків розміром 8,5 x 11. Кожний малюнок сюжетно представляє собою деяку типову для життя дитини-дошкільника ситуацію (дод.В).

Кожний з описаних малюнків виконаний у двох варіантах: для хлопчиків (на малюнку зображений хлопчик) і для дівчаток (на малюнку представлена дівчинка). У процесі тестування досліджуваний ідентифікує себе з дитиною

тієї ж статі, що і він сам. Обличчя цієї дитини не промальовано повністю, даний лише загальний контур її голови.

Кожний малюнок оснащений двома додатковими зображеннями дитячої голови, за розмірами точно відповідними контуру обличчя дитини на малюнку. На одному з додаткових зображень представлено усміхнене обличчя дитини, а на іншому - сумне.

Пропоновані малюнки зображують типові життєві ситуації, з якими зіштовхуються діти-дошкільники, і які можуть викликати в них підвищену тривожність. Передбачається, що вибір дитиною того або іншого обличчя буде залежати від її власного психологічного стану в момент проведення тестування.

Двозначні малюнки в методиці мають основне «проективне» навантаження. Те, якого змісту надає дитина саме цим малюнкам, указує на типовий для неї емоційний стан у подібних життєвих ситуаціях.

У процесі психодіагностики малюнки пред'являються дитині в тій послідовності, у якій вони тут представлені, один за іншим. Показавши дитині малюнок, експериментатор до кожного з них дає інструкцію - роз'яснення наступного змісту:

Мал. 1. Гра з молодшими дітьми: «Як ти думаєш, яке у дитини буде обличчя, веселе або сумне? Він (вона) грає з малятами».

Мал. 2. Дитина й мати з дитиною: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: сумне або веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою й малям».

Мал. 3. Об'єкт агресії: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне?».

Мал. 4. Одягання: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) одягається».

Мал. 5. Гра зі старшими дітьми: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) грає зі старшими дітьми».

Мал. 6. Укладення спати на самоті: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) іде спати».

Мал. 7. Умивання: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) у ванній кімнаті».

Мал. 8. Догана: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне?».

Мал. 9. Ігнорування: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне?».

Мал. 10. Агресивний напад: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне?».

Мал. 11. Збирання іграшок: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) забирає іграшки».

Мал. 12. Ізоляція: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне?».

Мал. 13. Дитина з батьками: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) зі своїми мамою і татом».

Мал. 14. Їжа на самоті: «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) їсть».

Вибір дитиною відповідного обличчя і її словесні висловлювання фіксуються в спеціальному протоколі.

Протоколи, отримані від кожної дитини, піддаються далі аналізу, що має дві форми: кількісну і якісну.

Кількісний аналіз полягає в наступному. На підставі даних протоколу обчислюється індекс тривожності дитини (ІТ), що дорівнює вираженому у відсотках відношенню числа емоційно-негативних виборів до загального числа малюнків.

$$IT = \frac{\text{Кількість емоційно негативних виборів}}{\text{Загальна кількість виборів}} \times 100\%$$

14

Зразок протоколу до методики «Вибери потрібне обличчя»

Ім'я дитини:		Вік дитини:	
Дата проведення обстеження:			
Дані обстеження			
номер і зміст малюнка	висловлення (приклад)	вибір	
		веселе	сумне
1. Гра із		+	
2. Дитина і мати з матюком		+	
3. Об'єкт агресії	Хоче вдарити його стільцем. У нього		+
4. Олягання		+	
5. Гра зі старшим дитиною	Тому що в нього	+	
6. Укладення спати на самоті	Я завжди беру спати з собою іграшки		+
7. Умивання	Тому що він	+	
8. Логана	Гуляє з мамою Люблю гуляти з	+	
9. Ігнорування	Тому що маля отут		+
10. Агресивний	Тому що хтось		+
11. Збирання	Сумне, тому що		+
12. Ізоляція	Мама хоче піти від	+	
13. Дитина з	Мама і тато гуляють		+
14. Їжа в	Це молоко, і я	+	

По індексу тривожності (ІТ) діти у віці від 3,5 років до 7 років умовно можуть бути розділені на три групи:

1. Високий рівень тривожності. ІТ по величині більше 50%.
2. Середній рівень тривожності. ІТ перебуває в межах від 20% до 50%.
3. Низький рівень тривожності. ІТ розташовується в інтервалі від 0% до 20%.

У ході **якісного** аналізу кожна відповідь дитини (другий стовпчик протоколу) аналізується окремо. На основі такого аналізу робляться висновки

щодо емоційного досвіду спілкування дитини з оточуючими людьми і тим слідом, що цей досвід залишив у душі дитини.

2. Страху в будиночках

Тест О.І. Захарова, модифікація М.А. Панфілової

Підготовка дослідження. Для діагностики страхів у дошкільному віці нам необхідні малюнки двох будиночків (червоного і чорного) і протокол.

Проведення дослідження. Тест проводиться з однією дитиною або з групою дітей. Після виконання завдання дітям пропонується закрити страшний будинок на замок, який вони самі малюють, а ключ — викинути або втратити. (Тим самим психолог декілька заспокоює актуалізовані страхи.) Страху в чорному будинку підраховуються і співвідносяться з віковими нормами.

Інструкція. «У червоний і чорний будинок треба розселити страхи. У якому будинку (червоному або чорному) житимуть страшні страхи, а в якому — нестрашні? Я перераховуватиму страхи, а ти показуй, у якому будиночку цей страх житиме».

У протоколі фіксується в який будинок (червоний або чорний) поселить дитина той або інший страх, а також вільні вислови дитини стосовно того або іншого страху (якщо вони є).

Зразок протоколу до методики «Страху в будиночках»

№	Страху	Червон	Чорний	Примітки
1	коли залишаєшся			
2	нападу, бандитів			
3	захворіти, заразитися			
4	померти			
5	того, що помруть твої			
6	якихось людей			
7	маму або тата			
8	того, що вони тебе			
9	Баби Яги, Коція Безсмертного, Бар-малея, Змія Горинича, чудовисьок (у			
10	запізнитися в дитячий			
11	перед тим, як заснути			
12	страшних снів			
13	темноти			
14	вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страхи тварин)			

15	машин, поїздів, літаків (страхи			
16	бурі, урагану, грози, повені, землетрусу			
17	коли дуже високо (страх висоти)			
18	коли дуже глибоко (страх глибини)			
19	Я в маленькій, тісній кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому авто-			
20	води			
21	вогню			
22	пожежі			
23	війни			
24	великих вулиць, площ			
25	лікарів (окрім зубних)			
26	крові (коли йде кров)			
27	уколів			
28	болі (коли боляче)			
29	несподіваних, різких звуків, коли			

ВІКОВІ НОРМИ СТРАХІВ (за О. І. ЗАХАРОВИМ)

Середнє число страхів у дітей (за статтю і віком)

3.

Вік	Число страхів		Вік	Число страхів	
	хлопчики	дівчатка		хлопчики	дівчатка
3	9	7	9	7	10
4	7	9	10	7	10
5	8	11	11	8	11
6	9	11	12	7	8
7	9	12	13	8	9
7 (шк.)	6	9	14	6	9
8	6	9	15	6	7

Анкета

визначення рівня тривожності дошкільника

(Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

Щоб перевірити свої оцінки тривожності дитини, зроблені на основі спостережень, заповніть цю анкету самостійно, а потім запропонуйте її батькам дитини, вихователеві або методисту, який добре знає вашого вихованця.

1. Не може довго працювати, не втомлюючись.
2. Йому важко зосередитися на чомусь.
3. Будь-яке завдання викликає надмірну тривогу.

4. Під час виконання завдання дуже напружений, скутий.
5. Ніякові частіше за інших.
6. Часто говорить про можливі неприємності.
7. Як правило, червоніє в незнайомій обстановці.
8. Скаржиться, що бачить страшні сни.
9. Руки звичайно холодні й вологі.
10. Нерідко бувають розлади шлунка.
11. Дуже пітніє, коли хвилюється.
12. Має поганий апетит.
13. Спить неспокійно, погано засинає.
14. Лякливий, багато що викликає в нього страх.
15. Звичайно неспокійний, легко засмучується.
16. Часто не може додержати слова.
17. Погано переносить чекання.
18. Не любить братися за нову справу.
19. Не впевнений у собі, своїх силах.
20. Боїться труднощів.

Додайте кількість плюсів, щоб дістати загальний бал тривожності.

Висока тривожність — 15-20 балів.

Середня тривожність — 7-14 балів.

Низька тривожність — 1-6 балів.

4. Анкета визначення рівня імпульсивності у дошкільника

(Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

1. Завжди знаходить швидку відповідь, коли про щось запитують (можливо, і неправильну, але дуже швидко).
2. У нього часто змінюється настрій.
3. Багато що його дратує, виводить із себе.
4. Йому подобається робота, яку можна виконувати швидко.
5. Вразливий, але не злопам'ятний.
6. Часто відчувається, що йому все набридло.
7. Швидко, не вагаючись, приймає рішення.
8. Може різко відмовитися від їжі, яку не любить.
9. Часто відволікається на заняттях.
10. Коли хтось із дітей на нього кричить, він також кричить у відповідь.
11. Звичайно впевнений, що впорається з будь-яким завданням.
12. Може нагруб'янити батькам, вихователям.
13. Часом здається, що він переповнений енергією.
14. Це людина дії, розмірковувати не вміє і не любить.
15. Вимагає до себе уваги, не хоче чекати.
16. В іграх не підкоряється загальним правилам.
17. Гарячкує під час розмови, часто підвищує голос.
18. Легко забуває доручення старших, захоплюючись грою.

19. Любить організувати, й верховодити.

20. Похвала і осуд діють на нього дужче, ніж на інших.

Прагнучи якомога об'єктивніше оцінити рівень імпульсивності дошкільника, ви самостійно заповнили цю анкету й одержали незалежні характеристики від двох дорослих. Щоб уточнити результати, додайте всі бали, здобуті в кожному з трьох досліджень, і поділіть їх на три.

Наприклад, ваш показник імпульсивності Андрія Б. — 16 балів. Його бабуся, заповнивши анкету, набрала всього 12 балів, а батько — 17 балів. У такому разі: $16 + 12 + 17$ середній бал становитиме 15.

Висока імпульсивність: 15—20 балів

Середня імпульсивність: 7—14 балів

Низька імпульсивність: 1—6 балів

5. Анкета визначення рівня агресивності у дошкільника

(Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

1. Злий дух часом вселяється в нього.
2. Він не може змовчати, коли чимось незадоволений.
3. Коли хтось його образить, він обов'язково прагне поквитатися так само.
4. Часом йому без усякої причини хочеться вилятися.
5. Часом він із задоволенням ламає іграшки, щось розбиває, шматує, рве книжки.
6. Інколи він так наполягає на чомусь, що людям навколо уривається терпець.
7. Він не відмовиться від того, щоб подразнити тварин.
8. Взяти верх у суперечці з ним майже неможливо.
9. Дуже сердиться, коли вважає, що хтось кепкує з нього.
10. Здається, що інколи у нього спалахує бажання зробити якусь шкоду, шокувати оточення.
11. У відповідь на звичайні розпорядження прагне зробити все навпаки.
12. Часто не за віком сварливий.
13. Сприймає себе як самостійного і рішучого.
14. Любить бути першим, верховодити, підкоряти собі інших.
15. Невдачі надзвичайно дратують його, намагається шукати винних.
16. Легко свариться, вступає в бійку.
17. Старається спілкуватися з молодшими й фізично слабкішими.
18. У нього часті напади похмурої дратівливості.
19. Не рахується з ровесниками, не поступається, не ділиться нічим.
20. Упевнений, що будь-яке завдання виконає краще за інших.

Позитивна відповідь на кожне запропоноване твердження оцінюється 1 балом. Підрахуйте, скільки тверджень, на вашу думку, стосується досліджуваного дошкільника.

Висока агресивність: 15-20 балів.

Середня агресивність: 7-14 балів.

Низька агресивність: 1-6 балів.

6. Графічний диктант

Розроблений Д. Б. Ельконіним

Виявляє уміння уважно слухати, точно виконувати вказівки дорослого, орієнтуватися на листі паперу, самостійно діяти за завданням дорослого.

Для проведення буде потрібно лист паперу в клітку (із зошита) з намальованими на ньому чотирма крапками, розташованими одна під іншою. Відстань між крапками по вертикалі приблизно 8 клітинок.

Завдання

Перед дослідженням дорослий пояснює: “Зараз ми малюватимемо узори, треба постаратися, щоб вони вийшли красивими і акуратними. Для цього потрібно уважно мене слухати і малювати так, як я говоритиму. Я говоритиму, на скільки клітинок і в яку сторону ти повинен провести лінію. Наступну лінію малюєш там, де закінчилася попередня. Пам'ятаєш, де у тебе права рука? Витягни її убік, куди вона вказала? (на двері, на вікно, т.д.) Коли я скажу, що потрібно провести лінію направо, ти її проводиш до дверей (вибрати будь-який наочний орієнтир). Де ліва рука? Коли я скажу, що потрібно провести лінію наліво, пригадай про руку (або будь-який орієнтир зліва). Тепер пробуємо малювати.

Перший узор – тренувальний, він не оцінюється, перевіряється, як дитина зрозуміла завдання.

“Постав олівець на першу крапку. Малюй, не відриваючи олівець від паперу: одна клітка вниз, одна клітка направо, одна клітка вгору, одна клітка направо, одна клітка вниз, далі продовжуй малювати такий же узор сам.” Під час диктування потрібно робити паузи, щоб дитина встигла закінчити попереднє завдання. Узор не обов'язково продовжувати на всю ширину сторінки.

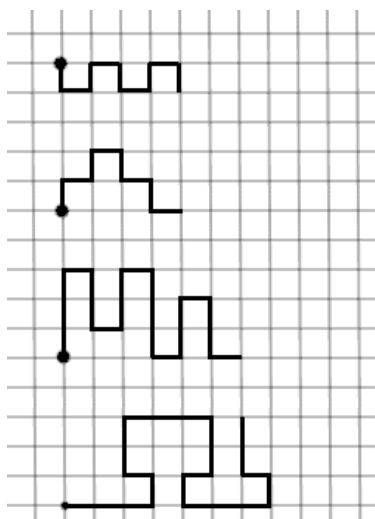
У процесі виконання можна підбадьорювати, але ніякі додаткові вказівки по виконанню узору не даються.

“Малюємо наступний узор. Знайди наступну крапку, постав на неї олівець. Готовий? Одна клітка вгору, одна клітка направо, одна клітка вгору, одна клітка направо, одна клітка вниз, одна клітка направо, одна клітка вниз, одна клітка направо. А зараз сам продовж малювати той же узор.”

Через 2 хвилини починаємо виконувати наступне завдання з наступної крапки.

“Увага! Три клітки вгору, одна клітка направо, дві клітки вниз, одна клітка направо, дві клітки вгору, одна клітка направо, три клітки вниз, одна клітка направо, дві клітки вгору, одна клітка направо, дві клітки вниз, одна клітка направо. Тепер сам продовжуй узор.”

Через 2 хвилини – наступне завдання: “Постав олівець на нижню крапку. Увага! Три клітки направо, одна клітка вгору, одна клітка наліво, дві клітки вгору, три клітки направо, дві клітки вниз, одна клітка наліво, одна клітка вниз, три клітки направо, одна клітка вгору, одна клітка наліво, дві клітки вгору. Тепер сам продовж узор.” Повинні вийти наступні узори:

Оцінка результатів

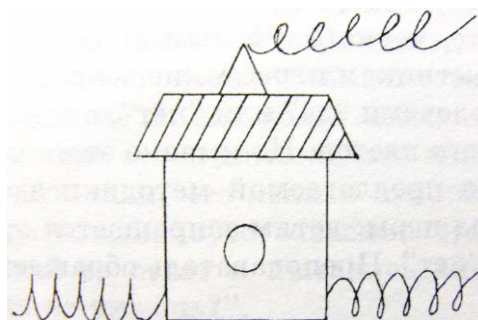
Тренувальний узор не оцінюється. У кожному подальшому узорі розглядається точність відтворення завдання і вміння дитини самостійно продовжити узор. Завдання вважається за виконане добре, якщо є точне відтворення (нерівність ліній, “тремтяча” лінія, “грязь” не знижують оцінку). Якщо при відтворенні допущено 1-2 помилки – середній рівень. Низька оцінка, якщо при відтворенні є лише схожість окремих елементів або схожість взагалі відсутній. Якщо дитина змогла самостійно продовжити узор, без додаткових питань – завдання виконане добре. Невпевненість дитини, допущені ею помилки при продовженні узору – середній рівень. Якщо дитина відмовилася продовжувати узор або не змогла намалювати жодної правильної лінії, – низький рівень виконання.

Подібні диктанти можна перетворити на розвиваючу гру, з їх допомогою у дитини розвивається мислення, увага, вміння слухати вказівки, логіка.

7. Будиночок

Мета. Виявити орієнтуватися у своїй точності копіювати його; особливості розвитку дитини та довільної

Завдання. Будиночок.

уміння дитини роботі за зразком, оцінити довільної уваги поведінки. Перемалювати

Обладнання. Бланк тестування (завдання. № 4) — поле, розлінієне у велику клітинку, олівець, зразок будиночка на малюнку (мал. 4).

Інструкція. «Діти, подивіться уважно на зразок і постарайтеся якомога точніше намалювати такий же будиночок на аркуші у велику клітинку. Якщо ви щось не так намалюєте, то витирати гумкою не можна»;

Інтерпретація результату.

У процесі малювання спостерігають за тим, як впорається дитина із цим завданням: чи часто дивиться на зразок; чи проводить повітряні лінії над малюнком-зразком; чи повторює контури картинки; чи звіряє зроблене зі зразком, чи, мигцем глянувши на нього, малює по пам'яті; чи відволікається під час роботи, чи ставить питання тощо.

Коли дитина повідомляє про закінчення роботи, їй пропонують перевірити, чи все правильна. Якщо вона знайде неточності у своєму малюнку, їх можна виправити. Не потрібно вносити які-небудь корективи в малюнок дитини і не слід нічого підказувати.

Низький рівень. Малюнок збільшений більш ніж у 2 рази, відсутні більше 3-х важливих деталей, неправильне штрихування даху, не вийшли елементи, що зображують тин і дим, багато розривів; на запитання про наявність помилок дитина відповідає негативно.

Середній рівень. Весь малюнок скопійований з невеликим збільшенням, відсутня одна деталь, яку дитина сама домальовує після навідного запитання, допущено не більше 3-х розривів ліній.

Достатній рівень. Малюнок скопійований майже точно, є невеликі помилки, пов'язані з неправильним зображенням якого-небудь елемента, його незначним збільшенням чи наявністю 1—2 розривів між лініями в тих місцях, де воші повинні бути неперервними. Дитина сама бачить і виправляє свої помилки.

Високий рівень. Малюнок точно відтворений, наявні всі деталі (*дим, комин тощо*); збережені розміри всього малюнка й окремих його деталей; правильно зображені елементи малюнка (*кільця диму, тин, штрихування на даху тощо*).

9. Розвиток індивідуально-типологічних властивостей особистості дошкільника

Під властивостями темпераменту розуміють такі стійкі індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, залишаються відносно незмінними при різному змісті, цілях діяльності та утворюють структуру, що характеризує тип темпераменту.

Властивості темпераменту найбільше залежні від фізіологічних особливостей нервової системи, ніж всі інші психічні явища.

Фізіологічною основою темпераменту вважають тип вищої нервової діяльності, який визначається сукупністю основних властивостей нервової системи. До них належать сила, врівноваженість та рухливість процесів збудження і гальмування (І. П. Павлов) та динамічність у формуванні реакцій (В. Д. Небиліцин).

Традиційно розрізняють чотири типи темпераменту: меланхолік, сангвінік, холерик і флегматик.

Динамічні властивості психіки виявляються у дітей одразу після народження. Новонароджені відрізняються між собою, передусім, реактивними пристосувальними властивостями: одні швидко засинають і просинаються, інші повільно; у відповідь на подразник спостерігається здригання тілом або тільки тремтіння вік; при зміні пелюшок одні немовлята кричать, інші заспокоюються; одні інтенсивно смокчуть, а інші мляво. Так, маля (8 міс.) прокинувшись, відразу відкриває очі, посміхається і поспішає стати на ноги, простягає руки до дорослого. Так само легко воно засинає. Така врівноваженість нервових процесів — характерна риса сангвінічного

темпераменту. Інакше поведуться діти з ознаками флегматичного темпераменту. Вітя (3 міс.) засинає не відразу, довго лежить у ліжку з розкритими очима, перебирає ковдру, ворушить пальцями і розглядає їх, часто щось белькоче, повертається з боку на бік. Під час сну іноді здригається. Просинається, часто плачучи, деякий час після пробудження перебуває у напівсонному стані.

Помітно розрізняються діти за реакцією на порушення звичного режиму. Якщо у дітей із врівноваженою нервовою системою ці зміни майже не змінюють поведінки, то в усіх інших дітей вони надзвичайно негативно позначаються на їх поведінці.

У період дошкільного віку властивості темпераменту зумовлюють динаміку різних видів діяльності та спілкування дитини. Однак відмінності у динаміці поведінки, діяльності, спілкування дітей ще не дозволяють однозначно визначити тип темпераменту дитини. Особливо складно розрізнити типи темпераменту за ознаками сили й урівноваженості, тобто сангвініка і холерика, певною мірою флегматика і меланхоліка.

Окремі властивості темпераменту можуть за життя змінюватись, але тип темпераменту залишається постійним, тому що визначений вродженим типом нервової системи. Хоча дитина і народжується з основою для певного типу темпераменту, але він не виникає весь одразу, а залежить від дозрівання нервової системи. Тому щодо такого психічного утворення, як темперамент, не вживають поняття «розвиток», а говорять про дозрівання темпераменту, маючи на увазі поступове виявлення його ознак. Так, у дошкільника нервові процеси слабкій неврівноважені, а властивості темпераменту, які залежать від сили нервової системи, спочатку не виявляються. Більшість здорових дітей імпульсивні, непосидючі, швидко втомлюються, але ці особливості зумовлені віковими особливостями нервової системи, а не темпераментом. У молодшого школяра вже яскраво спостерігаються властивості, які залежать саме від типу темпераменту: схильність до страху або гніву, роздратованість, кволість.

На більш раннє чи пізнє виявлення властивостей темпераменту впливає також дозрівання ендокринного апарату. Крім того, останнім часом психологи довели, що кожен тип темпераменту відзначається своїми закономірностями дозрівання.

У ранньому дитинстві нервова система ще дуже незріла, процеси збудження й гальмування слабкі, нейронні зв'язки обмежені (у мікроскопі нейрон дитини має веретеноподібну форму, в той час як у дорослого виглядає як зірочка). Внаслідок цього діти швидко втомлюються, не здатні тривалий час виконувати діяльність, непосидючі, чутливі до несприятливих впливів. Поведінка дитини надмірно реактивна, і ця властивість ще більше підсилюється внаслідок високої залежності показників психічних функцій малюка від оточуючої ситуації. Навіть незначне підвищення голосу мами вже може викликати сльози та образи малюка. Він дуже легко відволікається і дуже важко потім повертається до роботи.

Чим активніша психічна діяльність дитини, тим швидше вона втомлюється. Малюк особливо швидко втомлюється, якщо переживає інтенсивні емоції, сприймає багато нових подразників, спілкується з великою кількістю людей, глибоко занурюється у роботу. Ознаками втоми є зниження у дитини інтересу до роботи, погіршення показників уваги, сприймання, пам'яті, мовлення, зниження керованості, погіршення координації рухів тощо.

Так, дошкільник може раптом стати невпізнаним: порушує правила поведінки, хоча давно їх засвоїв; не може скласти пірамідку, хоча добре вміє це робити. Якщо у дорослої людини втома викликає зменшення кількості рухів, їх амплітуди й сили, то у малюка буває навпаки: він голосно плаче, жбурляє іграшки, бігає по кімнаті, бо не хоче лягати спати. Нервова система дошкільника дозріває дуже швидко і після вступу до школи має майже такі ж показники, як у дорослої людини.

Такі реакції дошкільника на втому зумовлені переважанням збудження над гальмуванням. Дитині важко довго всидіти на місці не рухаючись; виконувати роботу, що включає кілька послідовних етапів; повертатись до продовження того, що розпочала

4рчора. Негативно впливає на малюка зміна звичних умов життя: .(фін вередує, втрачає засвоєні до цього навички та вміння, ніби

Повертається у своїй поведінці на кілька кроків у минуле. Важко дитині стримувати свої емоції, особливо у ситуаціях, що викликають страх і тривогу: наприклад, розлука з матір'ю, відвідування лікаря тощо.

Дорослі повинні оберігати незрілу нервову систему дитини від перенапруження, забезпечити спокійний та стабільний режим дня, злагоду у родинних взаєминах.

Тип темпераменту — одна з найважливіших умов походження індивідуально-своєрідних рис характеру. Від властивостей темпераменту залежать динамічні (швидкість, сила, інтенсивність) особливості характеру. Властивості темпераменту можуть сприяти або протидіяти розвитку певних якостей особистості (холерика легше стати хоробрим, ніж меланхоліку). Тип темпераменту певним чином зумовлює недоліки характеру при послабленні виховання. У такому випадку сангвінік недостатньо зосереджений, похапливий, поверховий, легковажний. Холерик — нестриманий, конфліктний, агресивний, невитриманий. Флегматик — млявий, байдужий, консервативний. Меланхолік відзначається хворобливою вразливістю, замкнутістю, відчуженістю, безволлям. Вроджені динамічні можливості дітей — це ті вихідні умови, в яких повинен діяти вихователь, реалізуючи свої професійні цілі. А відтак, для дітей кожного типу темпераменту актуальними є певні виховні завдання.

Так, для **сангвініків** важливо забезпечити збереження їх інтересів, формувати вміння розгортати сюжет гри, знаходити в ньому нові повороти, повертатися до розпочатої роботи та завершувати її. Враховуючи знижену сензитивність, варто звернути увагу на формування симпатії до оточуючих, вміння розуміти та враховувати інтереси інших людей — і дорослих, і ровесників.

Для **холерика** властива висока реактивність, підвищено збудлива реакція на оточуюче. Дитина погано керує собою у незвичних ситуаціях. Тоді слід забезпечити особливо уважний контроль з боку дорослого. З ровесниками такі діти поводяться нестримано, іноді конфліктноагресивно. Тому дорослому варто навчати таких дітей взаємодіяти з іншими, знаходити з ними спільну мову. Холериків, які внаслідок швидкої втомлюваності часто порушують поведінку, не слід жорстко карати, важливіше — створити умови, що попереджають перевантаження дитини та надмірне збудження нервової системи, включити малюка у цікаву й захопливу справу.

Дитина-меланхолік відзначається мрійливістю, деякою відчуженістю від інших дітей, надмірно чутливі до емоційного ставлення до них оточуючих. Тому у виховних впливах мають переважати заохочення над осудом і покаранням. Такі діти чуйно реагують на негаразди свої та ровесників, потребують у ці моменти моральної підтримки, висловлення дорослими впевненості в їх силах і можливостях. Щоб дитина успішно долала труднощі в роботі, потрібно підкреслювати її успіхи, посилювати позитивні емоції. У спілкуванні з ровесниками меланхоліки уникають галасливих забав та ігор, прагнуть до спокійних ігор. Якщо таких партнерів їй знайти не вдається, то грається на самоті. Отже, потрібно залучати таких дітей у колективні справи, знаходячи посильну для їх виконання роль.

9.1. Практикум до теми

Методики діагностики індивідуально - типологічних особливостей

1. Методика «Програшна лотерея»

Дослідження сформованості моральної поведінки старшого дошкільника

Підготовка дослідження. Для проведення дослідження необхідна коробочка з «лотерейними квитками».

Проведення дослідження. Методика «Програшна лотерея» розроблена Марією Терезою Бурке-Бельтран і призначена для дослідження сформованості моральної поведінки старшого дошкільника.

Дітям пропонують витягнути з коробки квиток і повідомити дорослому, чи є квиток виграшним. Заздалегідь дітям показують виграшний квиток. По ньому дитина може отримати приз - цукерку. Але в коробку квиток не кладуть. Насправді в коробці немає виграшних квитків. Але діти цього не знають. Дитина повинна витягнути квиток подивитись на нього, знову прибрати в коробку, перемішати і повідомити результат дорослому.

2. План спостереження

за поведінкою дитини в різних ситуаціях з метою визначення типу темпераменту

1. Як поводитьься дитина, якщо у неї виникає потреба діяти швидко?
  - а) легко включається в роботу;
  - б) активно діє;

- в) працює поволі без зайвих слів;
  - г) діє несміливо, невпевнено.
2. Як реагує дитина на зауваження педагога?
- а) говорить, що більше так не робитиме, але через якийсь час знову робить те ж саме;
  - б) не слухає і робить по-своєму, бурхливо реагуючи на зауваження;
  - в) мовчки бере до відома точку зору дорослого;
  - г) ображено мовчить, довго переживає.
3. Як розмовляє дитина з іншими дітьми у значущих для неї ситуаціях?
- а) швидко, прислухаючись до висловів інших;
  - б) стрімко, пристрасно, нікого не слухаючи;
  - в) спокійно і впевнено;
  - г) з сумнівами, невпевнено, озираючись на інших.
4. Як поводить вона себе в незвичайній обстановці?
- а) легко орієнтується, виявляє цікавість, активність;
  - б) буває збуджена, іноді дуже, неспокійна;
  - в) уважно, ретельно розглядає все навколо;
  - г) бентежиться, соромиться.

Оцінка результатів

Реакції типу:

- «а» - сангвінічний тип темпераменту;
- «б» - холеричний тип;
- «в» - флегматичний тип;
- «г» - меланхолійний тип.

3. Визначення типу темпераменту

Підготовка дослідження. Заготовити бланки питань і відповідей.

Проведення дослідження. Дорослим, які добре знають дитину, пропонується відповісти на питання анкети.

Інструкція: Оцінити знаком «+» ті якості дитини, які, на їх думку, властиві їй.

1. Любить шум і гамір навколо себе
2. Відчуває велику потребу в близьких людях.
3. Часто чимось роздратований, збуджений, неспокійний.
4. Швидких відповідей на питання від нього не чекай.
5. Любить роботу, яку потрібно зробити швидко.
6. Діти вважають його (її) веселою.
7. У нього (неї) часто міняється настрій
8. Частіше мовчить в компанії дітей.
9. Не наважується заговорити першим з новою людиною.
10. Не любить галасливих ігор, віддає перевагу самоті.
11. Уміє довго грати або виконувати завдання, не відволікаючись.
12. Любить нахвалятися, прикрасити події.
13. Часто не може усидіти на місці.

14.Його легко засмутити.

15.Значно довше за інших дітей зберігає працездатність, не втомлюється.

16.Легко переключається з одного доручення на інше.

17.Нетерплячий і незібраний, особливо не любить чекати.

18.Віддає перевагу копіткій роботі, яка не вимагає швидких реакцій.

19.Швидко втомлюється, відключається, перестає слухати.

20.Упевнений в собі, легко переносить невдачі.

Обробка результатів. Бали з усіх питань підсумовуються.

Оцінка результатів.

Сангвінічний тип темпераменту характеризують позитивні відповіді на питання 1,6, 12, 16, 20.

Холеричний - 3, 5, 7, 13, 17.

Меланхолійний - 2, 9, 10, 14, 19.

Флегматичний - 4, 8, 11, 15, 18.

Якщо кількість позитивних відповідей того або іншого типу складає 4-5 балів, то це означає, що у дитини яскраво виражені риси даного темпераменту, якщо 1-3 бали - темперамент присутній (по оцінках дорослого).

4. Методики діагностики універсальних творчих здібностей (автори: В. Синельников, В. Кудрявцев) **1. Методика "Сонце в кімнаті"**

Мета. Виявлення здібностей дитини до перетворення "нереального" в "реальне" у контексті заданої ситуації шляхом усунення невідповідності.

Матеріал. Картинка із зображенням кімнати, у якій перебуває чоловічок і сонце; олівець.

Інструкція до проведення.

Психолог показує дитині картинку: "Я даю тобі цю картинку. Подивися уважно й скажи, що на ній намальовано". Після перерахування деталей зображення (стіл, стілець, чоловічок, лампа, сонечко і т.д.) психолог дає наступне завдання: "Правильно. Однак, як бачиш, тут сонечко намальоване в кімнаті. Скажи, будь ласка, так може бути, щоб художник тут щось наплутав? Спробуй виправити картинку так, щоб вона була правильною".

Користуватися олівцем дитині не обов'язково, вона може просто пояснити, що потрібно зробити для "виправлення" картинки.

Обробка даних.

В ході обстеження психолог оцінює спроби дитини виправити малюнок. Обробка даних здійснюється за п'ятибальною системою:

1.Відсутність відповіді, неприйняття завдання ("Не знаю, як виправити", "Картинку виправляти не потрібно") - 1 бал.

2."Формальне усунення невідповідності (стерти, зафарбувати сонечко) - 2 бали.

3. Змістовне усунення невідповідності:

а) проста відповідь (Намалювати в іншому місці - "Сонечко на вулиці") - 3 бали.

б) складна відповідь (переробити малюнок - "Зробити із сонечка лампу") - 4 бали.

4. Конструктивна відповідь (відокремити невідповідний елемент від інших, зберігши його в контексті заданої ситуації ("Картинку зробити", "Намалювати вікно", "Посадити сонечко в рамку" і т.д.) - 5 балів.

2. Методика "Складена картинка"

М е т а . Визначення вміння зберегти цілісний контекст зображення в ситуації його руйнування.

Матеріал. Складена картонна картинка із зображенням качки, що має чотири згини (розмір 10 X 15 см)

Інструкція до проведення.

Психолог, пред'являючи дитині картинку: "Зараз я тобі дам цю картинку. Подивися, будь ласка, уважно і скажи, що на ній намальовано?" Вислухавши відповідь, психолог складає картинку і запитує: "Що стане з качкою, якщо ми складемо картинку ось так?" Після відповіді дитини картинка розправляється, знову складається, а дитині задається знову те ж питання. Усього застосовується п'ять варіантів складання - "кут", "місток", "будиночок", "труба", "гармошка".

Обробка даних.

В ході обстеження дитини психолог фіксує загальний зміст відповідей при виконанні завдання. Обробка даних здійснюється за трибальною системою. Кожному завданню відповідає одна позиція при згинанні малюнка. Максимальна оцінка за кожне завдання - 3 бали. Усього - 15 балів. Виділяються наступні рівні відповідей:

1. Відсутність відповіді, неприйняття завдання ("Не знаю", "Нічого не стане", "Так не буває") - 1 бал.

2. Відповідь описового типу, перерахування деталей малюнка, що перебувають у полі зору або поза ним, тобто втрата контексту зображення ("У качки немає голови", "Качка зламалася", "Качка розділилася на частині" і т.д.) - 2 бали.

3. Відповіді комбінуючого типу: збереження цілісності зображення при згинанні малюнка, включення намальованого персонажу в нову ситуацію ("Качка пірнула", "Качка заплила за човен"), побудова нових композицій ("Начебто зробили трубу і на ній намалювали качку") і т.д. - 3 бали.

Деякі діти дають відповіді, у яких збереження цілісного контексту зображення "прив'язане" не до якої-небудь ситуації, а до конкретної форми, що приймає картинка при складанні ("Качка стала будиночком", "Стала схожа на місток" і т.д.). Подібні відповіді належать до комбінуючого типу, і також оцінюються в 3 бали.

3. Методика "Як врятувати зайчика"

М е т а . Оцінка здібності і перетворення завдання на вибір у завдання на перетворення в умовах переносу властивостей знайомого предмета в нову ситуацію.

Матеріал. Фігурка зайчика, блюдце, цебро, дерев'яна паличка, здута повітряна кулька, аркуш паперу.

Інструкція до проведення.

Перед дитиною на столі розташовують фігурку зайчика, блюдце, цебро, паличку, здуту кульку й аркуш паперу. Психолог, беручи в руки зайчика: "Познайомся із цим зайчиком. Одного разу з ним сталася така історія. Вирішив зайчик поплавати на кораблику по морю, вплив далеко від берега. А отут почався шторм, з'явилися величезні хвилі, і став зайчик тонути. Допомогти зайчику можемо тільки ми з тобою. У нас для цього є кілька предметів (психолог звертає увагу дитини на предмети, розкладені на столі). Що б ти вибрав, щоб урятувати зайчика?"

Обробка даних.

У ході обстеження фіксуються характер відповідей дитини і їх обґрунтування. Дані оцінюються за трибальною системою.

Перший рівень. Дитина вибирає блюдце або цебро, а також паличку, за допомогою якої можна зайчика підняти із дна, не виходячи за рамки простого вибору; дитина намагається використовувати предмети в готовому вигляді, механічно перенести їх властивості у нову ситуацію. Оцінка -1 бал.

Другий рівень. Рішення з елементом найпростішого символізму, коли дитина пропонує використовувати паличку як колоду, на якій зайчик зможе доплисти до берега. У цьому випадку дитина знову не виходить за межі ситуації вибору. Оцінка - 2 бали.

Третій рівень. Для порятунку зайчика пропонується використовувати здуту повітряну кульку або аркуш паперу. Для цієї мети потрібно надути кульку ("Зайка на кульці може полетіти") або зробити з аркуша кораблик. У дітей на цьому рівні має місце установка на перетворення наявного предметного матеріалу. Вихідне завдання на вибір самостійно перетворюються ними в завдання на перетворення, що свідчить про надситуативний підхід до неї дитини. Оцінка - 3 бали.

4. Методика "Дощечка"

Мета. Оцінка здібності до експериментування з об'єктами, що перетворюються.

Матеріал. Дерев'яна дощечка, що являє собою з'єднання на петлях чотирьох дрібніших квадратних ланок (розмір кожної ланки 15 X 15 см)

Інструкція до проведення.

Дощечка в розгорнутому вигляді лежить перед дитиною на столі. Психолог: "Давай тепер пограємо ось з такою дошкою. Це не проста дошка, а чарівна: її можна згинати і розкласти, тоді вона стає на що-небудь схожа. Спробуй це зробити".

Як тільки дитина склала дошку в перший раз, психолог зупиняє її і запитує: "Що в тебе вийшло? На що тепер схожа ця дошка?"

Почувши відповідь дитини, психолог знову звертається до неї: "Як ще можна скласти? На що вона стала схожа? Спробуй ще раз". І так доти, поки дитина не зупиниться сама.

Обробка даних.

При обробці даних оцінюється кількість неповторюваних відповідей дитини (називання форми предмета, що вийшов в результаті складання дошки ("гараж", "човник" і т.д.), по одному балу за кожну назву. Максимальна кількість балів не обмежується.

10. Особливості розвитку спілкування дошкільника

У системі взаємовідносин дитини з оточуючими можна виділити дві, важливі у виховному плані лінії: дитина-дорослий, дитина-дитина.

Взаємовідносини дитина-дорослий мають провідне значення, виступають першоосновою всіх видів ставлення дитини до дійсності й джерелом її психічного розвитку.

Дорослий - носій зразків, норм, правил, прийнятих у суспільстві, його позиція характеризується словами: «старший, знаючий, авторитетний, вміючий». З віком у дитини виникають і чим-далі посилюються потреби у самостійності, творчості, самопізнанні, реалізувати які вона прагне з ровесником як з рівним собі партнером.

На думку М. Г. Лісіної, спілкування дитини з дорослим та з ровесником різновиди єдиної комунікативної діяльності. Ці різновиди об'єднує предмет діяльності – інша людина, партнер дитини по спілкуванню, а також – продукт, яким виступає самопізнання й самооцінка через пізнання й оцінку партнера (і партнером).

Водночас дослідники спілкування між ровесниками у дошкільному віці А. Г. Рузька, Л. М.Царегородцева, Л. Н. Галігузова, Н. І. Ганошенко, О. О. Смірнова, Д. Б. Годовікова, Н. Н. Авдєєва та ін. підкреслюють специфічну роль у загальному психічному розвитку дитини й спілкування з однолітками порівняно із спілкуванням із дорослими. Контакти з однолітками відзначаються невимушеним і розкутим характером, яскравим емоційним забарвленням. Водночас ці контакти значно поступаються сфері спілкування з дорослими своєю змістовністю та глибиною особистісних відносин. На думку колективу психологів під керівництвом А.Г.Рузько, у спілкуванні з ровесником створюються умови, що забезпечують дитині самопізнання й самооцінку у тих видах діяльності, що відбуваються спільно з ровесником. Спілкування з рівним за статусом партнером створює сприятливі умови вільного виявлення творчих потенцій дитини в умовах відсутності обмежувальних настанов та контролю дорослих. Спілкування з ровесником стимулює розвиток ініціативності дошкільників.

Інші дослідники звертають увагу на те, що у товаристві ровесників відбувається взаємовплив, а у спілкуванні з дорослим останній підпорядковує собі дитину, яка виступає виконавцем (К. Вокслер). Дошкільники рідше виявляють альтруїстичну поведінку щодо дорослого, менш агресивні та менш

наполегливі у спробах спілкуватися з ним; а вимоги та протидію частіше адресують ровесникам (Р. Краснор, Б. Л.Вайтинг). Дослідження С. В. Субботського свідчать, що ровесник сприяє формуванню критичного ставлення. Такої ж думки дотримується Г. А. Цукерман.

У лабораторії дошкільного виховання інституту психології ім. Г. С. Костюка у 80-х роках було проведено низку досліджень взаємин дошкільників, які показали їх необхідність при формуванні позитивної спрямованості на іншу людину, у розвитку гуманних почуттів та навичок гуманної поведінки (В. К. Котирло, С. С. Кулачківська, С. О. Ладивір, Ю. О. Приходько).

Таким чином, спілкування з дорослим виступає важливим, але недостатнім фактором повноцінного, гармонійного розвитку особистості дошкільника. На його основі повинні розвиватися взаємовідносини дитини з ровесниками, які є необхідною умовою її готовності до шкільного навчання.

Вплив групи дошкільного закладу на психічний і особистісний розвиток дитини.

Т. Є. Рєпіна вирізняє наступні функції групи дитячого садка.

1) регулювання поведінки дитини щодо ровесників на основі соціально прийнятих норм через набуття соціального досвіду групового спілкування і взаємодії на правах рівності;

2) інтенсифікація процесу статевої соціалізації та статевої диференціації на основі засвоєння відповідних способів роліової поведінки чоловіка чи жінки;

3) формування ціннісних орієнтацій;

4) соціальне наuczіння навичкам спілкування і взаємодії.

5) формування адекватної самооцінки;

б) нормалізація та корекція умов неблагополучної сім'ї.

Група дитячого закладу забезпечує сприятливий розвиток дошкільника за наявності таких умов:

високий рівень його спілкування з ровесниками;

входження дитини у стабільне ігрове об'єднання; для якого властиві спільний інтерес до діяльності, взаємні симпатії, партнерські, рівноправні відносини;

У взаєминах між дітьми також спостерігаються конфлікти, причини яких залежать від віку дітей. У ранньому віці причинами виступають ставлення до іншого як до об'єкта, нездатність до спільних дій (особливо у грі), високий егоцентризм. Найпоширенішою причиною конфліктів з однолітками виступає поводження з іншою дитиною як з неживим об'єктом і невміння гратися поряд навіть за наявності достатньої кількості іграшок. Іграшка для малюка привабливіша, ніж одноліток. Вона затуляє партнера і гальмує розвиток позитивних взаємостосунків. Рояк А. А. визначала причиною конфліктів дошкільників також різні рівні в оволодінні ними ігровою діяльністю.

Середньому дошкільнику особливо важливо продемонструвати себе і хоч у чомусь перевершити товариша. Йому необхідна впевненість у тому, що його помічають, і відчувати, що він найкращий. Йому доводиться постійно

відстоювати своє право на унікальність. Він порівнює себе з однолітком. Але порівняння це дуже суб'єктивне, тільки на свою користь. Дитина бачить однолітка як предмет порівняння з собою, тому сам одноліток і його особистість не помічаються. Інтереси ровесника, як правило, ігноруються. Малюк помічає іншого, коли той починає заважати. І одразу ж одноліток одержує сувору оцінку, негативну і безжальну характеристику. Дитина чекає від ровесника схвалення, але сама неспроможна висловити таке схвалення на адресу товариша. Таким чином, потреба у схваленні з боку ровесників залишається у дошкільника напруженою і незадоволеною водночас. Крім того, дошкільники погано усвідомлюють причини поведінки інших. Вони не розуміють, що одноліток така ж особистість зі своїми інтересами і потребами.

До 5 – 6 р. число конфліктів знижується. Дитині стає важливішим гратися разом, досягти порозуміння, ніж ствердитися в очах однолітка. Діти частіше поступаються своїми інтересами, виявляють здатність розуміти позицію товариша. Проте не всі дошкільники досягають рівня позаситуативно-ділової форми спілкування з ровесниками, а тому їм все ж таки важко узгоджувати свої пропозиції, терпляче ставитися до протилежних точок зору один одного. Через це між дітьми виникають суперечки, сварки, навіть бійки.

10.1. Практикум до теми

Методики діагностики міжособових відносин

1. Методика Рене Жилля

Проективна методика дослідження особистості. Оpubлікована Р.Жилем в 1959 р. і призначена для обстеження дітей

Стимульний матеріал методики складається з картинок, на яких зображені діти і дорослі, а також тестові завдання, спрямовані на виявлення особливостей поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, актуальних для дитини і її відносини з іншими людьми. Наприклад, на картинці намальована родина, що розташувалася навколо столу. Дитині потрібно вибрати собі місце за столом.

У тестових завданнях пропонуються на вибір типові форми поведінки в деяких ситуаціях. Наприклад:

- З ким ти любиш гратися? З дітьми твого віку, молодшими за тебе, старшими за тебе?

Завершується обстеження опитуванням, у процесі якого уточнюються дані, що цікавлять психолога. Методика дає можливість описати систему особистісних відносин дитини, що складається із двох груп змінних:

1. Показники, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини з іншими людьми: 1) матір'ю; 2) батьком; 3) обома батьками; 4) братами і сестрами; 5) бабусею і дідусем; 6) іншими (подругою); 7) учителем (вихователем або іншим авторитетним для дитини дорослим).

2. Показники, що характеризують особливості самої дитини:

- 1) допитливість;
- 2) прагнення до домінування у групі;
- 3) прагнення до спілкування з іншими дітьми у більших групах;
- 4) відгородженість від інших, прагнення до самоти;
- 5) соціальна адекватність поведінки.

Крім якісної оцінки результатів всі показники одержують своє кількісне вираження. Незважаючи на те, що необхідна подальша робота з вивчення валідності і надійності тесту, проведені дослідження свідчать про значну діагностичну цінність даних, одержуваних за допомогою тесту.

Мета методики полягає у вивченні соціальної пристосованості дитини, а також її взаємин з навколишніми.

Методика є візуально-вербальною, складається з 42 картинок із зображенням дітей або дітей і дорослих, а також текстових завдань. Її спрямованість - виявлення особливостей поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, важливих для дитини і її відносин з іншими людьми.

Простота і схематичність, що відрізняють методику Жилия від інших проєктивних тестів, не тільки роблять її більше легкою для випробуваної - дитини, але і дають можливість щодо більшої її формалізації. Крім якісної оцінки результатів, дитяча проєктивна методика міжособистісних відносин дозволяє представити результати психологічного обстеження по ряду змінних і кількісно.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистісних відносин дитини, можна умовно розділити на дві більші групи змінних.

1) Змінні, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини: ставлення до сімейного оточення (мати, батько, бабуся, сестра та ін.), ставлення до друга або подруги, до авторитарного дорослого та ін.

2) Змінні, що характеризують саму дитину і проявляються в різних відносинах: товариськість, обережність, прагнення до домінування, соціальна адекватність поводження. Всі автори, що адаптували методику, виділяють 12 ознак: ставлення до матері, ставлення до батька, ставлення до матері й батька як сімейної пари, ставлення до братів і сестер, ставлення до бабусі й дідуся, ставлення до друга, ставлення до вчителя, допитливість, прагнення до домінування, товариськість, відгородженість, адекватність. Ставлення до певної особи виражається кількістю виборів даної особи, виходячи з максимального числа завдань, спрямованих на виявлення відповідного ставлення.

Методику Р. Жилия не можна віднести до числа чисто проєктивних, вона являє собою форму перехідну між анкетною і проєктивними тестами. У цьому її велика перевага. Вона може бути використана як інструмент глибинного вивчення особистості, а також у дослідженнях, що вимагають вимірів і статистичної обробки.

Інструкція

Особливості проведення процедури обстеження.

Перед початком роботи з методикою дитині повідомляється, що від неї чекають відповідей на питання за картинками. Дитина розглядає малюнки, слухає або читає питання і відповідає.

Дитина повинна вибрати собі місце серед зображених людей, або ідентифікувати себе з персонажем, що займає те або інше місце в групі. Вона може вибрати його ближче або далі від певної особи. У текстових завданнях дитині пропонується вибрати типову форму поведінки, причому деякі завдання будуються по типу соціометричних. Таким чином, методика дозволяє одержати інформацію про ставлення дитини до різних оточуючих людей, (до сімейного оточення) і явищ.

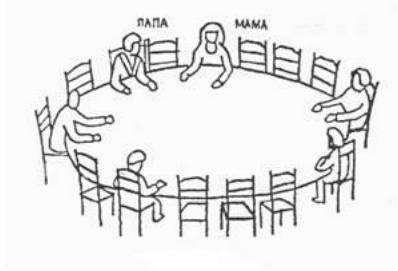
Доцільна тільки індивідуальна форма проведення тестування.

Ключі

№ шкал	Призначення шкал	Номера завдань	Загальна кількість завдань
1	Ставлення до матері	1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42	20
2	Ставлення до батька	1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42	20
3	Ставлення до матері і батька як батьківській парі	1-4, 6-8, 14, 17, 19	10
4	Ставлення до братів і сестер	1, 2, 4, 5, 6, 8-19, 30, 40, 42	20
5	Ставлення до бабусі й дідуся	1, 4, 7-13, 17-19, 30, 40, 41	15
6	Ставлення до друга (подруги)	1, 4, 8-19, 25, 30, 33-35, 40	20
7	Відношення до вчителя (авторитетного дорослого)	1, 4, 5, 9, 11, 13, 17.19, 26, 28-30, 32, 40	15
8	Допитливість	5, 22-24, 26, 28-32	10
9	Домінантність	20-22, 39	4
0	1 Товарииськість	16, 22-24	4
1	1 Закритість, відгородженість	9, 10, 14-16, 17, 19, 22-24, 29, 30, 40-42	15
2	1 Соціальна адекватність поведіння	9, 25, 28, 32-38	10

Стимульний матеріал до методики Рене Жиля

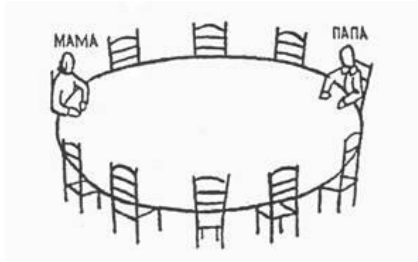
1. Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де сидиш ти.

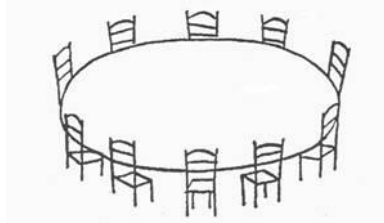
2. Познач хрестиком, де ти сядеш.

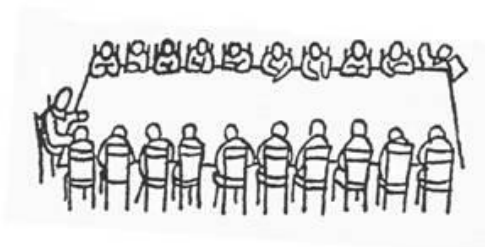
3. Познач хрестиком, де ти сядеш.

4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього стола. Познач їхні родинні відносини - тато, мама, брат, сестра або друг, товариш, однокласник.

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя родина вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

Брат				Тато і мама

Сестра				
--------	--	--	--	--

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав ти.

Тато і мама				
-------------	--	--	--	--

--	--	--	--	--

Дідусь і бабуся				
-----------------	--	--	--	--

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

--	--	--	--	--

--	--	--	--	--

--	--	--	--	--

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А може бути тобі однаково? Напиши нижче.

10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою? Напиши нижче.

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю неприємність? Напиши нижче.

12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з ким-небудь? Якщо підеш із ким-небудь, то хто ця людина? Напиши.

13. Ти здав іспит. Кому першому ти розповіси про це? Напиши нижче.

14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де перебуваєш.

15. Інша прогулянка. Познач, де ти цього разу.

16.

17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.

18. Тобі й деяким іншим дітям дали подарунки. Хтось одержав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А може тобі однаково? Напиши.

19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував сильніше за всіх? Напиши нижче.

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де перебуваєш ти.

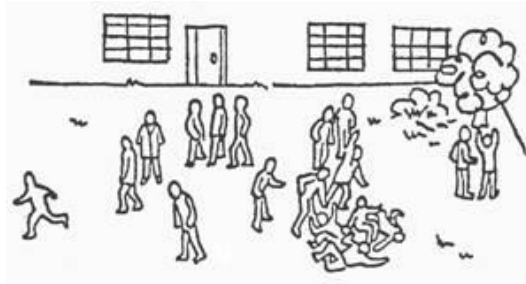

21. З ким ти любиш гратися? З товаришами твого віку, молодшими за тебе, старше тебе? Підкресли одну із можливих відповідей.

22. Це площадка для ігор. Познач, де перебуваєш ти.

23. От твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

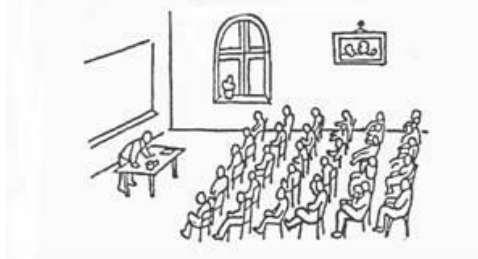

24. Це твої товариші, що сваряться через правила гри. Познач, де ти.

25. Товариш навмисно штовхнув тебе й звалив з ніг. Що будеш робити: будеш плакати? Поскаржишся вихователю? Удариш його? Зробиш йому зауваження? Не скажеш нічого? Підкресли одну з відповідей.

26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить тим, що сидять на стільцях. Ти перебуваєш серед них. Познач хрестиком, де ти.

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Підкресли одну з відповідей.

28. Ці люди стоять навколо стола, і один з них щось пояснює. Ти перебуваєш серед тих, які слухають. Познач, де ти.

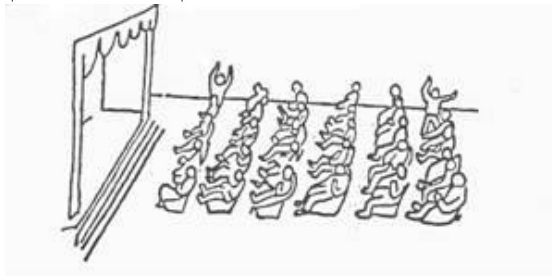
29. Ти й твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач хрестиком, де ти.

30. Під час прогулянки все розташувалися на траві. Познач, де перебуваєш ти.

31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти.

32. Це показ у таблиці. Познач хрестиком, де ти.

33. Один з товаришів сміється з тебе. Що будеш робити? Будеш плакати? Знизаєш плечима? Сам будеш глузувати з нього? Будеш обзивати його, бити? Підкресли одну з відповідей.

34. Один з товаришів сміється з тебе з іншими. Що зробиш? Будеш плакати? Знизаєш плечима? Сам будеш глузувати з нього? Будеш обзивати його, бити? Підкресли одну з відповідей.

35. Товариш взяв твою ручку без дозволу? Що зробиш? Будеш плакати? Скаржитися? Кричати? Спробуєш відібрати? Почнеш його бити? Підкресли одну з цих відповідей.

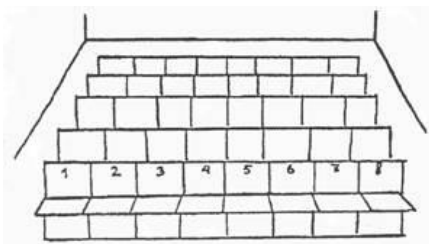
36. Ти граєш у лото (або в шашки, або в іншу гру), і два рази підряд програєш. Ти незадоволений? Що будеш робити? Плакати? Продовжувати грати? Нічого не скажеш? Почнеш злитися? Підкресли одну із цих відповідей.

37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що будеш робити: нічого не відповіси? Надмешся? Почнеш плакати? Запротестуєш? Спробуєш піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

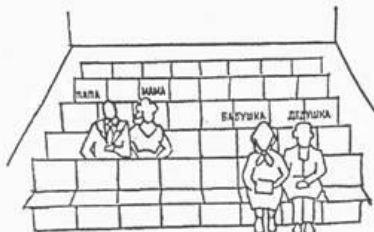
38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що будеш робити: Нічого не відповіси? Надмешся? Почнеш плакати? Запротестуєш? Спробуєш піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

39. Вихователь вийшов і довірив тобі нагляд за групою. Чи здатний ти виконати це доручення? Напиши нижче.

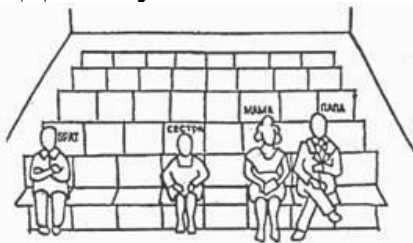
40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною, у кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти.

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

2. Ставлення дитини до однолітків (анкета для батьків і вихователів)

Якщо відмічена особливість поведінки властива дитині, відповідне твердження оцінюється в 1 бал, якщо ні - 0 балів.

- 1.Старається уникнути активної участі у грі
- 2.Не проявляє приязні і доброзичливості до інших дітей.
- 3.Ніколи не ділиться з іншими дітьми іграшками і солодощами.
- 4.Не надає допомоги іншим, навіть якщо їй про це попросять.
- 5.Погоджується на другорядні ролі, ніколи не висловлює бажання бути головною у грі.
- 6.У неї немає друзів ні в дитячому садку, ні на подвір'ї.
- 7.Уникає спілкування з іншими дітьми.
- 8.У грі завжди прагне отримати значиму роль, а якщо не отримує відмовляється гратися.
- 9.Не проявляє зацікавленості до колективних ігор, грається наодинці.
- 10.Часто жаліється дорослим, що її ображають інші діти.

Оцінка результатів

7 - 10 балів - у дитини серйозні труднощі в спілкуванні, пов'язані з негативним ставленням до інших дітей, ці труднощі можуть виявитися у стосунках з однокласниками у школі.

4 - 6 балів - труднощі зумовлені невмінням встановлювати контакти з однолітками, частіше за все через недостатній досвід спілкування чи через невпевненість в собі.

1- 3 бали - труднощі в спілкуванні ситуативні чи зумовлені деякими індивідуальними особливостями дитини, які, як правило, коректуються під впливом дитячого колективу.

3. Малюнок родини

Хочете глибше заглянути в душу дитини і зрозуміти, чим вона живе, що її турбує, про що мріє, її сприйняття навколишнього світу, родини і Вас самих? З 4-5 років Ви можете провести малюнковий тест «Моя родина». Діти сприймають навколишній світ не як дорослі. Особливі дитячі осмислення викликають емоційні реакції, незрозумілі і неприйнятні дорослими. У внутрішньому світі дитини сплітається, здавалося б, несумісне, випадкове, створюються фантастичні образи, власні «теорії».

Сутність тесту.

Дитині дають стандартний аркуш паперу, набір кольорових олівців (простий олівець, ручку, стирачку краще не давати), просять: «Намалюй свою родину». При цьому не потрібно нагадувати, хто входить до складу родини, нехай малює так, як вона уявляє. Якщо дитина запитає, кого малювати, надайте їй повну волю, нехай малює хоч звіринок, однаково малюнок буде досить інформативним.

Після виконання завдання варто прагнути одержати максимум додаткової інформації (вербальним шляхом). Звичайно задаються наступні **питання:**

1. Скажи, хто отут намальований?
2. Де вони перебувають?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело чи нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з них найщасливіший? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильна робити. Тому, якщо вона не відповідає на них або відповідає формально, не слід наполягати на відповіді.

При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати зміст намальованого дитиною: почуття до окремих членів родини, чому дитина не намалювала кого-небудь зі членів родини (якщо таке відбулося). Варто уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, тому що це може викликати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проєктивні питання (наприклад: «Якби замість пташки була намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти із собою?» і т.п.).

Можна задати дитині на вибір розв'язання шести ситуацій: три з них повинні виявити негативні почуття до членів родини, три - позитивні:

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав із собою?
2. Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас занедужав і повинен залишитися вдома. Хто він?
3. Ти будуєш із конструктора будинок (вирізуєш паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш ... квитків (на один менше, ніж членів родини) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на незаселений острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти одержав у подарунок цікаве лото. Вся родина сіла грати, але вас на одного більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Для інтерпретації також треба знати:

а) вік досліджуваної дитини;

б) склад її родини, вік братів і сестер;

в) якщо можливо, мати відомості про поведінку дитини в родині, дитячому садку або школі.

ПРАВИЛА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

1. Після закінчення малювання розпитайте у дитини, «хто є хто», хто чим займається.

Застереження типу «а брата я забув намалювати» або «сестра не помістилася» не мають значення. Якщо хтось із родини на малюнку відсутній, то це може означати:

> Наявність негативних несвідомих почуттів до цієї людини. Наприклад, сильні ревності до молодшого брата; дитина як би міркує: «Я повинен любити брата, а він мене дратує, це погано. Тому взагалі нічого не намалюю».

> Повна відсутність емоційного контакту з «забутою» на малюнку людиною. Цієї людини ніби просто немає в емоційному світі дитини.

2. На малюнку відсутній сам автор.

> Труднощі у стосунках із близькими: « Мене тут не поважають», «Я почуваю себе відкинутим», «Мені важко знайти своє місце в родині»

> Дитина «відривається» від родини: «Мене не приймають, ну й не треба, і без них непогано»

3. На малюнку - вигаданий член родини. Дитина намагається заповнити вакуум у почуттях, недоотриманих у родині. Діти часто малюють птахів, тварин, які насправді не живуть у будинку, це означає, що дитина жадає бути комусь потрібною і необхідною, значить батьки не задовольняють потребу в любові, ніжності, пещенні.

4. Розмір зображених персонажів показує їх значимість для дитини.

Чим авторитетніша в очах дитини зображена людина, тим вона крупніша. Часто у маленьких дітей не вистачає аркуша, щоб розмістити всю фігуру.

5. Розмір дитини на аркуші.

Якщо дитина малює себе дуже маленькою, розташованою в куточку аркуша, у неї низька самооцінка на даний момент, або вона вважає себе найменшим у родині. Діти із завищеною самооцінкою малюють себе дуже великими, навіть крупнішими за батьків.

6. Місце розташування дитини на малюнку відображає її положення в родині. Коли вона у центрі, між мамою і татом, або малює себе першою, те це значить, що вона відчуває себе потрібною і необхідною в

домі. Якщо дитина зобразила себе окремо від інших, або намалювала себе останньою - це ознака ревнощів, неблагополуччя.

7. Відстань між зображеними свідчить про емоційну близькість або, навпаки, роз'єднаність. Чим далі фігури розташовані одна від одної, тим більше їхня емоційна роз'єднаність. На деяких малюнках діти підкреслюють роз'єднаність, що відчувається ними, включенням у вільний простір між членами родини різних предметів (меблі, вази, ...), чужих, вигаданих людей. При емоційній близькості родичі намальовані майже впритул один до одного, вони стикаються руками. Чим ближче дитина зображує себе до якого-небудь члена родини, тим вища її ступінь прихильності до цієї людини і навпаки.

8. Послідовність зображення членів родини.

Звичайно першою дитина малює або себе, або самого улюбленого члена родини, або найзначнішу, авторитетну, на думку маляти, людину в родині. Звичайно найостанніший намальований родич має найнижчий авторитет (це може бути і сама дитина).

9. Розташування фігур на аркуші.

Уважно розглянете, хто на малюнку розташований вище, хто нижче. Найбільш високо розташований персонаж, що володіє, на думку дитини, найбільшою значимістю в родині (навіть якщо він невеликий за розміром). Наприклад, якщо на аркуші вище за всіх зображений телевизор або шестимісячна сестра, те, виходить, у свідомості дитини саме вони «управляють» іншими членами родини.

10. Персонаж або предмет, що викликає в дитини найбільшу тривожність.

Зображується з посиленням натиском олівця, або сильно заштрихований, його контур обведений кілька разів, але буває, що дитина малює такого персонажа ледве помітною, «тремтячою» лінією.

11. Частина тіла.

- **Голова.** Це - важлива і найцінніша частина тіла. Розум, умілість - у голові. Найрозумнішого, мислячого члена родини дитина зображує з великою головою.
- **Очі.** Не тільки для розглядання, вони видають сум. Персонажі з більшими, розширеними очами сприймаються дитиною як тривожні, неспокійні, які потребують допомоги. Персонажі з очами-«крапками» або очами-«щілинками» несуть у собі внутрішню заборону на плач (тобто, людина замкнена, підсвідомо або свідомо не показує свої емоції, частіше негативні).
- **Вуха.** Це - орган сприйняття критики і взагалі будь-якої інформації про себе. Персонажі з більшими вухами слухаються навколишніх. Якщо вух взагалі немає, людина нікого не слухає, ігнорує те, що про неї говорять.
- **Рот.** На малюнку рот - «орган нападу», ротом виражають агресію, лаються, кусаються, ображають. Персонаж з більшим або/і заштрихованим ротом сприймається як джерело погрози. Якщо рота взагалі немає, він зображений у вигляді крапки, риски - людин приховує свої почуття, не може виразити їх словами або впливати на інших.

- **Шия.** Символізує здатність самоконтролю голови над почуттями. Той персонаж, у якого є шия, здатний управляти своїми почуттями (частіше це дорослий).
- **Руки.** Функція рук - чіплятися, приєднуватися, взаємодіяти з оточуючими людьми, тобто здатність діяти. Чим більше пальців на руках, тим сильніший персонаж. Довжина рук говорить про товариськість, короткі руки видають внутрішню слабкість, нерішучість, недолік спілкування.
- **Ноги.** Потрібні для ходьби, для опори, для свободи пересувань. Чим більша площа опору ніг, тим твердіше і впевненіше персонаж стоїть на землі. Права нога символізує опору у позасімейній реальності, ліва - у родині.

12. Колірна гама малюнка - індикатор палітри почуттів. Найулюбленішими кольорами дитина малює найближчих членів родини, себе, нелюбимі, похмурі кольори дістаються неприйнятій дитині, людям. Зверніть увагу на загальну колірну палітру: перевага яскравих кольорів говорить про гарний настрій, похмурого ж кольору вказують на тривожність, пригніченість (якщо, звичайно, чорний колір не є улюбленим для маляти). Мама звичайно зображуються в гарних платтях, зі шпильками в зачісках, з безліччю дрібних деталей, колір волосся може бути найнезвичайнішим, ретельно промальовуються деталі, так дитина показує свою любов. Себе діти з адекватною самооцінкою теж ретельно промальовують, ошатно одягають. Улюблені тата теж дуже ошатні, як і всі близькі й улюблені дитиною родичі.

13. Дитина малює тільки себе, «забувши» намалювати всіх інших, це частіше говорить про те, що вона не відчуває себе членом родини. Дитину в родині не приймають, неблагополуччя і емоційні проблеми дають на неї. Фігура може бути маленькою, «захованою» в кутку аркуша, темною, зі змазаною особою. Але буває, що дитина **із завищеною самооцінкою малює одну себе,** щоб підкреслити свою значимість. Вона ретельно промальовує деталі одягу, особистості; фігура дуже велика, яскрава.

14. Сонце на малюнку - символ захисту і тепла. Люди і предмети, які перебувають між дитиною і сонцем — те, що заважає відчувати себе захищеним, користуватися енергією і теплом.

15. Достаток дрібних деталей, закриті деталі (шарфи, гудзики) сигналізують про заборони, таємниці, до яких дитина не допускається.

4. Я в дитячому садку

Тест на перевірку психологічної комфортності перебування дітей в групі дитячого садку

Іноді педагогові буває потрібно зрозуміти, наскільки комфортно відчують себе в групі його вихованці. Найзручніший варіант в цьому випадку — запропонувати дітям намалювати малюнок на тему «Я в своїй

групі дитячого саду». Це не відніме у вихователя багато часу протягом робочого дня, а розміркувати над результатами він може і на дозвіллі. Запропоновані малюнки дітей можна умовно розділити на три групи.

1. Дитина малює тільки будівлю.
2. Дитина малює будівлю з елементами ігрового майданчика.
3. Дитина зображує на малюнку самого себе в кімнаті або на вулиці.

Перша група малюнків — найтривожніша. Якщо на малюнку немає нічого, окрім будівлі, значить, малюк сприймає дитячий сад як щось відчужене, безлике. Значить, життя в дитячому саду не викликає у нього позитивних емоцій і він не ототожнюється з подіями, що відбуваються там.

Більше всього оптимізму вселяє ситуація, коли дитина зображає на малюнку самого себе. В цьому випадку можна поставити напроти прізвища малюка жирний хрестик: події, що відбуваються в дитячому саду, є для нього особово значущими. Але цим аналіз ситуації не обмежується. Потрібно звернути увагу на інші елементи картинки. Чи присутні на малюнку діти? Вихователь? Ігрове поле? Іграшки?

Їх наявність дозволяє педагогові поставити ще один хрестик: дитина відобразила в своїй роботі безліч різноманітних зв'язків і стосунків. Ігрове поле, наприклад, дуже важливий елемент. Якщо дитина зображує себе такою, що стоїть на килимі, на підлозі, на землі (діти часто зображують свою опору у вигляді прямої лінії), це хороший показник. Значить, він «міцно стоїть на ногах», відчуває себе упевнено. Добре, якщо на малюнку зображені квіточки, сонечко, пташки — все це деталі, що свідчать про «світ» в душі.

Потрібно спробувати зрозуміти, що виражає дитина, малюючи виховательку. З одного боку, її поява на малюнку — позитивний момент. Значить, педагог для дитини — значущий персонаж, з присутністю якого він повинен рахуватися. Але важливо, як вихователька розвернена до дитини — спиною або обличчям, скільки місця вона займає на малюнку, як зображені її руки і рот.

Підкреслене виділення рота, безліч ліній навколо нього можуть свідчити про те, що дитина сприймає педагога як носія словесної (вербальною) агресії.

Важливе значення має і колірне вирішення картинки. Про позитивний емоційний настрій свідчить використання дитиною теплих тонів (жовтий, рожевий, оранжевий) і спокійних холодних (синій, блакитний, зелений). Насичений фіолетовий колір, яким зафарбовані досить великі ділянки малюнка, може свідчити про напругу, яка відчуває дитина, а достаток червоного — про надлишок емоційних стимулів.

Часте використання чорного кольору, жирне, штрихування, що продавлює папір, схоже на закреслення, сигналять про підвищену тривожність дитини, про її емоційний дискомфорт.

Не може вважатися за діагностичний шаблонний малюнок, коли дитина зображає звичні і знайомі елементи, які малював безліч разів, і малюнок за зразком, виконаний на занятті з малювання або в художній студії.

Під час тестуючого малювання педагог не повинен коментувати дії дітей і підказувати їм прямо або побічно, які елементи можна внести до малюнка.

Оцінювати роботи дітей в цьому випадку теж не можна. Краще, якщо вихователь просто попросить малюків подарувати їй малюнки на пам'ять.

Можливо, якісь елементи малюнка виявляться для педагога незрозумілими, а якісь приведуть до помилкових висновків. Малюнок, наприклад, може відображати лише ситуативну тривожність і психологічний дискомфорт дитини, пов'язані з сімейними конфліктами, свідком яких він міг стати вранці, з поганим самопочуттям, з майбутнім візитом до лікаря і т.д.

Тому, щоб мати справжню картину психологічного стану дитини в групі, після двох тижнів тест треба повторити.

Добре було б обговорити малюнки дітей з психологом, що має досвід діагностики за малюнками. Як говорять фахівці, справжнє уміння читати малюнкові «тексти» приходить після аналізу тисячі дитячих робіт.

5. Соціометрія

Ви вже переконалися, що відповідати на прямі запитання типу "Хто тобі подобається?" дитині важко. Тому пропонуємо провести дослідження взаємин, використовуючи класичний метод соціометрії в зручній для дошкільників формі.

Організуйте гру "В кого більше". Для цього підготуйте для кожної дитини по три перебивні картинки й три листівки, бажано різні (наприклад, невеликі за форматом листівочки із зображенням різних тварин). Підготуйте також список дітей групи й проставте проти кожного прізвища порядковий номер. Для кожного учасника знадобиться один конверт.

Інструкція: "Діти, сьогодні ми гратимемо в дуже цікаву гру. Щоб вона відбулася, треба вміти зберігати таємницю. (Потім вихователь просить усіх дітей вийти з помічником вихователя ненадовго з кімнати і в цей час розкладає на столах конверти, на яких написані прізвища чи наклеєні фотографії дітей. Помічник через кожні 3-5 хвилин посилає по одній дитині в групу.) Вихователь дає дошкільникові, який увійшов, три картинки зі словами: "Ти можеш покласти по одній картинці у конверти трьох дітей. Собі класти не можна. Виграє той, у кого буде більше картинок. Ніхто не повинен знати, кому ти кладеш картинки. І я не дивитимусь". (Вихователіві і насправді не треба стежити за дитиною, тому що він попередньо непомітно написав на картинках, які дав дитині, її особистий номер.)

Коли діти зробили свій вибір, не забудьте запитати в кожного з них: "А як ти думаєш, хто тобі покладе картинку (або вже поклав)?" Діти здебільшого відповідають: "Не знаю", але ви постарайтеся все-таки з'ясувати, від кого дитина чекає подарунка. Після розмови дитина виходить з групи так, щоб не зустрічатися з іншими дітьми до закінчення експерименту. Коли остання дитина вийде з групи, швиденько перегляньте конверти і поставте в спеціально заготовленій таблиці з прізвищами цифри, які стоять на картинках. Наприклад, Олснка Соловей одержала

картинки з номерами 1, 11, 8, 5. Проставте ці цифри проти її прізвища в таблиці, щоб знати, хто саме симпатизує цій дівчинці.

УВАГА: якщо чиїсь конверти виявилися порожніми, відзначте це в своїй таблиці, але відразу покладіть у них зайві картинки, щоб не примушувати дітей переживати негативні емоції.

Потім усіх дітей запрошують у групу. їм пропонують полічити, в кого скільки картинок. Той, хто набрав найбільше, стає переможцем.

Для дітей гра закінчена. Для вас — ще ні.

Попереду — обробка матеріалу.

Діти, що дістали 6 виборів і більше, стають "зірками".

Діти, що дістали від 3 до 5 виборів, це ті, кому віддається перевага.

Діти, які не дістали виборів, — "ізолювані".

Діти, що дістали від 1 до 2 виборів — "ті, кого цураються".

Важливий показник благополуччя взаємин — **ВЗАЄМНІСТЬ ВИБОРІВ**.

Чи знаходять діти відгук на прагнення до спілкування? Як допомогти їм знайти спільну мову? Щоб відповісти на ці запитання, побудуємо колові соціограми. Для цього спочатку накреслимо чотири кола одне, в одному. Потім кожне коло поділимо навпіл вертикальною прямою. Виберемо умовні позначення:

хлопчики ○

дівчатка △

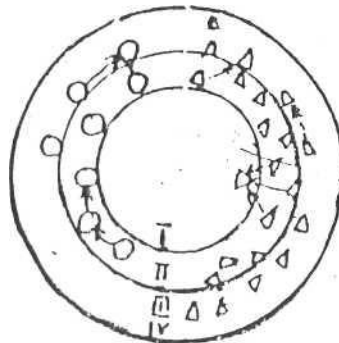
взаємний вибір —————

невзаємний вибір —————>

взаємна антипатія - - - - -

антипатія без взаємності ·····>

Отже, взаємний вибір прямою лінією; невідвзаємний — зі стрілочкою, що йде від того, обраного; пунктиром — взаємну пунктиром зі стрілочкою — взаємності. У лівій півкулі розміщуватимуться всі дівчатка, хлопчики.

позначаємо прямою лінією хто обирав, до антипатію; антипатію без у правій —

Центральне коло позначимо I і помістимо туди "зірок". Друге коло позначимо II і помістимо туди тих, кому "віддають перевагу", у третє коло, позначене III, помістимо тих, кого "цураються", а в четверте коло (IV) — "ізолюваних".

Як ви гадаєте, чому та чи інша дитина виявилася у центрі або на периферії? Що їй забезпечує таке становище в групі? Як впливає на самопочуття дитини перебування її серед тих, кому "підданії, перевагу", або тих, кого "цураються"? Чи корисно постійно бути в ролі "зірки"? Чи немає загрози "зоряної хвороби"? Чи не пов'язане це з вашим ставленням до дошкільника?

Перевірте себе і свого колегу, який працює в цій групі. Перед проведенням гри "В кого більше?" напишіть перед прізвищами дітей у списку прізвища тих, хто, на вашу думку, обере певну дитину. Зіставте свої передбачення з даними соціометрії. Чи не правда, такі прийоми дають можливість дізнатися чимало нового й корисного для себе про взаємини дітей?

Як допомогти дитині, якої майже всі відцуралися? Як підвищити її статус?

Спочатку поверніться до дослідження індивідуальних особливостей, темпераменту дошкільника. Можливо, причина в її імпульсивності, нестриманості або невпевненості в собі?

Потім поставте перед собою завдання протягом місяця постійно хвалити й підбадьорювати цю дитину в присутності інших дітей. Щодня нагадуйте собі про це завдання, адже об'єктивних причин для похвал може й не бути. Винаходьте ситуації, в яких ви зможете виявити своє позитивне ставлення до дошкільника. Вивчіть інтереси, схильності дитини, якої цураються. Допоможіть дітям узнати її саме з цього боку. Нарешті, складіть психологічний портрет цього дошкільника. Це допоможе вам в індивідуальній роботі.

11. Картки розвитку
Психолого-педагогічна картка
розвитку дитини шести років

Випускника ШДС

Прізвище, ім'я

Дата народження

Дата заповнення

Показники розвитку

1 Фізичний розвиток

1.1 Група здоров'я і відповідність антропометричних показників віковій нормі

1.2 Розвиток рухів:

1.2.1 Розвиток дрібної моторики (*необхідне підкреслити*):

1/ рука розвинена – добре (дитина впевнено володіє олівцем, ножицями);

2/ рука розвинена – недостатньо добре (дитина з напругою володіє олівцем, ножицями);

3/ рука розвинена – погано (дитина погано володіє олівцем, ножицями)

1.2.2 Просторова орієнтація, координація рухів:

1/ добре орієнтується у просторі, рухи скоординовані, хода природна, пружна;

2/ відмічаються окремі ознаки недорозвитку орієнтації у просторі, координації рухів;

3/ орієнтація у просторі, координація рухів розвинені погано

1.2.3 Ведуча рука (ліва, права)

1.3 Рівень втомлюваності у процесі заняття:

1/ втомлюється швидко на початку заняття;

2/ втомлюється в середині заняття;

3/ втомлюється на кінець заняття.

2 Соціальний розвиток

2.1 Здатний вступити в спілкування зі знайомими дорослими (*так чи ні*)

2.2 Винахідливо і стійко взаємодіє з дітьми (входить у різноманітні об'єднання дітей за інтересами)

- 2.3 Відчуває настрій близьких дорослих і однолітків
-
- 2.4 Може надати емоційну підтримку і допомогу у випадку труднощів
-
- 2.5 Регулює свою поведінку засвоєними нормами і правилами
-
- 2.6 Має уявлення про себе і свої можливості
-
- 2.7 Бажає йти до школи (хоче йти до школи, хоче залишитися в садочку чи вдома з батьками)
-

—

Примітки

---

3 Розвиток мовлення

Згідно з показниками успішного розвитку дитини (за програмою “Дитина”, результатів навчально-виховної роботи за програмою “Малятко”)

- 3.1 Правильно вимовляє всі звуки рідної мови
-
- 3.2 Вміє виділяти звуки в слові
-
- 3.3 Висловлюється простими реченнями
-
- 3.4 Граматично правильно будує складні речення
-
- 3.5 Будує зв’язну розповідь за сюжетною картинкою
-
- 3.6 Використовує узагальнюючі слова, антоніми, порівняння
-

Примітки

---

4 Пізнавальний розвиток

4.1 Має уявлення про природу, про навколишній світ, про своє місто і країну
(так чи ні)

4.2 Має уявлення про культуру побуту

4.3 Задає запитання, експериментує, встановлює причинно-наслідкові зв'язки

4.4 Розкладає за величиною 10 предметів однакової форми

4.5 Може поєднувати предмети на основі загальних понять (одяг, взуття, посуд, транспорт та інше)

4.6 Може запам'ятати в ситуації дидактичної гри 5-7 назв предметів

---

4. Використовує незакінчену фігурку як деталь сюжетної композиції (у конструюванні, малюванні, аплікації)

4.8 Реалізує задуми в продуктивних видах діяльності (малюванні, ліпленні, конструюванні)

4.9 Здійснює діяльність за зразками і за правилами

4.10 Може працювати в єдиному темпі і ритмі з іншими дітьми в групі

4.11 Може працювати за інструкцією (чи відразу виконує завдання після пояснень вихователя, чи потребує додаткових інструкцій, пояснень)

Примітки _____

---

5 Естетичний розвиток

5.1 Знайомий з літературними творами (називає 3 і більше) *(так чи ні)*

5.2 Може скласти казку

5.3 Створює художні образи у різних видах образотворчої діяльності
(малюванні, ліпленні,
конструюванні)

5.4 Емоційно сприймає музику, правильно визначає її настрій

Примітки _____

Керівництво освітньої установи

Посади і підпис педагогів, психологів, що брали участь у заповненні картки

Печатка

Індивідуальна картка психолого-педагогічного
діагностування

Ім'я та прізвище дитини _____ Вік _____

Дата вступу до
групи _____

Дата народження _____

Домашня
адреса _____

Мати _____

Батько _____

—
Сестри,
брати _____

Яку корекційну групу відвідує _____

№ з/п	Дата	Назва методики, мета	Висновки і рекомендації

СХЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА

1. Загальні відомості про дитину:

Прізвище, ім'я, дата народження.

Загальний фізичний розвиток.

Стан здоров'я.

Склад сім'ї.

Тривалість відвідування дитячого садка.

2. Особливості особистісного розвитку

Самосвідомість:

- як усвідомлює свої фізичні можливості, вміння, здібності, інтереси, прихильності, психічні процеси;
- як усвідомлює себе в часі; чи може відзвітувати про те, що робить зараз, що робила нещодавно, що збирається робити;
- чи мріє про майбутнє.
- як усвідомлює свою стать та стать інших людей;
- як ставиться до себе; чим пишається; чи усвідомлює власні переживання

(весело, сумно та ін.);

- які цілі ставить перед собою і чи враховує свої можливості;
- наскільки вагома для дитини суспільна думка;
- наскільки об'єктивно оцінює себе і результати своєї діяльності, за якими критеріями;
- чи вміє контролювати свою діяльність, як і в яких ситуаціях;
- чи залежить самоконтроль від дорослого, котрий поруч, та колективної організації діяльності; які види самоконтролю використовує («поопераційний», результативний, передбачення).

Моральний розвиток:

- які моральні форми і якості усвідомлює, які з них вважає важливішими;
- які якості оцінює позитивно, які негативно;
- чи розмовляє з дорослими й однолітками на моральні теми; які етичні проблеми обговорює;
- чи зіставляє моральні норми з власною поведінкою; чи дотримується цих норм у власній діяльності і поведінці;
- чи оцінює поведінку інших дітей на основі моральних норм і правил;
- чи звертається зі скаргами-заявами до дорослого;
- чим мотивує дотримання моральних норм (заради норми; аби бути похваленим, уникнути покарання, домогтися вигоди для себе й ін.);
- у яких ситуаціях не дотримується норм і чому.

Воля і довільність поведінки:

- які компоненти вольової дії сформовані (боротьба мотивів, ухвалення рішення, виконання дії для досягнення мети, самоконтроль і самооцінювання);
- які вольові якості, у яких ситуаціях, видах діяльності виявляються стійкими;
- чи здатна до вольового зусилля;
- які особливості довільності в практичній і розумовій діяльності (чи може стримувати безпосередні бажання, регулювати поведінку і діяльність, ПСИХІЧНІ процеси); наскільки імпульсивна поведінка, які причини цієї імпульсивності;
- які вольові навички вже сформовані.

Почуття та емоції:

- які почуття розвинені; у яких ситуаціях вони виявляються і як впливають на поведінку і взаємини з дорослими та однолітками;
- чи усвідомлює свої емоції і почуття, чи називає їх;
- як і в яких випадках може довільно регулювати свої емоції і почуття;
- наскільки різноманітні переживання;
- що викликає найбільш яскраві позитивні і негативні емоції і чому, чи помітні ознаки емоційного дискомфорту і які;
- яка динаміка переживання почуттів і яке їх зовнішнє вираження.

Мотиви і потреби:

- які мотиви визначають діяльність дитини;
- які з них головні;
- як відбувається боротьба мотивів; чи усвідомлює дитина цю боротьбу як конфлікт.

Темперамент:

- риси якого темпераменту виявляються і як;
- які з них найбільш яскраві;
- які риси темпераменту впливають на поведінку, діяльність, взаємини з дорослими та однолітками.

Характер:

- які об'єкти, ситуації є найбільш значущими для дитини і чому;
- які вольові, моральні, інтелектуальні риси сформовані;
- які характерні позитивні і негативні навички.

Здібності:

- до якого виду діяльності дитина здібна і як;
- який вид діяльності опановує найбільш успішно;
- які ознаки обдарованості найхарактерніші.

3. Особливості розвитку видів діяльності

Образотворча діяльність:

- якому виду образотворчої діяльності надає перевагу — малюванню, ліпленню, виготовленню аплікацій (чи працює у вільний час, за власною ініціативою);
- якими навичками в кожному виді образотворчої діяльності володіє; наскільки вони різноманітні й закріплені;
- чи вміє формулювати і втілювати задум; наскільки задуми стійкі і різноманітні; які причини нестійкості задуму;
- наскільки оригінальні або, навпаки, наслідувальні;
- які прояви творчості;
- які використовує виразні образотворчі засоби;
- які враження відображає в образотворчій діяльності і чому.

Конструювання:

- як ставиться до процесу і результату конструювання;
- чи діє самостійно, за власною ініціативою, з яких матеріалів будує;
- чи може формулювати і втілювати задум у процесі конструювання, чи змінює його і чому;
- наскільки різноманітні й оригінальні задуми;
- наскільки конструювання пов'язане з грою (чи грається «у будівельника», чи будує під впливом ігрових мотивів);
- чи користується кресленням, схемою у процесі конструювання;
- які прояви творчості;
- якими технічними навичками володіє, наскільки вони різноманітні й закріплені;
- як аналітико-синтетична діяльність впливає на процес конструювання;
- який зміст будівель.

Ігрова діяльність:

- якими видами ігор цікавиться;
- чи любить гратись одна, з однолітками, з дорослими;
- чи грається в режисерські ігри, який їх зміст, сюжет, герой;
- як довго грається;
- наскільки стійкі ігрові об'єднання;
- чи сприймає умовну ігрову ситуацію;

- чи використовує предмети-замінники (уявні предмети);
- наскільки сформовані компоненти сюжетно-рольової гри, які їх індивідуальні особливості;
- чи залучає до гри дорослих і в яких ситуаціях (для виконання другорядних ролей, організації гри).

Трудова діяльність:

- які форми і види праці засвоєні; які з них переважають;
- які мотиви праці;
- як ставиться до процесу і результату праці;
- чи досягає результату;
- як праця пов'язана з грою;
- чи вміє планувати, контролювати й оцінювати свою трудову діяльність і працю однолітків;
- чи сформована працьовитість і в чому це виявляється;
- чи прагне працювати разом з дорослим(и);
- які має уявлення про працю дорослих, як ставиться до їхньої праці.

Спілкування з батьками, вихователями та однолітками:

- чи сформована культура спілкування;
- які засоби спілкування використовує;
- які зміст і мотиви спілкування;
- які форми спілкування з дорослими та однолітками;
- наскільки вибіркове спілкування та яскраво виражені симпатії і антипатії.

4. Особливості пізнавального розвитку

Увага:

- яке співвідношення довільної і мимовільної уваги; які подразники викликають мимовільну увагу, в яких ситуаціях спостерігається довільна і мимовільна увага;
- наскільки розвинені властивості уваги (переведений, концентрація, стійкість);
- які подразники найбільше відволікають увагу;
- чи характерна нестала (хитка) увага й у яких ситуаціях.

Мовлення:

- які особливості розвитку словника дитини, граматичного ладу мовлення;
- які особливості звуковимови;
- наскільки розвинене діалогічне мовлення; з ким частіше розмовляє, на які теми;
- чи вміє вислухати іншого і висловити свою думку;
- наскільки розвинене зв'язне мовлення; чи вміє пояснювати, розповідати; наскільки мовлення послідовне, логічне, аргументоване;
- які допоміжні засоби і як використовує їх у процесі мовного спілкування (міміка, пантоміміка, жести);
- наскільки виразне мовлення.

Сприймання:

- які особливості сприймання простору, часу;
- чи може поставити мету спостереження і підпорядкувати їй свої дії;
- чи сформована спостережливість.

Пам'ять:

- яке співвідношення обсягу довільної і мимовільної пам'яті;
- чи ставить за мету запам'ятати від дорослого, чи робить це самостійно;
- чи використовує прийоми запам'ятовування та відтворення і які;
- які події або об'єкти запам'ятовує МИМОВОЛІ і чому.

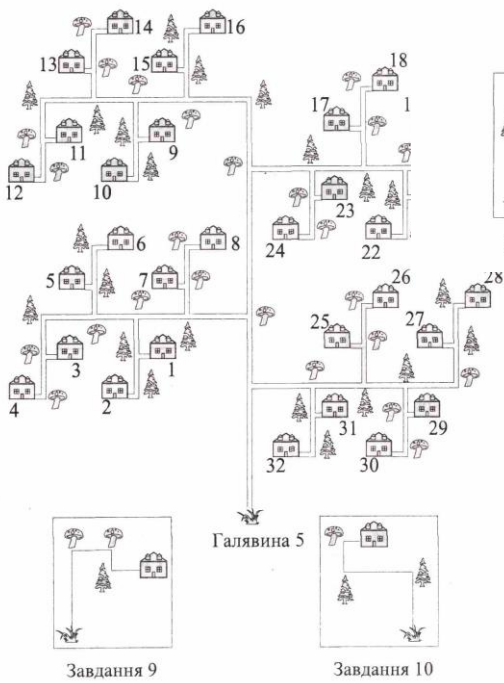
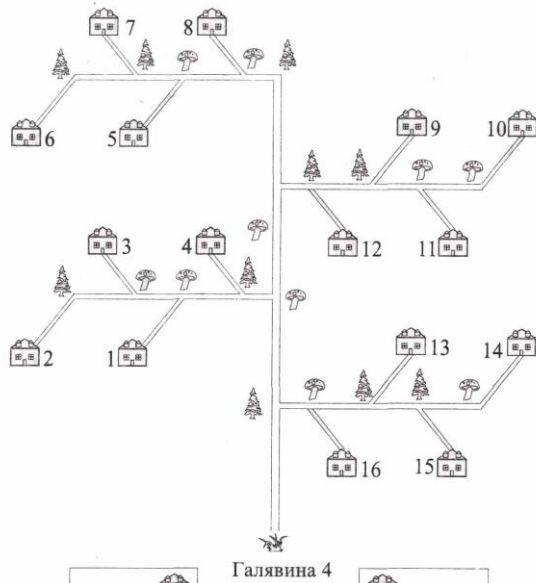
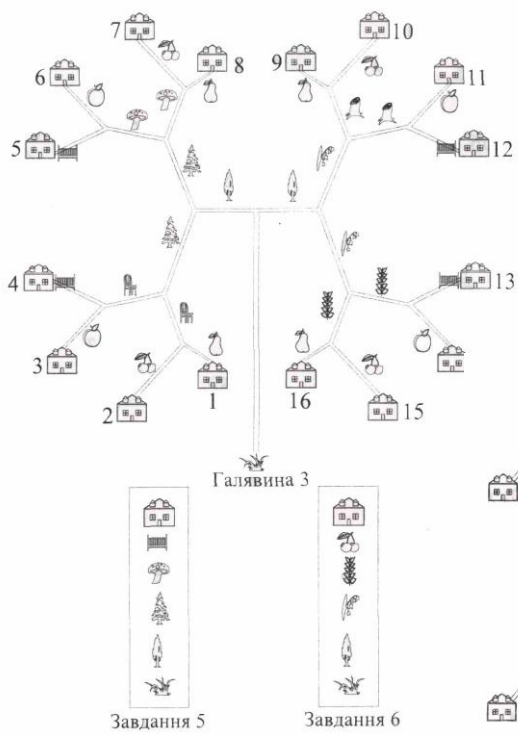
Уява:

- які особливості відтворювальної та творчої уяви;
- наскільки оригінальні виконані малюнки, складені казки, виготовлені вироби;
- які прийоми використовує для створення нових образів;
- які джерела уявлення (знання, особистий досвід, книжки та ін.);
- наскільки розвинена емоційна уява;
- чи має уявлення довільний або мимовільний характер.

Мислення:

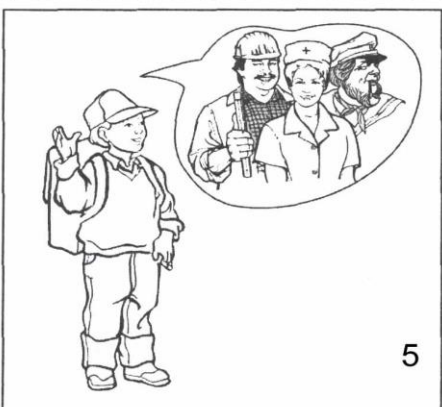
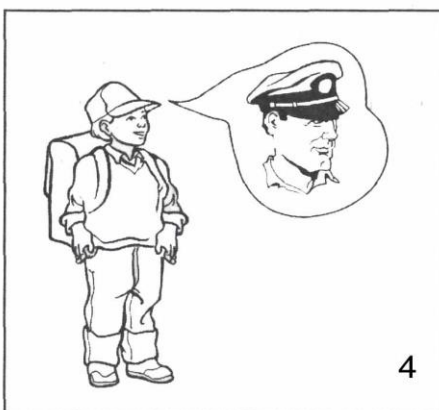
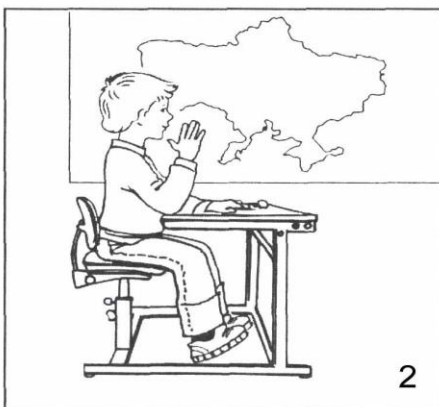
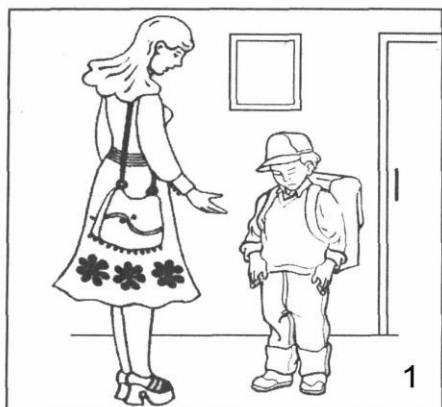
- чи правильно узагальнює, на основі яких ознак;
- чи вміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- чи вміє міркувати, наскільки міркування аргументовані, обґрунтовані, послідовні, логічні;
- чи ставить пізнавальні запитання і кому; який зміст цих запитань; чи прагне самостійно відповісти на свої запитання;
- чи розмовляє з однолітками або з дорослими на пізнавальні теми; які явища зацікавлюють;
- чи експериментує за власною ініціативою і як часто; що спонукає до експериментування;
- як виконує практичні завдання, що виникають під час діяльності;
- як співвідноситься наочно-дієве мислення з наочно-образним;
- які елементи логічного мислення сформовані.

Додаток Б.
Бланк відповідей
за методикою
дослідження
мотивації навчання
М.Р.Гінзбург

Прізвище, _____

ім'я _____

Вік _____ Група _____

Дата _____

Мотиви, № Вибору	1 зовніш н.	2 навчаль н.	3 ігров.	4 позиц.	5 соціал .	6 оцінка
1 вибір						
2 вибір						

3 вибір						
Контроль ний вибір						

Висновки психолога

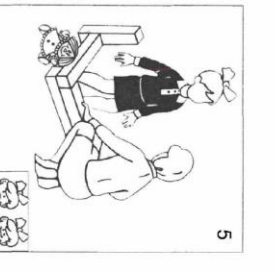
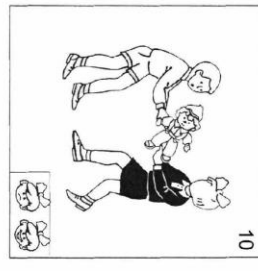
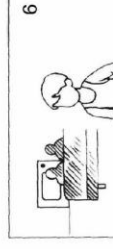
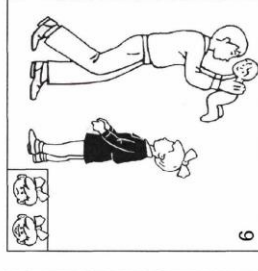
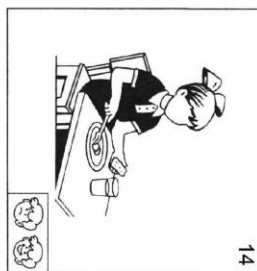
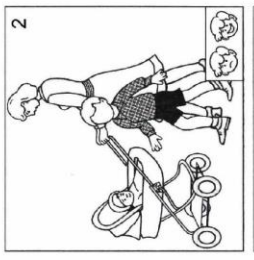
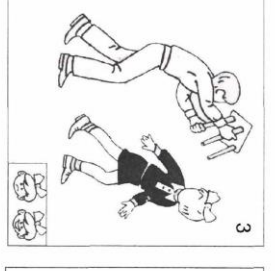
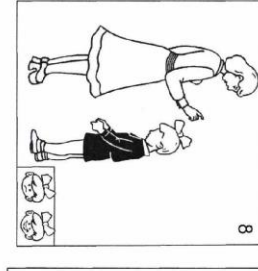
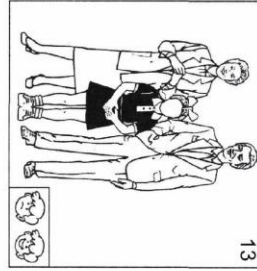
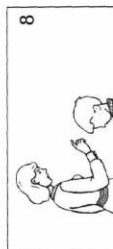
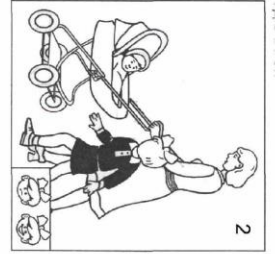
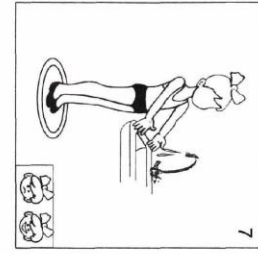
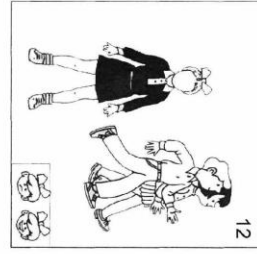
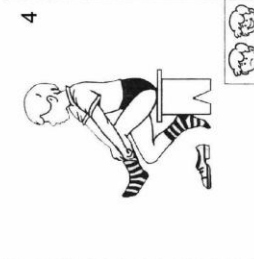
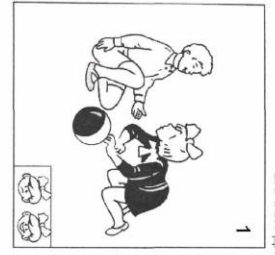
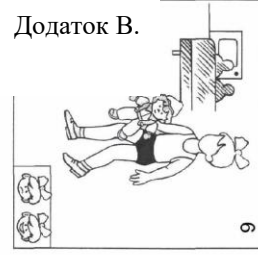
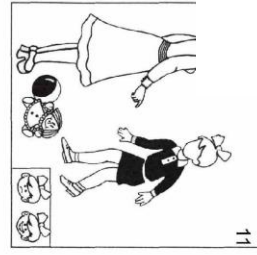
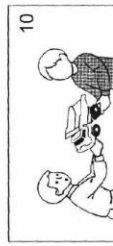
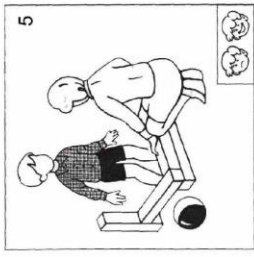

Додаток В.

Додаток В.

Зразок оформлення протоколу.

Протокол дослідження _____ (назва психічного явища).

(Назва тесту.)

Досліджуваний: (ПІБ) _____

Дослідник: (ПІБ).

Дата: _____

Час: _____

Хід роботи: *(детальний фотозапис проведення дослідження)*.

Обробка результату: *(підрахунок балів)*.

Висновки: *(постановка психологічного діагнозу)*.

Рекомендації: *(в разі необхідності)*.

13.Список використаної літератури

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков: Учеб. пособие. - 2-е изд., перераб. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. - 379с.
2. Альманах психологических тестов. - М.: КСП, 1996. - 400с.
3. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика. – Спб.: Питер, 2002. – 352 с.
4. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник /для студ. психол. і педагог. спец. 2- ге вид., випр. і доп. / М. Й. Варій. – К. : ЦУЛ, 2007. – 968 с.
5. Венгер Л. А., Мухина В.С. Психология: Учеб. пособие для учащихся пед. училищ. - М.: Просвещение, 1988.- 336с.
6. Ганзен В.А., Балин В.Д. Теория и методология психологического исследования: Практическое руководство. – СПб.: СПбГУ, 1991.
7. Данилова Е. Е. Детский тест «рисуночной фрустрации» С. Розенцвейга. - М., 1992.
8. Диагностика личности дошкольника: Методическое пособие для практических занятий и самостоятельной работы студентов. - Донецк: ДООУ. 2004. - 82 с.
9. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология. 2-е изд., доп. – СПб.: Питер, 2002. С. 45
- 10.Лаврент'єва Т.П., Титаренко Т.М. Практична психологія для вихователя – К: Вища школа, 1993.
- 11.Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. – 2 - е вид., стереотип. / С. Д. Максименко. – К. : МАУП, 2001. – 256 с.
- 12.Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. - 3-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 1998. - 456с.
- 13.М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. - 5-те вид., стер. / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2006. – 487 с.
- 14.Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высших пед. учебных заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. — 640 с.
- 15.Общая психодиагностика. - СПб.: Речь, 2002. - 440 с.
- 16.Практикум по возрастной психологии: Учеб. Пособие / Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. - СПб.: Речь, 2002. - 694с.
- 17.Практическая психология образования: учебник для студентов высших и средних специальных учебных заведений./ Под ред. И.В. Дубровиной. 2-е издание - М.: ТЦ «Сфера», 1998. - 528с.
- 18.Профессиональная деятельность детского городского психологического центра / под ред. Е.И.Рогова. - Шахты, 1993. - 248с.
- 19.Психолог в детском дошкольном учреждении: Методические реко-

- мендации к практической деятельности / под ред. Т.В.Лаврентьевой. -М.: Новая школа, 1996. - 144с.
- 20.Реан А. А. Психология и психодиагностика личности. Теория, методы исследования, практикум. – СПб., 2006.
- 21.Регуш Л. А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. – СПб., 2001.
- 22.Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. - М.: ВЛАДОС, 1996. - 529с.
- 23.Урунтаева Г.А., Афонькина Ю.А. Практикум по дошкольной психологии: Пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 1998. - 304 с.
- 24.Статті із психології: <http://www.cluber.com>.
- 25.Загальна психологія у схемах та таблицях: <http://vk.com/doc31712845>
- 26.Максименко: <http://polka-knig.com.ua>.
- 27.Підручник із загальної психології. Автор – П.М'ясоїд: <http://www.ex.ua/14382347>